МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова робота
на правах рукопису

КУКУЛЕНКО Яна Іванівна

УДК 378(477)«1985/91»(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИЩА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ (1985–1991 рр.)

07. 00. 01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ Я.І. Кукуленко

Науковий керівник
Мельничук Олег Анатолійович
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Вінниця – 2019

АНОТАЦІЯ

Кукуленко Я. І. Вища педагогічна освіта в Українській РСР на завершальному етапі радянської доби (1985–1991 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України, Київ, 2019.

Зміст анотації

У дисертації всебічно проаналізовано становище педагогічних закладів вищої освіти в умовах горбачовської перебудови, визначено їхнє місце в тогочасному громадсько-політичному, культурно-освітньому і науковому житті Української РСР. Окремі аспекти теми вивчали радянські, сучасні українські і зарубіжні науковці (представники української діаспори в тому числі), які, однак, не приділили достатньої уваги аналізу діяльності педагогічних вишів.

У роботі висвітлені структурні зміни, які відбулися в роботі педагогічних вишів в зазначений хронологічний період. Звернено увагу на те, що наприкінці 1980-х рр. намітилася тенденція до перейменування цих освітніх закладів (присвоєння їм імен видатних українських науковців, освітян і діячів культури) та зміни їхнього статусу тощо. Однак, зазначені ініціативи на той час не були реалізовані. Їхнє втілення відбулося вже в умовах незалежної Української держави. Звернено увагу на недоліки у територіальному розташуванні вишів цього профілю. Описано процес так званого укрупнення педагогічних вишів.

Показано позитивні зміни у кількісних показниках професорсько-викладацького складу (у напрямі збільшення), що, на думку авторки, було зумовлено щорічним зростанням чисельності студентів у педвишах, залученням молодих фахівців тощо. Водночас, на цьому тлі відсоток висококваліфікованих викладачів із науковими ступенями зменшився. Безсумнівним позитивом було запровадження конкурсного обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів, унаслідок чого підвищилися вимоги до педагогічної та наукової

кваліфікації, реального внеску претендентів в процес підготовки і виховання студентів. Щоправда, у частині педвишів такі конкурси проводилися суто формально і фактичних змін у цьому напрямі не відбулося.

Звернено увагу на збільшення планів прийому до вишів, що було пов'язано, насамперед, із проведенням шкільної реформи 1984 р., а це, у свою чергу, вимагало збільшення кількості вчителів. Визначено, що найбільше студентів навчалося у Київському, Ворошиловградському та Вінницькому педінститутах. З метою поліпшення якісного складу студентів у республіці практикувався цільовий прийом до педінститутів. Склалася чітка система профорієнтаційної роботи із залучення до навчання здібної молоді, яка виявляла схильність до педагогічної діяльності. Ці освітні заклади керувалися принципом, що вчителя слід готувати зі шкільної лави. В дисертації схарактеризовані різні форми підготовки абітурієнтів. Наголошується на тому, що завдяки проведеній значній роботі у цьому напрямі зростав якісний рівень підготовки останніх. Зазначена шкільна реформа спричинила впровадження нових спеціальностей, пов'язаних, насамперед, із підготовкою вчителів початкових класів, психологів.

З'ясовано, що пріоритетним напрямом була чітка організація навчально-виховного процесу. У цьому зв'язку неодноразово змінювалися навчальні плани і програми. Суттєвим недоліком навчальних планів вбачається приділення недостатньої уваги методикам вивчення профільних дисциплін. Водночас, на початку 1990-х рр. ввели принципово нові суспільствознавчі курси, запроваджували нові форми організації навчального процесу. Колективи педвишів отримали право вносити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу. Зазначається, що на початку перебудови викладання проводилося переважно російською мовою, але з кінця 1980-х рр. – українською. У педінститутах почали приділяти значно більше уваги вивченню іноземних мов, комп'ютеризації навчального процесу, навчально-методичній роботі, забезпеченню більш тісного зв'язку зі школою, поширенню нових форм і методів активного навчання тощо. Ці заклади долучалися до процесу розробки концептуальних засад розвитку вищої та середньої педагогічної освіти. Виявлено,

що впродовж 1986–1991 рр. певною мірою знизилася успішність студентів, що певною мірою пояснюється запровадженням вільного відвідування лекцій. Свої професійні вміння майбутні вчителі і вихователі демонстрували на навчально-виховній і фахових практиках.

Свою готовність до роботи в школі молодь демонструвала на державних екзаменах. Випускники мали можливість працевлаштовуватися згідно із порядком розподілу. Все ж слід констатувати, що якість професійної підготовки фахівців педагогічного профілю була незадовільною, що пояснювалося зниженням вимог на вступних екзаменах, складним матеріальним становищем вишів та ін.

У дослідженні аналізується науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів. Зокрема, йдеться про розробку комплексних науково-дослідних тем, розширення творчих зв'язків із академічними науковими установами, створення спільних науково-дослідних лабораторій. Наприкінці 1980-х рр. низка вишів, орієнтуючись на ринкові відносини, змушена були переорієнтовувати госпдоговірні НДР і створювати організації на комерційній основі.

Науково-педагогічні колективи пединститутів щорічно продукували сотні наукових праць, однак їхня загальна кількість була незначною у порівнянні із вишами іншого профілю. Значна частина викладачів упродовж багатьох років не підвищувала свій науковий рівень, не брала участь у науково-дослідній роботі. Певна увага приділялася підготовці докторів і кандидатів наук. Проводилися звітні наукові конференції пединститутів, наукові форуми тощо.

Зазначається, що та частина студентів, яка виявляла інтерес до науки мала можливість працювати у складі наукових гуртків, проблемних груп, студентських конструкторських бюро. Таких студентів залучали до тематичних кафедральних досліджень, виконання госпдоговірної тематики, держбюджетних наукових робіт, до лекторської роботи з поширення суспільно-наукових знань. Проводилися щорічні студентські науково-практичні конференції, конкурси на кращу студентську наукову роботу, виставки науково-технічної творчості студентів,

предметні олімпіади. У період перебудови розширилося міжнародне співробітництво педвишів.

Простежила зміни у змісті виховної роботи педагогічних вишів. Висвітлено роботу партійних та комсомольських осередків, які приділяли першочергову увагу вихованню у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду. Водночас, в зазначений хронологічний період з'явилися незалежні від партійних структур політклуби, які гостро критикували партійно-державне керівництво республіки і країни загалом, осередки Народного Руху України за перебудову, Української студентської спілки, «Студентського братства», Спілки незалежної української молоді, які боролися за побудову незалежної демократичної України. Учасники цих організацій на початку 1990-х рр. провели низку акцій радикального спрямування, які сколихнули всю країну.

Зафіксовано й низку інших показників демократизації життєдіяльності педвишів як система звітності та атестації ректорів, запровадження читання лекцій українською мовою, розширення студентського самоврядування тощо. Слід констатувати, що студентів залучали до різних форм ідеологічної роботи. Певну увагу приділяли атеїстичному, патріотичному, інтернаціональному, екологічному вихованню молоді. Студентів залучали до участі у суспільно-корисній праці. Значна увага приділялася естетичному вихованню та спортивній підготовці.

У дисертації дано оцінку стану матеріальної бази педагогічних інститутів. В цілому спостерігалося зростання навчальних площ. Гостро постало питання забезпечення студентів місцями у гуртожитках (з причини зростання їх кількісного складу), а також викладачів власним житлом. Йдеться також про забезпечення студентів державними стипендіями.

Ключові слова: Українська РСР, перебудова, вища освіта, педагогічні інститути, викладачі, студенти, навчання.

SUMMARY

Kukulenko Y. I. Higher Pedagogical Education in Ukrainian SSR at the Final Stage of the Soviet Era (1985–1991). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences (PhD) in the specialty 07.00.01 – history of Ukraine. — Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine, Kyiv, 2019.

Content of the annotation

The dissertation analyzes the situation of pedagogical institutions of higher education in the conditions of Horbachov's reconstruction in a comprehensive manner. Their place in social, political, cultural, educational and scientific life of Ukrainian SSR during this period is determined. Some aspects of the topic have been studied by Soviet, contemporary Ukrainian and foreign scholars (including representatives of the Ukrainian diaspora), who, however, didn't pay sufficient attention to the analysis of Pedagogical universities' activity.

The structural changes that occurred in the work of pedagogical universities in the specified chronological period are highlighted in the scientific work. Attention is drawn to the fact that in the late 1980's there was a tendency to rename these educational institutions (giving them the names of prominent Ukrainian scientists, educators and cultural figures) and changing their status and so on. However, these initiatives were not implemented at that time. Their implementation has already taken place when Ukraine became an independent state. Attention was drawn to the shortcomings in the territorial location of the higher education institutions of this profile. The process of the so-called enlargement of pedagogical universities is described.

Positive changes in the quantitative indicators of the teaching staff (in the direction of increase) are shown, which, in the author's opinion, was caused by the annual increase in the number of students in the vocational schools, the involvement of young specialists and so on. At the same time, the percentage of highly-qualified teachers with academic degrees has decreased. Undoubtedly positive was the introduction of competitive election

and re-election of the teaching staff, that resulted in increased requirements for pedagogical and scientific qualifications, the real contribution of applicants in the process of students' training and education. However, in some pedagogical universities such elective competitions were conducted purely formally and no actual changes in this direction took place.

Attention was drawn to the increase in plans for admission to higher education, which primarily was due to the 1984 school reform, which in turn required an increase in the number of teachers. It was determined that the majority of students studied at the Kyiv, Voroshilovgrad and Vinnytsia pedagogical institutes. In order to improve the quality of students in the republic, targeted admission to the educational institutions was practiced. There was a clear system of vocational guidance for engaging in the education of capable youth, who showed a tendency of pedagogical activity. These educational institutions were guided by the principle that teachers should be trained from the school bench.

In the dissertation various forms of entrants' preparation are characterized. It is emphasized that due to the considerable work done in this area, the quality level of training of the latter has increased. The mentioned school reform has led to the introduction of new specialties, related, first of all, to the training of elementary school teachers and psychologists.

It was found out that the priority direction was a clear organization of the educational process. In this regard, curricula educational programs have repeatedly changed. A significant drawback of the curriculum is the lack of attention paid to the methods of studying specialized disciplines. At the same time, in the early 1990's, they introduced new forms of organization of the educational process. Teams of the pedagogical institutes had the right to make suggestions in order to improve the educational process. It is noted that at the beginning of the reconstruction period teaching was conducted mostly in Russian, but since the late 1980s – in Ukrainian. Pedagogical institutes have begun to pay much more attention to foreign language teaching, computerization of the educational process, educational and methodological work, closer cooperation with schools, dissemination of new forms and methods of active learning and so on.

These institutions were involved in the process of developing the conceptual framework for the development of higher and secondary teacher education. It was revealed that during 1986 – 1991 the student performance decreased to a certain extent, which was partly explained by the introduction of free attendance at lectures. Future teachers and educators demonstrated their professional skills in educational and professional practice.

Youth demonstrated their readiness to work at school at state exams. The graduates had the opportunity to find employment in accordance with the distribution procedure. However, it should be noted that the quality of professional training of specialists in the pedagogical profile was unsatisfactory, which was explained by the decrease in the requirements for entrance examinations, the difficult financial status of the universities, etc.

Scientific-research and experimental work of teachers and students is analyzed in the research. These include developing comprehensive research topics, expanding creative relationships with academic institutions and creating collaborative research laboratories. In the late 1980s, a number of universities, focusing on market relations, were forced to reorient the contractual scientific-research work and create organizations on a commercial basis.

Teaching staff of the pedagogical institutes have produced hundreds of scientific papers annually, but their total number has been negligible compared to higher education institutions. For many years, a large number of teachers didn’t increase their scientific level and didn’t participate in research work. Particular attention was paid to the training of doctors and candidates of sciences. Reporting scientific conferences of educational institutions, scientific forums, etc. were held.

It is noted that the students who showed interest in science had the opportunity to work in scientific circles, problem groups, student design bureaus. Such students were involved in thematic departmental studies, implementation of the contractual subjects, state budgetary scientific works and lecturing on the dissemination of social and scientific knowledge. Annual student scientific-practical conferences, competitions for the best student scientific work, exhibitions of scientific and technical creativity of students, subject olympiads were held. The international cooperation of pedagogical institutes expanded in the reconstruction period.

Changes in the content of educational work of pedagogical higher education institutions have been observed. The work of the party and komsomol centers, which paid more attention to the education of Marxist-Leninist outlook of the future specialists, is highlighted. At the same time, political parties, independent from the party structures, strongly criticized the party-state leadership of the republic and the country as a whole, the branches of the People's Movement of Ukraine for reconstruction, the Ukrainian Student Union, the Student Brotherhood and the Union of Independent Ukrainian Youth appeared in the chronological period for building an independent democratic Ukraine. In the early 1990-s members of these organizations held a series of radical movements that shook the country.

A number of other indicators of democratization of the life of the pedagogical institutes were recorded such as a system of reporting and certification of the rectors, introduction of lectures in the Ukrainian language, expansion of student self-government, etc. It should be noted that students were involved in various forms of ideological work. Particular attention was paid to atheistic, patriotic, international, environmental education of young people. Students were involved in community service activities. Much attention was paid to aesthetic education and sports training.

The dissertation gives an assessment of the state of material base of pedagogical institutes. The issue of providing students with dormitories (due to the increase of their number), as well as teachers with their own housing was urgent. It is also about providing students with state scholarships.

Key words: Ukrainian SSR, reconstruction, higher education, pedagogical institutes, teachers, students, studying.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Кукуленко Я.І. Матеріальне становище педагогічних вишів УРСР у роки перебудови // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: зб. наук. пр. Одеса: Екологія, 2019. Вип. 39.

2. Кукуленко Я.І. Навчальна робота Вінницького педінституту у перебудовчий період // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. Вип. 27. С. 75–81.

3. Кукуленко Я.І. Навчальна робота Тернопільського педінституту у роки горбачовської перебудови // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. Ч. 1. С. 174-181.

4. Кукуленко Я.І. Педагогічні виші і демократизація суспільно-політичного життя в УРСР у роки перебудови // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. Київ, 2019. Вип. 140 (№1). Ч. 1. Історичні науки. С. 52-58.

5. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути Сумщини у роки перебудови (друга половина 80-х рр. – початок 90-х рр. ХХ ст.) // Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. / [редкол.: І.В. Мошик (гол.) та ін.]. Глухів, Київ: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. Вип. 12. С. 363-366.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кукуленко Я.І. Організація агітаційно-профорієнтаційної роботи у педагогічних вишах УРСР у перебудовчий період // Zbior artykuiow naukowych recenzowanych. «Wspolczesna nauka. Nowe perspektywy». (27.02.2019 – 28.02.2019). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2019. С. 45-50.

7. Кукуленко Я.І. Ворошиловградський педінститут у роки перебудови: формування складу викладачів і студентів, навчальна, науково-дослідна та громадсько-політична діяльність // Луганщина: краєзнавчі розвідки: матеріали всеукраїн. наук.-практ. конф., м. Старбільськ, 19 квітня 2019 р. Старобільськ, 2019.

8. Кукуленко Я.І. Діяльність Слов'янського педінституту у роки перебудови (друга половина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) // Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матер. регіон. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 20 лютого 2019 р. Маріуполь, 2019. С. 44-49.

9. Кукуленко Я.І. До питання про забезпечення педагогічних вишів республіки навчальними площами у період перебудови // Сучасні наукові інновації: матер. III міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 лютого 2019. Київ: Міжн. центр наук. дослідж., 2019. Ч. 1. С. 20–21.

10. Кукуленко Я.І. Журнал «Радянська школа» про навчальну діяльність педінститутів УРСР у період перебудови // Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень: матер. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, м. Вінниця, 16–17 квітня 2019 р. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2019. С. 140-143.

11. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути радянської України і рух за надання українській мові статусу державної наприкінці 80-х рр. XX ст. // Товариство «Просвіта»: історія та сучасність (до 150-річчя утворення «Просвіти»): зб. матер. круглого столу / [редкол.: В. Дубінський (гол.), О. Комарніцький (заст. гол.), В. Полятинчук, І. Боровець]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. С. 35–41.

12. Кукуленко Я.І. Педагогічні інститути УРСР у перебудовчий період: основні характеристики викладацького та студентського складу (1985–1991) // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівс. зб наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ пед. ун-ту ім. І. Франка / [ред.-упоряд.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: вид. дім «Гельветика», 2018. Вип. 22. Т. 1. С. 16-21.

13. Кукуленко Я.І. Херсонський педінститут у роки перебудови: формування викладацького і студентського складу, навчальна діяльність // Проблеми регіональної історії: матер. XIV всеукраїн. наук. конф., м. Херсон, 24 травня 2019 р. Херсон, 2019.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Кукуленко Я.І. Матеріально-технічна база, матеріальне становище трудового і студентського колективів вишів Кам'янця-Подільського у період перебудови // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзнавч. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов (голова), С.А. Копилов (відп. ред.), В.С. Прокопчук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Вип. 12.

15. Кукуленко Я.І. Участь викладачів та студентів Вінницького педінституту в науково-дослідній роботі у перебудовчий період // Monografia pokonferencyjna. Warszava, 2019. С. 45–50. V. 01.

16. Кукуленко Я.І. Участь викладачів та студентів Кам'янець-Подільського державного педінституту у науково-дослідній роботі на завершальному етапі радянської доби (1985–1991 рр.) // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов (гол.), Ю.І. Блажевич (співгол.), С.М. Єсюнін та ін.]. Хмельницький: Стрихар А.М., 2018. Вип. 18. С. 141–147.

ЗМІСТ

ВСТУП 14

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ 21

1.1. Історіографія теми 21

1.2. Характеристика використаних джерел 38

1.3. Методологічні засади дослідження 50

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В РОБОТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ 54

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ. РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ 84

3.1. Особливості трансформації навчального процесу в педвишах 84

3.2. Участь викладачів і студентів у науково-дослідній роботі та міжнародному співробітництві педвишів 115

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ КРАЇНИ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДВИШІВ 137

4.1. Ідейно-політична і культурно-масова робота в педвишах 137

4.2. Матеріально-технічна база педвишів, матеріальне становище викладацького складу і студентства 169

ВИСНОВКИ 193

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ 201

ДОДАТКИ 265

ВСТУП

Актуальність теми. Підготовка професійних педагогічних кадрів є важливою складовою системи освіти. У Концепції розвитку педагогічної освіти, затвердженою Наказом міністерства освіти і науки України № 776 від 1 липня 2018 р. наголошується на тому, що підготовка вчителів має відповідати суспільним запитам, враховуючи сучасні світові тенденції та рекомендації міжнародних організацій. Так, умовою входження до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти незалежної Української держави основоположних засад Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum), підписаною 18 вересня 1988 р. в м. Болоньї (Італія).

Слід зауважити, що на сучасному етапі реформування роботи педагогічних вишів є постійним і динамічним процесом, для якого характерні перетворення внутрішньої структури, коригування основних принципів функціонування, методологічного наповнення тощо. Здобутий в ході цих трансформацій досвід є неоціненним матеріалом для забезпечення подальшого вдосконалення системи підготовки педагогічних кадрів і є запорукою для високоякісного розвитку освітньої галузі в цілому.

Не менш цінним є досвід радянської системи вищої педагогічної освіти, який є невід'ємною частиною вітчизняних традицій підготовки педагогічних кадрів.

Останні роки існування Радянського Союзу, а саме від початку запровадження політики перебудови (1985 р.) і до часу розпаду цієї держави (1991 р.), стали зламним періодом в історії розвитку вищої педагогічної освіти України. Внаслідок демократичних перетворень, що охопили усі сфери життєдіяльності радянського суспільства в контексті нового політичного курсу СРСР, педагогічні виші розпочали процес відходу від авторитарних традицій централізованого управління, запроваджуючи внутрішнє самоврядування та студентське самоуправління. Фактично на цей час припадає закладення підвалин для подолання державної монополії на освітню галузь, що, своєю чергою, сприяло урізноманітненню освітніх програм, розширенню спектра навчальної та наукової

діяльності. Водночас, послаблення тотальної державної опіки на тлі загальної соціально-економічної кризи країни зумовили появу цілого ряду труднощів, пов'язаних із суттєвим зниженням рівня матеріально-технічного забезпечення вишів і, як наслідок, поступовим падінням престижу вчительської спеціальності. Ці характерні ознаки спостерігаються і в нинішній системі вищої педагогічної освіти вже незалежної Української держави. Саме тому, пошук розумного і ефективного балансу між автономним функціонуванням педагогічних вишів, системою державної підтримки з властивим їй централізованим контролем за діяльністю навчального закладу залишається одним із основних завдань розвитку освітньої галузі.

Дослідження складних трансформаційних процесів, що охопили освітню галузь на завершальному етапі радянської історії, дозволяє виявити прорахунки у прийнятих на той час управлінських рішеннях, часто необґрунтовано продиктованих новою ідеологічною кон'юнктурою, а також використати цей досвід для вироблення необхідних для сьогодення наукових рекомендацій щодо розвитку системи вищих педагогічних закладів. Необхідно наголосити на тому, що комплексне дослідження функціонування системи вищої педагогічної освіти в Українській РСР в період перебудови наразі здійснюється вперше.

Зв'язок теми з науковими програми, планами, темами. Дисертація виконана в руслі наукової теми кафедри історії та культури України «Актуальні проблеми дослідження Східного Поділля в контексті української історії» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України.

Об'єктом дослідження є система вищої педагогічної освіти Української РСР в період перебудови (1985–1991 рр.).

Предметом вивчення є основні напрями і особливості діяльності закладів вищої педагогічної освіти в Українській РСР, їхня матеріально-технічна база, матеріальне становище викладацького складу і студентства в умовах політики перебудови (1985–1991 рр.).

Мета дослідження. Враховуючи наукову новизну і практичну значимість теми, спираючись на доробок попередників, широку джерельну базу, авторка поставила за мету комплексно дослідити і схарактеризувати становище педагогічних навчальних закладів в умовах перебудови, визначити їх місце в громадсько-політичному, культурно-освітньому і науковому житті радянської України у середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Реалізація мети конкретизується таким **завданнями:**

– проаналізувати стан розробки проблеми і визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, провести джерельний аналіз проблеми та визначити питання, що потребують подальшого дослідження;

– вивчити питання щодо впорядкування мережі педагогічних вишів України і вдосконалення їх структури;

– показати чисельність та динаміку змін, рівень підготовки, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів;

– проаналізувати основні напрямки профорієнтаційної роботи вишів, показати її ефективність через встановлення кількісного і якісного складу вступників;

– охарактеризувати навчальну і методичну роботу вишів, зміст і хід наукових досліджень викладачів і студентів;

– розкрити основні напрямки громадсько-політичної діяльності у вишах, показати роль викладачів і студентів у подоланні наслідків комуністичної ідеології, їх участь у роботі неформальних громадських організацій; окреслити основні напрямки діяльності органів студентського самоврядування;

– висвітлити навчально-матеріальну базу вишів республіки, рівень життя, побут та дозвілля учасників навчального процесу.

Методологія дисертації. Відповідно до мети і завдань роботи використано низку загальнонаукових методів, у тому числі аналіз, синтез, індукція та дедукція, методи аналогії і порівняння, діалектичний. Використовувалися також спеціально-історичні методи дослідження. Серед них – ретроспективний та

історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний, періодизації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1985–1991 рр. Нижньою межею є квітень 1985 р., коли на квітневому пленумі ЦК КПРС було проголошено курс на перебудову радянського суспільства. Верхня межа визначається серпнем 1991 р., коли було проголошено державну незалежність України. У цей період було створено передумови для радикальних перетворень і переходу до системи політичного плюралізму, становлення багатопартійності.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію Української РСР, в її тогочасних адміністративних кордонах.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягають у комплексному дослідженні становища педагогічних вишів в умовах горбачовської перебудови, формування викладацького і студентського контингентів, навчальної та науково-дослідної роботи, громадсько-політичного життя, матеріального становища цих закладів у середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

У дисертації *вперше:*

– здійснено аналіз історіографічного доробку та наявних джерел, розкрито методологічні засади дослідження;

– показано зміни, що сталися у керівництві вишів, виявлено проблеми із забезпечення висококваліфікованими науковими кадрами керівного складу вишів, їхніх факультетів та кафедр, труднощі із якісним підбором кадрів викладачів, вікову проблему кадрів, запровадження принципу виборів на альтернативній основі;

– висвітлено організацію цільового адресного прийому до вишів, проаналізовано якісний склад цільовиків, запровадження системи раннього профвідбору школярів на педагогічні професії; показано різні форми підготовки абітурієнтів, кількісний склад новоспечених першокурсників;

– обґрунтовано впровадження нових форм організації навчального процесу, описано зміни в навчально-методичній і науково-дослідній роботі студентів, схарактеризовано результати екзаменаційних сесій;

– проаналізовано діяльність аспірантури та докторантури, висвітлено становлення наукових шкіл, розширення міжнародного співробітництва;

– простежено зміну акцентів у викладанні суспільствознавчих дисциплін, проведенні політінформацій, підвищення національної самосвідомості, виховання почуття національної гідності молоді, поширення студентського самоврядування, діяльність профспілкових організацій, залучення молоді до різних форм ідеологічної та масової спортивної роботи, естетичного виховання;

– визначено ефективність і раціональність витрачання державних коштів на зміцнення матеріально-технічної бази вишів; досліджено формування бібліотечних фондів, забезпечення студентів житловою площею, стипендіями, харчуванням, організацію процесу оздоровлення та відпочинку студентів тощо.

Уточнено:

– кількісний склад викладацького та студентського колективів;

– обсяг та якість наукового доробку науково-педагогічних працівників.

Отримали подальший розвиток проблеми:

– впорядкування мережі і вдосконалення структури пединститутів;

– зміни правил прийому, навчальних планів і програм, запровадження нових суспільствознавчих курсів; зростання кількості вишів з українською мовою навчання; поширення нових форм і методів активного навчання; проведення педпрактики студентів;

– виконання науково-дослідних тем, створення лабораторій; проведення наукових конференцій;

– діяльність осередків партійних і комсомольських організацій, політклубів, осередків некомуністичних політичних сил, факультетів громадських професій; організація виборчих процесів, що відбувалися на альтернативній основі;

– забезпечення вишів навчальними площами, робота музеїв тощо.

Практичне значення виконання дисертації полягає в тому, що сформульовані у ній основні положення і висновки можуть бути використані в процесі сучасного реформування галузі вітчизняної освіти. Матеріали дослідження стануть у нагоді при написанні узагальнюючих праць з історії України, соціальної історії, історії вищої освіти, у підготовці та розробці спецкурсів з історії України та історії української культури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною, завершеною науковою працею. Усі результати та положення, що виносяться на захист і складають наукову новизну роботи, отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднено автором на ІІІ міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові інновації» (м. Київ, 16–17 лютого 2019 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Архівістика: теорія, методика, практика» (м. Кам'янець-Подільський, 11–12 квітня 2019 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (м. Старбільськ, 19 квітня 2019 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Книги і бібліотеки в глобальному світі» (м. Кам'янець-Подільський, 15–16 тавня, 2019 р.), XIV всеукраїнській науковій конференції «Проблеми регіональної історії» (м. Херсон, 24 травня 2019 р.), XVIIII всеукраїнській науково-практичній конференції «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 29–31 травня 2019 р.), регіональній науково-практичній конференції «Історія України в регіональному та глобальному вимірах» (м. Маріуполь, 20 лютого 2019 р.), науково-практичній конференції молодих вчених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (м. Вінниця, 16–17 квітня 2019 р.), круглому столі «Товариство «Просвіта»: історія та сучасність (до 150-річчя утворення «Просвіти» (м. Кам'янець-Подільский, 27 листопада 2018 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження викладено у 16 наукових статтях, з яких 5 – опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України, інші – в іноземних виданнях, а також у вітчизняних, що включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура дисертації визначається змістом проблеми, поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, 4 розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (62 сторінки, 753 позиції), додатків. Обсяг основного тексту становить 205 сторінок, загальний – 298.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми

Проблема розвитку вищої освіти, зокрема педагогічної, у період перебудови частково вивчалася у працях як радянських, так і сучасних українських та зарубіжних вчених, представників української діаспори в тому числі. Все ж дослідження діяльності закладів вищої освіти у середині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. продовжує залишатися актуальним науковим завданням, оскільки до сьогодні не напрацьовано ґрунтовної дослідницької бази, адаптованої до нових вимог сучасності.

Серед радянських авторів слід виокремити доробок останнього міністра народної освіти УРСР професора І.А. Зязюна, який у своїй книзі, а також в окремій статті розглянув проблеми підготовки вчителя, проаналізував соціальний статус педагога, розкрив досвід Полтавського педінституту у керуванні процесом підготовки вчителя на основі цільової експериментальної програми [639, с. 3–9; 640, с. 24–29]. У свою чергу, начальник управління педагогічних навчальних закладів Міністерства народної освіти (далі – МНО) УРСР К.К. Потапенко у декількох публікаціях дослідив шляхи оновлення педагогічної освіти в Україні. Значну увагу автор приділив проблемі відбору молоді на здобуття професії педагога, особливостям тодішніх навчальних планів для педінститутів, підготовці і перепідготовці викладачів для педінститутів. У статті наведено чимало фактичного матеріалу, що виразно виділяє її з-поміж інших публікацій надміру ідеологічно заангажованих [695, с. 9–15]. Значний фактичний матеріал містить і стаття професора В.З. Смаля [712, с. 3–7]. П.М. Щербань у своїй книзі акумулював досвід роботи вишів щодо використання активних методів підготовки майбутніх вчителів. Зокрема, він подав загальну характеристику навчально-педагогічних ігор, розкрив етапи підготовки і методику проведення

ділової гри, досвід їхнього використання в окремих вишах. Насамкінець, автор вмістив методичні розробки навчально-педагогічних ігор [729, с. 5–25]. Навчально-методичний посібник Л.В. Кондрашової був присвячений аналізу основних напрямків позааудиторної роботи у педінститутах республіки як важливому засобу виховання морально-психологічної готовності студентів до педагогічної діяльності. З'ясовано її завдання, зміст у системі психолого-педагогічного виховання молоді, проаналізовано різні форми позааудиторної роботи (педагогічні інформації, диспути на педагогічні теми, читацькі конференції, усний журнал, бесіди на педагогічну тематику, конкурси «Шукаємо педагогічні таланти», педагогічний тиждень, педагогічний гурток, студентський клуб «Вчитель») [661, с. 6–108]. У посібнику І.І. Шкурка особливу увагу було приділено ідеологічним аспектам, зокрема сутності, основним напрямкам і особливостям ідейно-політичного виховання студентів у системі вищої педагогічної освіти [728, с. 42–59]. Про це ж йдеться у книзі В.В. Герчикової [630]. Г.А. Лахтін у монографії показав етапи формування радянської науки, зокрема вишівської, проаналізував існуючі (на 1988 р.) форми планування і фінансування науки, способи оцінки діяльності, оплати праці тощо [668, с. 76–82, 129]. Для розуміння ролі вчителя у тогочасному радянському суспільстві неабияк прислужилася спільний доробок В.В. Струбицького і О.В. Бондара. Автори акцентували увагу на навчальній діяльності і виховній роботі вчителів, на проблемі їхніх взаємовідносин з учнями тощо [714]. Однак питання підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів у даному дослідженні висвітлено не було.

Аналізуючи праці, які наближені до тематики даного дослідження, слід згадати і роботи В.Я. Серобаби. Щоправда вища освіта відображена автором здебільшого у вигляді статистичних даних щодо загального кількісного складу студентів вишів, рівня фінансування закладів вищої освіти, а також подана загальна характеристика роботи Київського університету імені Тараса Шевченка [705, с. 95–101; 706, с. 58–60; 707, с. 74–75; 708, с. 72–75; 709, с. 64–66]. Вища педагогічна освіта висвітлена автором фрагментарно і вибірково. Зокрема, у виданні за 1989 р. йдеться про вдосконалення навчально-виховного процесу у

Полтавському педінституті, ректором якого на той час був згаданий вище І.А. Зязюн [708, с. 74]. Доволі інформативним є видання за 1990 р., у якому наведено дані про зростання кількості українських шкіл, а відтак про збільшення прийому студентів до педінститутів за спеціальністю «Українська мова і література». Крім того, автор інформує про введення обов'язкових дисциплін «Українська мова» та «Історія Української РСР», на освоєння яких значно збільшилася кількість навчальних годин [709, с. 65].

В зазначений період побачило світ декілька історичних нарисів, присвячених окремим вищим педагогічним закладам, зокрема і Київському педінституту. Книгу за авторством П.П. Хропка і О.Г. Лозовицького, датовану 1990 р., присвячено 70-річчю з дня створення цього вишу. У першому розділі вчені представили основні віхи життєдіяльності інституту, зокрема, висвітлили його тогодення. Тут йдеться про структуру вишу, кількісний склад студентів і викладачів, роботу аспірантури, тематику госпдоговірних, колективних та індивідуальних науково-дослідних робіт, співпрацю з науково-дослідними закладами, матеріальну базу тощо. Наступні розділи присвячені роботі Переяслав-Хмельницької філії, загальноінститутських кафедр (політичної історії, політичної економії, основ медичних знань та охорони здоров'я дітей, технічних засобів навчання, педагогічної творчості), науково-дослідної лабораторії навчального телебачення, бібліотеки. Присутня також інформація про студентську самодіяльність, науково-технічну творчість молоді. Це видання містить різносторонній фактичний матеріал, хоча воно і позначене значним ідеологічним нашаруванням, що було характерним для радянської дійсності [653, с. 43–195]. У тому ж 1990 р. колектив авторів-викладачів Івано-Франківського педінституту підготував документальний нарис, у якому розповідається про роки становлення і розвитку цього першого на Прикарпатті вишу. Саме того року заклад відзначав 50-річчя з дня створення. Для нас особливу цінність становлять розділи, у яких йдеться про тогодення вишу. В одному з розділів охарактеризовано навчально-виховну роботу та навчально-матеріальну базу: розповідається про організацію профорієнтаційної роботи та прийому студентів; збільшення кількості

спеціальностей; вдосконалення структури вишу; тісну співпрацю з обласним управлінням освіти, а також з окремими школами, на базі яких створили філії кафедр інституту, Коломийським педучилищем; модернізацію методів навчання, зміну взаємовідносин між викладачами і студентами, проведення анкетного опитування «Викладач очима студентів»; комп'ютеризацію навчального процесу, організацію третього триместру, естетичного виховання тощо. У тісному зв'язку із навчально-виховною розглядалася і науково-дослідна робота, якій присвячено окремий розділ, де йдеться про тематику індивідуальних та колективних досліджень, госпдоговірних робіт, розробку важливих наукових проблем, які координувалися на загальнодержавному рівні. Крім того висвітлено здобутки відомих вчених у різних галузях науки, проведення експериментальних досліджень на науково-дослідній ділянці вишу, проведення конференцій різного рівня, організації науково-дослідної роботи серед студентів, яка координувалася радою науково-технічної творчості молоді. Наступні розділи характеризують роботу окремих факультетів – історичного, філологічного, фізико-математичного, педагогічного, іноземних мов, музично-педагогічного, художньо-графічного, підвищення кваліфікації і перепідготовки організаторів народної освіти; загальноінститутських кафедр (кафедр філософії і наукового комунізму, наукового атеїзму, етики і естетики, педагогіки і психології, фізичного виховання, іноземних мов, цивільної оборони і медичної підготовки), заочного і підготовчого відділень, громадських організацій (партійної, комсомольської і профспілкової), народного музею освіти Прикарпаття [641, с. 56–118].

Таким чином, у другій половині 80-х рр. – на початку 90-х рр. XX ст. було створено низку праць, які, незважаючи на свою ідеологічну заангажованість, містять цінний, різноплановий матеріал, що дозволило частково з'ясувати динаміку навчальної та науково-дослідної роботи пединститутів Української РСР. Що стосується громадсько-політичного життя, то воно подавалося однобоко, крізь призму діяльності партійних і комсомольських осередків педагогічних закладів вищої освіти.

Найбільшу історіографічну групу складають праці українських істориків від 90-х рр. ХХ ст. – до наших днів. З проголошенням державної незалежності України у 1991 р. для вчених-істориків і педагогів відкрилися нові можливості, що були пов'язані із відходом від комуністичної ідеології, а також ширшим доступом науковців до архівних джерел, зокрема, до поточного діловодства.

Для кращого розуміння соціально-економічних, суспільно-політичних і культурно-духовних процесів, що відбувалися в Українській РСР у роки горбачовської перебудови нам неабияк прислужилися роботи загального характеру. У цьому контексті слід виокремити працю доктора історичних наук, професора, завідувача відділу історії України другої половини ХХ ст. В.М. Даниленка «Україна у 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії», де досліджено процес зростання політичної активності українського суспільства на тлі кризи комуністичної ідеології, розгортання національно-демократичних процесів, формування Народного Руху України тощо. Значну увагу вчений приділив питанням національно-культурного відродження, зокрема української мови та історії, релігійного життя. Окрім цього автор охарактеризував процеси, що відбувалися в освітній сфері [632, с. 66–193].

У шостому томі «Політичної історії України», зокрема у розділі «Нове мислення» за авторством О.Д. Бойка та В.М. Литвина висвітлено спроби подолання суспільно-політичної кризи, зародження та становлення народної опозиції, зростання політичної активності суспільства [694, с. 321–435]. У 5-му томі багатотомного видання «Історія української культури» В.М. Даниленко охарактеризував зміни, які відбулися в системі педагогічних вишів, зокрема розповів про створення 1985 р. на базі Запорізького пединституту університету. Йдеться також про уніфікований, заідеологізований підхід до проблем освіти, єдиний жорсткий партійно-державний контроль, політизацію навчальної та громадської діяльності вишів [645, с. 193–194]. Зрушенням у гуманітарній сфері періоду перебудови присвячена стаття В. Юрчука [731, с. 32–38].

У даному контексті не можна обійти увагою й праці С.В. Кульчицького [665, с. 3–6], В.К. Барана і В.М. Даниленка [612, с. 272–273], Л.П. Нагорної [681,

с. 6–13], Ю.М. Алексєєва, А.Г. Слюсаренка [607, с. 28–49, 70–79], В.В. Марчука [742], О.А. Шевчука [748]. У декількох загальних працях, присвячених досліджуваному нами періоду, освітня складова відсутня, наприклад, у виданнях О.Д. Бойка «Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.)» [614] та Л.В. Ковпака «Найближча історія: Україна 1945–2000 рр.» [656].

Серед спеціальних праць неабиякий інтерес викликає монографія Г.Г. Січкаренко, у якій показано основні напрямки трансформації вищої освіти в республіці, проведено критичний аналіз реформування вищої освіти у роки перебудови, висвітлено досвід роботи центральних органів управління вищою освітою, вишів, еволюцію соціального становища студентів і науково-педагогічних кадрів. Вчена проаналізувала нормативно-правові акти, видані загальносоюзними і республіканськими державними і партійними органами, які прислужилися нам при характеристиці державної політики у галузі вищої педагогічної освіти. Водночас, слід зауважити, що здебільшого ця праця присвячена діяльності вишів, які перебували у підпорядкуванні Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Педагогічним закладам вищої освіти, які знаходилися під юрисдикцією МНО, відведено лише кілька сторінок. Авторка показала місце педвишів у мережі вишів республіки. Зокрема, у монографії йдеться про функціонування у 1988 р. 42 пединститутів. [711, с. 9]. Віднайдені нами архівні джерела ці дані спростовують (насправді, їх було 28–29). Ці ж дані про 42 інститути у галузі освіти фігурують і в навчальному посібнику О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко «Історія української школи і педагогіки» [673, с. 376]. У монографії Г.Г. Січкаренко також прослідковано зміни до правил прийому у виші, модернізацію навчальних планів, підготовку відповідних навчальних програм, підручників і посібників, демократизацію навчального процесу, розширення автономії вишів. Авторка розповідає також про зростання інтересу до НДР у студентів, створення студентських проектно-конструкторських та технологічних бюро, розширення студентського самоврядування, діяльність Української студентської спілки, звертає увагу на певне відсторонення органів державного управління від проблем матеріально-

технічного забезпечення вишів, які, на думку вченої, мали патерналістські настрої і продовжували чекати рішень «згори» [711, с. 8–51].

У 2002 р. побачила світ монографія Г.С. Черевичного, у якій комплексно схарактеризовано стан вищої освіти України у другій половині 1980-х рр. З-поміж інших ця робота вирізняється наповненістю значним фактажем, самостійними авторськими підрахунками, що дозволило внести певні корективи в уявлення про стан кадрового потенціалу вишів республіки, їхнє матеріально-технічне та фінансове забезпечення. Крім цього, вдалося проаналізувати низку питань, пов'язаних з новаціями у методичному забезпеченні навчального процесу, формуванням, становленням, розвитком та використанням організаційних форм підготовки кадрів вищої освіти, удосконаленням навчального процесу. Частину монографічного дослідження присвячено стану виконання вченими дисертаційних робіт. Зазначається, зокрема, про вкрай низьку кількість захистів докторських дисертацій, що пов'язано із браком кваліфікованих наукових керівників. Слід зазначити, що дослідження Г.С. Черевичного присвячене переважно діяльності непедагогічних навчальних закладів [724].

Короткі нариси про становлення і розвиток вищої освіти вміщено у підручнику А.М. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія». Щоправда, досліджуваний нами період представлено описово, у загальних рисах. Значний інтерес викликає додаток до тексту видання, у якому подано перелік вишів України станом на першу половину 1991 р., у тому числі педагогічних [608, с. 525–531]. У вже згаданому нами навчальному посібнику за авторством О.О. Любар, М.Г. Стельмаховича і Д.Т. Федоренка «Історія української школи і педагогіки» показано розподіл вишів за галузями, охарактеризовано спроби Компартії реформувати освітню галузь на завершальному етапі радянської історії. Видається слушною думка авторів про те, що владі не вдалося докорінно змінити стан справ у вищій освіті, а заявлена реформа мала декларативний характер, що значною мірою було спричинене практикою залишкового фінансування системи народної освіти, в тому числі вищої [673, с. 383].

Важливими є праці вчених, які досліджували окремі аспекти життєдіяльності вишів. Зокрема, детальну картину історичних подій, пов'язаних із проведенням загальноукраїнського студентського страйку у березні 1990 р., а також студентського голодування 2–17 жовтня 1990 р. у Києві, висвітлено у книзі-хроніці І. Островського та С. Черненка. Тут йдеться про участь у цих подіях студентів саме педінститутів [689, с. 11–12, 53–54]. К.Г. Трибулькевич у докторській дисертації узагальнила і систематизувала досвід організації студентського самоврядування у новітній період історії України, піднесення його ролі у вирішенні різноманітних питань вишівського життя, проаналізувала структуру і організаційно-правові форми самоврядних органів, зокрема, комсомольських та профспілкових організацій [745, с. 23–25]. В.В. Шаповал вивчила різні форми, напрямки і специфіку молодіжного руху в республіці у другій половині 1980-х рр. Серед іншого авторка дослідила роботу комсомольських організацій, альтернативних комсомолу молодіжних громадських організацій, дискусійних клубів тощо [747, с. 10–12]. Ю.В. Рарог, аналізуючи кадрову політику держави у вишах у 1980-ті рр., довів, що у той час суттєво знизився соціальний статус вчених і викладачів вишів і, відповідно, рівень їхньої матеріальної зацікавленості у результатах своєї праці. В окремому розділі дисертант проаналізував матеріально-технічну базу вишів [744, с. 11–14]. Матеріальна складова у житті інтелігенції, а також модернізація культурної політики держави стали наріжними у монографічному виданні В.І. Абакумової, присвяченому становищу творчої інтелігенції у період перебудови [605, с. 60–61, 192–195].

В ході з'ясування стартових умов розвитку педвишів у період перебудови прислужилася монографія В.К. Майбороди «Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.)», у якій подано структурно-функціональний аналіз вищої педагогічної освіти у середині 1980-х рр. Автор розповідає про вдосконалення структури вишів; з'ясовує причини зростання контингенту вступників, насамперед, заочників, впровадження нових спеціальностей, що спричинила шкільна реформа 1984 р.; показує кількісний і якісний ріст

професорсько-викладацьких і студентських колективів вишів у порівнянні з попереднім десятиліттям; вказує на збільшення вимог до рівня загальноосвітньої підготовки студентів, уніфікацію навчальних планів, форм і методів підготовки учительських кадрів; звертає увагу на обмеженість методик вивчення профільних дисциплін тощо [674, с. 128–154]. І.П. Ящук у своїй монографії здійснила ретроспективний аналіз ґенези і результатів розвитку системи виховання студентів у закладах вищої педагогічної освіти. Вчена дослідила розвиток цієї галузі, з'ясувала питання виховання особистості майбутнього вчителя як проблему педагогічної теорії, проаналізувала стан виховного процесу у вишах. У праці йдеться про запровадження у вишах двопрофільних спеціальностей, описана активізація громадської роботи студентів, пов'язаної з діяльністю факультетів громадських професій, студентських клубів, які були центрами дозвілля молоді, досліджена діяльність творчих колективів, та організація роботи з естетичного виховання у гуртожитках. Авторка цілком доречно зауважує, що у роки перебудови відбулися певні позитивні зміни у сфері вищої освіти, однак очікуваного прориву тут не відбулося, не було створено відповідної бази для відродження національної школи. Чимало проектів, які могли б інтенсифікувати і модернізувати освітню сферу, не було реалізовано [732, с. 217–347].

В.Ф. Черкасов у монографічному дослідженні, присвяченому становленню та розвитку музично-педагогічних факультетів, охарактеризував експерименти, які мали слугувати наповненню вишів студентами, розповів про методичну допомогу вчителям загальноосвітніх шкіл, а також описав фольклорно-етнографічну практику в педінститутах. Автор довів, що реформаторська діяльність у системі музично-педагогічної освіти спрямовувалася на перебудову навчально-виховного процесу, наповнення його націотворчим і культурологічним змістом [725, с. 179–212]. О.В. Чередник у дисертаційній роботі проаналізувала низку проблем організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у педагогічних закладах вищої освіти республіки у другій половині XX ст. Дослідниця представила різноманітні форми і методи навчальної діяльності, систематичного контролю за якістю знань, показала використання широкої палітри моральних і матеріальних

стимулів у навчальній роботі молоді тощо [746, с. 8–13]. М.В. Донченко у дисертації звернула увагу на такий важливий компонент професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя як позааудиторна робота. Авторці вдалося прослідкувати динамічні якісні зміни у естетичній, природоохоронній, науково-дослідній роботі молоді пединститутів у 80-ті рр. минулого століття [738, с. 11–13, 18].

Методологічно важливими для нас є праці вчених, які досліджували життєдіяльність педагогічних навчальних закладів у попередні десятиліття. Так, Л.М. Архипенко вивчала суспільно-політичний аспект педагогічної освіти у період завершення переходу до обов'язкової загальної освіти, що хронологічно охоплює другу половину 1970-х рр. [734].

Значний фактичний матеріал вміщують нариси про окремі пединститути. Одне з перших таких видань, що побачили світ на початку 1990-х рр, є нарис історії Луцького пединституту, що вийшов у 1992 р. за авторством Б.Й. Заброварного, В.О. Кудя, О.Г. Михайлюка. Автори звернули увагу на зміцнення навчально-матеріальної бази (зростання фондів бібліотеки, створення музею Лесі Українки, збільшення експонатів музею археології, поповнення кабінетів і лабораторій сучасними приладами, ТЗН тощо), охарактеризували роботу окремих факультетів, діяльність науково-дослідних лабораторій, навели дані про конференції, які відбулися на базі інституту, розглянули методи естетичного виховання студентів, масово-спортивну роботу, різні форми громадської та профорієнтаційної роботи, посилення громадсько-політичної активності студентів тощо [634, с. 8–66].

П.П. Хропко і О.Г. Лозовицький в історичному нарисі, датованому 1995 р., розповіли про створення, становлення і розвиток провідного педагогічного вишу України – Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (нині – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова). В основу цієї роботи було покладено нарис, виданий ними ж у 1990 р. Позбавивши роботу від ідеологічних нашарувань, автори доповнили її тогочасними подіями. Зокрема, чимало уваги приділено зусиллям колективу

вишу, спрямованим на повернення вишу імені М.П. Драгоманова. В роботі також йдеться про демократизацію життя інституту, участь студентів в загальнополітичних акціях, в тому числі в студентському голодуванні на Майдані Незалежності в жовтні 1990 р., спрямованих проти надмірної централізації влади. У виданні охарактеризовано роботу загальноуніверситетських кафедр, науково-дослідної лабораторії навчального телебачення, бібліотеки. З'явилися розділи про роботу студентського клубу, профспілкової організації, героїко-патріотичне виховання у виші, де вміщено й окремі факти, датовані періодом перебудови [716, с. 55–163]. Схожими за змістовим наповненням були нариси, видані у 2000 р. і 2005 р., щоправда вже за іншим авторством. У 2000 р. упорядниками видання стали П.В. Дмитренко і О.Л. Макаренко [684], а в 2005 р. членами авторського колективу стали В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. [683]. У 2010 р. В.П. Андрущенко видав книгу «Наш університет», у якій зупинився на сьогоденні цього освітнього закладу. Попередній період подано стисло, обмеживши ключовими датами з історії вишу. У виданні вміщено інформацію про ректора М.І. Шкіля, що для нашого дослідження є особливо цінним [610, с. 33–34, 74–75]. У цьому ж контексті важливим є біографічний нарис «Микола Іванович Шкіль», виданий у 2018 р. у серії «Ректори НПУ імені М.П. Драгоманова», де укладач видання Н.І. Тарасова розповіла про роботу М.І. Шкіля на посадах заступника декана, декана, проректора з науково-дослідної роботи, завідувача кафедри вищої математики, а згодом і кафедри основ інформатики та обчислювальної техніки (перша такого роду у республіці), і, звісно, ректора (у 1973–2003 рр.). Широко показано наукові здобутки цього науковця [680, с. 15–41].

Значний інтерес для даного дослідження представляє низка видань, присвячених нинішньому Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка (в минулому Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ім. В.П. Затонського). У колективному виданні «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення» професор А.Г. Філінюк досліджував історію становлення і розвитку педінституту. Автор описав

поступове підвищення якісного рівня викладацьких кадрів, збільшення студентського контингенту, формування здорового морально-психологічного клімату у колективі, який стимулював до результативної навчальної, методичної, наукової та виховної роботи. Прослідковано зміни у навчальних планах і програмах, вдосконалення структури вишу, показано розвиток навчально-матеріальної бази інституту загалом і кожного факультету зокрема, систематичне підвищення студентами своєї спортивної підготовки, організацію відпочинку та дозвілля студентів, роботу спортивно-оздоровчого табору «Юність». Розповідається про багатотиражну газету «Радянський студент» [648, с. 137–142].

У 2009 р. голова профспілкової організації студентів, аспірантів та докторантів М.В. Моштак та тодішній помічник ректора О.Б. Комарніцький видали книгу про роботу студентської профспілкової організації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, у якій знайшли сво відображення й події досліджуваного нами періоду. Автори показали керівний склад профспілкового комітету, структуру організації. Вони зазначають, що окрім виконання своїх безпосередніх функцій щодо захисту прав молоді, профспілка також дбала про виховання студентів «у дусі радянського патріотизму, безмежної відданості більшовицькій партії і радянському уряду…». У контексті цього на засіданнях профбюро заслуховувалися політінформації. Значну увагу в роботі приділено участі молоді у художній самодіяльності, масовій спортивній роботі, суспільно-корисній праці, діяльності студентського клубу, випуску загальноінститутської і факультетської стінгазет, популяризації досвіду кращих профоргів академгруп, оздоровленню в інститутському таборі відпочинку «Юність», будинках відпочинку, санаторіях і турбазах республіки [660, с. 89–116].

Окремі аспекти діяльності Кам'янець-Подільського педінституту у другій половині 1980-х рр. – на початку 1990-х рр. дослідили багаторічний ректор університету, доктор історичних наук, професор О.М. Завальнюк і доктор історичних наук, доцент О.Б. Комарніцький. В історичному нарисі «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка» вони звернули увагу

на збільшення кількості викладачів із науковими ступенями, участь студентів у науково-дослідній роботі, розширення матеріальної бази закладу, допомогу викладачів і студентів сільським мешканцям у збиранні врожаю тощо [636, с. 32–35]. Ці ж автори у 2015 р. опублікували статтю, у якій висвітлили ідеологічну, фахову і практичну складові підготовки вчительських кадрів у педінституті у другій половині 1980-х рр. [637, с. 125–162]. Окрім цього, ці ж вчені, а також В.Б. Стецюк у виданні «Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини» вмістили нарис про ректора А.О. Копилова [609, с. 338–344].

Історії факультету фізичної культури університету присвячений дослідницький нарис професора М.С. Солопчука та доцента О.Б. Комарніцького, опублікований у 2008 р. [713, с. 19–21]. Саме на 2008–2009 рр. припадає видання низки нарисів з історії інших факультетів університету, які дозволяють сформувати більш цілісне уявлення про особливості розвитку закладу у досліджуваний період [651; 662; 672; 676; 677]. Демократичні процеси у житті педінституту прослідкували М.В. Лазарович [667], І.В. Рибак [699–700] та В.С. Прокопчук [696].

Докладним дослідженням є робота С.В. Воловника та М.В. Крилова, присвячена Мелітопольському педінституту. Широко використовуючи архівні джерела, автори звернули увагу на пов'язану із перебудовчими процесами у державі демократизацію життєдіяльності вишу, розширення освітнього спектру, а відтак збільшення кількості факультетів, оновлення навчальних планів через запровадження національно-орієнтованих навчальних дисциплін, зміну профілю факультету громадських професій. Частину книги присвячено науково-дослідній роботі, зокрема виконанню госпдоговірної тематики, діяльності науково-дослідних лабораторій, аспірантури [628, с. 144–158]. Херсонські вчені на чолі із ректором Херсонського державного університету Ю.І. Бєляєвим, у своєму тематичному дослідженні навели дані про кадрове забезпечення Херсонського педінституту, виконання госпдоговірної тематики, проведення наукових конференцій, діяльність спортивних секцій, студентських клубів, роботу

будівельних загонів [722, с. 172–178]. Колишні ректори Ворошиловградського педінституту А.О. Климов і В.С. Курило навели окремі факти про формування студентського середовища, його освітні, культурні та спортивні здобутки, стан комп'ютеризації вишу і забезпечення його навчальними площами, а учасників навчального процесу – житловою площею [655, с. 31–33, 48]. Г.В. Самойленко і О.Г. Самойленко схарактеризували діяльність Ніжинського педінституту. Автори зупинилися, насамперед, на діяльності у виші відомих вчених, їхньому творчому доробку [703, с. 176–185]. У книзі Л.В. Коржа, присвяченій дослідженню основних етапів становлення і розвитку Сумського педуніверситету, йдеться про проведення робіт за госпдоговірною тематикою, співпрацю вишу зі школами, про роботу факультету громадських професій, спортивних секцій і гуртків художньої самодіяльності, організацію дозвілля студентської молоді [663, с. 56–58].

В інших виданнях обмаль інформації про період перебудови. Наприклад, у книзі колективу авторів, присвяченій Дрогобицькому педуніверситету, згадано лише прізвища ректорів педінституту В.Ф. Надім'янова і В.Г. Скотного, якого обрали керівником вже на альтернативній основі [633, с. 10–11]. Це ж стосується і ювілейного видання, у якому висвітлено основні віхи історії Черкаського національного університету. Нашу увагу привернула довідка про ректора педінституту Ф.Ф. Боєчка [726, с. 36]. У книзі «Бердянський державний педагогічний університет. Історія. Сьогодення» вміщено нариси про ректорів А.В. Дергаля і Ю.М. Лизогуба [613, с. 95–96], у ювілейній книзі Житомирського державного університету – про П.С. Горностая й І.М. Кучерука [730, с. 19–21]. Розрізнені дані про історію Одеського педінституту вміщено у книзі «Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. 1817–2007» [691, с. 69–74]. У монографії Н.М. Кузьменко «Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині (XVIII–XX ст.)» піддано ретельному аналізу історію розвитку вищої освіти в період до Другої світової війни. Однак досліджувана нами проблематика у роботі не відображена, а період перебудови позначений лише як черговий історичний етап [664, с. 33, 280].

У 1992 р. колектив авторів під керівництвом професора І.Ф. Прокопенка опублікував монографію «Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині», у якій, зокрема, висвітлюється діяльність Харківського педінституту. Період перебудови на сторінках цієї книги не представлений [701]. У 2001 р. за редакцією І.Ф. Прокопенка вийшло у світ видання, присвячене 190-річному ювілею Харківському педуніверситету, у дослідницькій частині якого доба перебудови також не відображена. Водночас, вміщено розділ, у якому за хронологією подано розрізнені факти з історії вишу [719, с. 35–40].

У 2009–2013 рр. Національна академія педагогічних наук України зініціювала вихід у світ серії книг, присвячених комплексному аналізу вищої педагогічної освіти і науки в областях України. Ґрунтовні історичні нариси з історії педінститутів періоду перебудови вміщені у виданнях, присвячених Волинській [615, с. 234–247] і Миколаївській областям [619, с. 149–154]. Поодинокі факти вміщено на сторінках томів, у яких йдеться про Івано-Франківську [617, с. 149–154], Одеську [620, с. 94–108], Рівненську [621, с. 234–235], Харківську [623, с. 318], Херсонську [624, с. 145–147], Хмельницьку [625, с. 279–281], Чернігівську області [627, с. 316–318; 378–379]. У виданнях, присвячених Житомирській [616], Київській [618] і Тернопільській областям досліджуваний нами період випущено [622].

Під час пошуку джерел нам прислужилися бібліографічні покажчики, зокрема, «Історія Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» [750], «Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка: з минулого в майбутнє» [753]. Н.С. Брехунець проаналізувала внесок вчених у вивчення історичного минулого навчальних закладів у 50-х – 80-х рр. XX ст., дала історіографічну оцінку реформуванню вишів, ефективності їх навчально-виховної роботи, мовної ситуації, матеріального забезпечення навчального процесу [735, с. 11–13].

Таким чином, незважаючи на значний масив напрацювань, присвячених історії вищої педагогічної освіти Української РСР, період перебудови у них висвітлений недостатньо.

Наступну групу становлять праці зарубіжних дослідників. Серед доробку діячів української еміграції виокремимо працю А. Камінського «На перехідному етапі» (Мюнхен, 1990 р.), яка, на наше переконання, є найбільш ґрунтовним виданням з історії українського національно-культурного відродження, у якому міститься значний фактичний матеріал. У виданні знайшла своє відображення і регіональна складова, що є «ахілесовою п'ятою» нинішніх видань. Автор детально розповідає про процеси, що передували наданню українській мові статусу державної, виникнення взимку-навесні 1989 р. різноманітних регіональних політичних національно-орієнтованих організацій, що передували скликанню установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову, подає панораму та хід самого з'їзду. Значне місце у дослідженні приділено створенню і діяльності Товариства української мови, «Студентського братства», Української студентської спілки, студентського товариства «Громада», Спілки незалежної української молоді [650, с. 74–77, 228–249, 295–297, 459–471]. У 1995 р. у м. Детройт (Канада) вийшла книга С.Б. Козака «Омріяний дзвін», у якій автор (у 1987–1991 рр. працював спеціальним кореспондентом тижневика «Літературна Україна») проаналізував події доби українського відродження наприкінці 1980-х рр., зокрема, участь українських письменників у процесі відновлення незалежності Української держави. Нашу увагу привернули дані про відновлення статусу української мови як державної, вибори до Верховної Ради УРСР у 1990 р. [657].

Політичний, соціально-економічний та культурно-освітній розвиток радянського суспільства у міжвоєнний період досліджували і зарубіжні історики. Німецький історик Андреас Каппелер зупинився на створенні Товариства української мови [652]. Досить цікавою з погляду розуміння тогочасної епохи є праця американського історика Мартіна Маля [675].

Загалом, проблема діяльності педагогічних закладів вищих освіти Радянської України у період перебудови, викликала інтерес сучасних українських і зарубіжних науковців. Чимало робіт було опубліковано і за радянської доби. Взагалі весь історіографічний доробок досить вражаючий, хоча комплексного вивчення зазначеної теми не проводилось.

1.2. Характеристика використаних джерел

У ході дослідження теми авторка опрацювала широке коло історичних джерел. Писемні джерела, які вдалося почерпнути в процесі наукового пошуку за родово-видовим принципом, слід розподілити на такі групи: 1) законодавчі і нормативно-правові акти, матеріали Комуністичної партії та урядів СРСР та УРСР, Міністерства народної освіти УРСР, Верховної Ради та Ради Міністрів УРСР з питань освіти; 2) матеріали діловодства навчальних закладів; 3) періодичні видання.

Перша група джерел зосереджена, насамперед, у фонді Міністерства народної освіти УРСР (ф. 166) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). За змістом документи, які охоплюють досліджуваний нами період, поділимо на такі складові. Перша з них охоплює накази міністра народної освіти УРСР, що стосується проблем формування складу студентських колективів і управлінських органів. Зокрема, нашу увагу привернули акти про затвердження персонального складу рад інститутів, загальні підсумки прийому у виші, зокрема абітурієнтів з цільовим направленням, а також про прийом на заочні відділення педінститутів випускників педучилищ, направлених на роботу у райони причорнобильської зони, про недоліки у роботі приймальних комісій, створення спецфакультетів із підготовки психологів, організаторів народної освіти, перепідготовки вчителів української мови і літератури, підготовки; про підготовку національних кадрів для Казахської, Туркменської і Узбецької РСР.

Більшість наказів регулювали навчальну та науково-дослідну роботу. Чимало документів свідчать, що виші були значними навчально-методичними центрами. Наприклад, опрацьований архівний фонд містить накази про створення на базі вишів навчально-науково-педагогічних комплексів, шкіл-лабораторій, започаткування регіональних методичних центрів з вивчення іноземних мов у Горлівському й Київському педінститутах; інституціалізацію регіональних навчально-методичних центрів комп’ютеризації освіти, які виникли на базі Київського, Тернопільського, Харківського і Херсонського педінститутів.

Інформативними є акти про викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у педвишах, проведення на їхній базі республіканських семінарів з питань методики викладання окремих навчальних дисциплін у загальноосвітніх і професійних школах, проведення на базі педвишів заключних турів предметних республіканських олімпіад серед учнів шкіл та СПТУ, підвищення кваліфікації вчителів на курсах при педінститутах, нагородження медаллю А.С. Макаренка представників адміністрації і викладачів вишів, призначення голів і членів Державних екзаменаційних сесій. Що стосується науково-дослідної роботи, то виділяються документи про виконання педінститутами цільових комплексних науково-дослідних програм Міносвіти УРСР, створення науково-дослідних лабораторій, про затвердження форм госпрозрахунку і нормативів у зв'язку із переведенням наукової діяльності на нові умови фінансування і господарювання. Серед інших матеріалів важливими є акти про відкриття докторантури у Київському педінституті у 1988 р., аспірантури у декількох педінститутах, про затвердження складу редколегій республіканських міжвідомчих науково-методичних збірників; міністерські плани проведення республіканських науково-практичних конференцій, студентських наукових конференцій.

Стосовно матеріального становища вишів, то значний науковий інтерес викликають звіти про фінансово-господарську діяльність вишів за поточний рік, що фіксують факти порушень і недоліків у веденні бухгалтерського обліку, недодержання фінансової дисципліни, випадки крадіжок; про будівництво навчальних корпусів і гуртожитків, забезпечення гуртожитком докторантів, аспірантів і стажистів-дослідників, розподіл ліміту іменних стипендій між вишами.

Не менш значимими для нашої роботи стали документи засідань колегії МНО УРСР. У цьому контексті виокремимо змістовні доповідні записки від 26 березня 1986 р. і 29 листопада 1989 р. про роботу з педагогічними, науково-педагогічними і керівними кадрами, до яких додано додатки про кількісний і якісний склад науково-педагогічних кадрів педінститутів, кількість викладачів, які мали стаж роботи 10 років, але не захистили кандидатських дисертацій,

забезпечення викладачів житловою площею; звіт від 22 травня 1991 р. про виконання «Цільової комплексної програми «Кадри педагогічних і науково-дослідних інститутів на 1986–1990 рр.». Чимало документів висвітлюють інші сторони життя вишів, а саме, впровадження програми «Учитель» у Дрогобицькому, Криворізькому, Луцькому і Тернопільському пединститутах; стан підготовки вчителів української мови і літератури; виконання партійних і урядових постанов про боротьбу з пияцтвом, алкоголізмом і наркоманією, підготовку викладачів початкового військового навчання; щорічні і піврічні звіти педвишів про виконання Державного бюджету УРСР; будівництво об'єктів народної освіти, зокрема навчальних корпусів і гуртожитків; стан матеріально-технічної бази і житлово-побутових умов студентів пединститутів станом на 1990 р.

Цікаві аналітичні дані містять документи, направлені до ЦК Компартії України, Верховної Ради України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань освіти. Серед них своєю ґрунтовністю вирізняються довідка, датована липнем 1987 р. «Про заходи, що вживаються Міністерством освіти УРСР по організації виконання постанов ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 29 квітня 1987 р. з питань перебудови вищої школи в республіці», а також лист міністра народної освіти І.А. Зязюна до заступника Голови Ради Міністрів УРСР С.В. Комісаренка «Про розвиток вищої педагогічної освіти» від 27 листопада 1990 р. Нашу увагу привернули й аналітичні довідки про підготовку і використання наукових і науково-педагогічних кадрів; співпрацю пединститутів із зарубіжними країнами, у тому числі з капіталістичними; про цільовий прийом студентів з Узбецької РСР, будівництво навчальних корпусів і гуртожитків, запровадження платних послуг у закладах освіти, розширення комп'ютерної грамотності студентів, науково-дослідну роботу і фінансово-господарську діяльність вишів, про розширення сфери використання української мови у вишах; вивчення польської мови в республіці тощо. Із цікавістю ми ознайомилися із листами МНО УРСР до атестаційного відділу Державного комітету СРСР з народної освіти, у яких містилося прохання щодо надання окремим ректорам і

проректорам педінститутів вченого звання професора без захисту докторської дисертації. Чимало документів містять проекти, які врешті не було реалізовано, але на той час вони стояли на порядку денному, а законодавчо їхнє врегулювання відбулося вже за часів державної незалежності України. Це стосується, зокрема, реорганізації Київського педінституту імені О.М. Горького в Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (розглядали питання ще й про присвоєння вишу імені А.Ю. Кримського), Луцького педінституту – у Волинський педагогічний університет. Декілька документів повідомляють про створення філії Київського педінституту у Переяслав-Хмельницькому, а також про перевід Уманського педінституту до Переяслав-Хмельницького і створення у цьому місті повноцінного педінституту. Останній проект так і не було реалізовано.

Декілька архівних справ містять зведені статистичні звіти вишів, у яких відображено рух студентів, розподіл студентів по курсам і спеціальностям станом на 1 жовтня кожного року, випуск спеціалістів, віковий склад, результати прийому, професорсько-викладацький склад, наявність і використання навчально-лабораторних споруд і гуртожитків, підприємств громадського харчування.

Важливі джерела були почерпнуті із фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України). Нашу увагу привернули документи, вміщені у фонді ЦК Компартії України (ф. 1). Зокрема, своєю ґрунтовністю і аналітикою виділяється інформація ЦК КПУ від 18 вересня 1987 р. «Про хід здійснення реформи загальноосвітньої і професійної школи, перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в Українській РСР», а також довідка Інституту соціологічних досліджень АН УРСР про результати соціологічного дослідження «Цінності орієнтації студентів м. Києва». Важливою є інформація про надходження заяв від абітурієнтів у вишах республіки і результати прийому у 1987–1989 рр.; організацію військового навчання, осінніх сільськогосподарських робіт студентів у 1986 і 1989 рр., реорганізацію роботи кафедр суспільних наук. У цьому фонді, як і в попередньому (ф. 166), що зберігається у ЦДАВО України, йдеться про доцільність функціонування

Уманського педінституту, який володів недостатньою матеріально-технічною базою базу, у зв'язку із чим пропонувалося переведення його до м. Переяслав-Хмельницький.

У документах ЦК Компартії України кінця перебудови вміщено чимало інформації про події, пов'язані з національно-культурним відродженням українського народу. Зокрема, у фонді зберігаються й інші важливі з точки зору даного дослідження матеріали: рішення семінару ректорів вишів щодо доцільності створення Народного Руху України за перебудову; документи про відродження Товариства «Рідна мова», рішення установчого з'їзду Української студентської спілки; матеріали про хід виконання постанови ЦК КПУ від 8 серпня 1989 р. «Про протидію негативним процесам у середовищі студентської і учнівської молоді», у якому йдеться про діяльність УСС і СНУМ. На засіданнях ЦК обговорювалися питання щодо голодування студентів у Києві (жовтень 1990 р.), стану викладання історії України у вишах.

Документи партії та уряду, силових структур друкувалися у відповідних збірниках, зокрема, у матеріалах XXVII і XXVIII з'їздів КПРС [363; 364]. У третьому томі «Зводу законів Української РСР» вміщено декілька постанов Ради Міністрів УРСР, ЦК КПУ, ЦК ЛКСМУ, Української республіканської ради професійних спілок, які практично дублювали відповідні постанови загальносоюзних органів. Вони стосуються, зокрема, організації робіт студентських загонів (16 березня 1987 р.), поліпшення якості підготовки і використання спеціалістів з вищою освітою у народному господарстві, матеріальних та житлово-побутових умов аспірантів, студентів, заходів із поліпшення підготовки і використання науково-педагогічних кадрів (29 квітня 1987 р.) [288, с. 457–546].

Наступну групу джерел складають матеріали діловодства навчальних закладів, які зберігаються переважно в обласних державних і відомчих архівах окремих навчальних закладів.

У роботі широко використані архівні джерела, які почерпнуті у фонді Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (р. 302, оп. 11, 12)

Державного архіву Хмельницької області. Тут представлені накази з основної діяльності вишу, протоколи засідань вченої ради інституту, загальних зборів колективу, факультетських рад, програми, навчальні плани, матеріали перевірки виконання робочих планів, звіти інституту, факультетів, заочного відділу, голів екзаменаційних, державних кваліфікаційних комісій, керівників педпрактики студентів, звіти про науково-дослідну роботу, відомості про рух студентів за навчальний рік, академуспішність студентів, забезпечення їх гуртожитком, матеріали з розподілу молодих спеціалістів, документи з особового складу студентів, профспілкового комітету, різні статистичні звіти тощо. Подібні документи містить і фонд Вінницького педінституту (р. 5050) Державного архіву Вінницької області.

Специфічною ознакою джерельної бази роботи є те, що більшість використаних документів містять відомчі архіви навчальних закладів, що є наслідком нестачі площ для розміщення масиву документів в архівосховищах державних обласних архівів. На жаль, у частині навчальних закладів матеріали діловодства не впорядковані. Зокрема, така ситуація спостерігається в Харківському національному педагогічному університету імені Г.С. Сковороди, де документи зберігаються у підвальному приміщенні. Серед матеріалів діловодства наявні лише окремі накази із особового складу викладачів і студентів. Протоколів засідань ради інституту і статистичних звітів виявлено не було.

Діаметрально протилежною ситуація є у відомчому архіві Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тут функціонують декілька архівосховищ, архіваріус має власний кабінет, де має змогу приймати дослідників. Найбільш цінна інформація була почерпнута у протоколах ради інституту. Насамперед, це стосується серпневих протоколів, у яких вміщено щорічні доповіді ректора про підсумки роботи колективу інституту і завдання перебудови навчально-виховного процесу у наступному навчальному році. Інформаційно насиченими є доповіді про кадровий склад викладачів інституту, виконання планів науково-дослідної роботи викладачів та студентів і підвищення кваліфікації викладачів, звіти приймальної комісії, кафедр інституту

про виконання програми творчої співдружності зі школами, органами і установами освіти, експериментальної програми «Учитель». У протоколах ми зустрічаємо також дані про факультативи, спецкурси, спецсемінари, призначення іменних стипендій, участь інституту у виконанні обласних науково-технічних програм. Рада інституту на своїх засіданнях розглядала актуальні питання тогодення. Зокрема, 25 квітня 1989 р. обговорювалося ставлення колективу викладачів, співробітників та студентів інституту до Народного Руху України за перебудову, а 28 лютого 1990 р. – про студентські вимоги щодо вдосконалення навчального процесу. У протоколах вміщено також дані про результати самоатестації педінституту у 1990 р., звіт ректора В.П. Кравця про роботу за 1990 р., редакційний статут інститутської багатотиражки «Студентський вісник» тощо. З особливою цікавістю ми ознайомилися зі звітами про навчально-виховну роботу вишу за 1985–1986 і 1986–1987 навчальні роки, які оформлені у формі таблиць. У них йдеться про виконання плану випуску, явку випускників на роботу, стажування випускників, роботу підготовчого відділення, факультету громадських професій, підготовку навчальної літератури, оснащення вишу технічними засобами навчання, використання електронно-обчислювальної техніки. Вміщено список підручників і навчальних посібників для шкіл і вишів, підготовлених викладачами вишу, перелік факультативів, спецкурсів, спецсемінарів, спецпрактикумів. Схарактеризовано професорсько-викладацький склад і підвищення його кваліфікації, зокрема на кафедрах суспільних наук, педагогіки, психології і методики, наведено загальну успішність студентів на літніх сесіях, розвиток художньої самодіяльності, участь студентів у трудових семестрах, заохочення і стягнення з викладачів і студентів, контингент студентів, відсів і другорічництво, вивчення і узагальнення передового досвіду. Наведено дані про запрошення викладачів прочитати свої лекційні курси в інших установах, надання допомоги у науково-дослідній і виховній роботі вчених з інших вишів чи науково-дослідних установ, житлово-побутові умови студентів, у тому числі сімейних, забезпеченість підприємствами громадського харчування, роботу інститутських музеїв, підвищення спортивної майстерності молоді. Окремі архівні

справи містять щорічні статистичні звіти станом на кожне 1 жовтня впродовж 1985–1990 рр. по денній і заочній формах навчання за формою 3-НК (розподіл студентів по курсам і спеціальностях, випуск студентів, результати прийому та соціальний склад молоді, професорсько-викладацький склад, вивчення студентами іноземних мов, забезпечення навчально-лабораторними приміщеннями і гуртожитками, підприємствами громадського харчування). Форма 4-НК складається з трьох розділів: 1) рух чисельності студентів (кількість студентів на початку навчального року; прибуло (вибуло) упродовж року; завершили навчання; відраховано осіб, які не захистили дипломної роботи чи ті, які не склали державні екзамени; студенти, які перебували в академічній відпустці; кількість студентів наприкінці навчального року; 2) підсумки навчального року (кількість студентів до початку перевідних екзаменів, а також допущених до складання сесії, з яких з'явилися на екзамени і склали їх по всім дисциплінам, у тому числі на відмінно, на відмінно і добре чи тільки добре, тільки на задовільно, змішані оцінки, отримали незадовільні оцінки; переведено на наступний курс; залишено на повторний курс; відраховано за результатами семестрових екзаменів; кількість студентів, що взяли академвідпустку); 3) результати захисту дипломних робіт і складання державних екзаменів.

У відомчому архіві Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова містяться протоколи, стенограми і рішення ради тодішнього педінституту імені О.М. Горького. Ґрунтовним і чітко структурованим є звіт ректора М.І. Шкіля про свою роботу на посаді у 1973–1988 рр. Не менш змістовними є дані про результати перевірки роботи інституту комісією Міносвіти УРСР з 23 лютого по 3 березня 1987 р., звіт директора Переяслав-Хмельницької філії М.Г. Тараненка про організацію роботи підрозділу, звіти про добір і розстановку педагогічних кадрів за 1989–1990 навчальний рік, роботу спеціалізованих вчених рад у 1986–1990 рр., звіти про роботу бібліотеки за 1985–1991 рр., доповідь директора студентського клубу І.В. Суліми-Камінської про роботу організації у 1990 р.

У відомчому архіві Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка вміщено протоколи ради інституту за 1985–1987, 1989, 1990 рр. серед документів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, які зберігаються у Державному архіві Хмельницької області, нашу увагу привернув, насамперед, звіт про роботу інституту за 1989–1993 рр., а також протоколи за 1986, 1987 і 1989 рр.

Різнопланові джерела виявлено у низці опублікованих видань. До таких джерел відносимо довідкове видання О.М. Завальнюка і О.Б. Комарніцького «До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка», у якому показано динамічні зміни за такими структурними показниками: загальні дані, науково-педагогічні та інші ккадри, студенти, матеріальна база, наукова бібліотека, міжнародні зв'язки [279]. 2012 р. В.М. Константінова та І.І. Лиман у п'ятому томі збірника документів і матеріалів, присвяченому Бердянському педуніверситету, вмістили джерела, що ілюструють становище вишу у роки перебудови [179]. У 1990 р. опубліковано матеріали ІІ Всеукраїнських зборів Народного Руху України, які відбулися 25–28 жовтня 1990 р. Нашу увагу привернули відозви «До українського народу, до всіх добрих людей…» і «До вчителів України» [265, с. 51–52, 57–58].

У 1996 р. опубліковано збірник документів і матеріалів під назвою «Чорнобильська трагедія». В одному з документів подано довідку, направлену у Раду Міністрів УРСР про роботу студентських загонів, які будували житло для евакуйованих із зони Чорнобильської АЕС [575, с. 347–349]. До збірника «Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст.» увійшли документальні матеріали, що відтворюють палітру суспільно-політичного життя, суспільних настроїв в Україні у цей період. Нашу увагу привернула довідка від 19 січня 1988 р. за авторством начальника Управління КДБ УРСР Л.А. Черченка про підривні наміри іноземців щодо студентів та процеси в їхньому середовищі [581, с. 84–86].

У 2000 р. колектив вчених на чолі з М. Горинем видали матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову під назвою «Три дні

вересня вісімдесят дев’ятого». На сторінках видання вміщено прізвища всіх делегатів з’їзду, серед яких були і викладачі та студенти педінститутів [542, с. 426–479]. Значну частину документів вміщено на сторінках книги І. Островського, С. Черненка «Великий злам. Хроніка «революції на граніті». 2–17 жовтня 1990 року», про яку вже йшлося [689]. Низку важливих документів, а саме «Положення про студентський загін» та «Статут студентського загону» вміщено на сторінках методичного посібника «Студенческий отряд», укладачем якого виступив Є.Ф. Артем’єв [528, с. 282–298]. Важливим джерелом для вивчення нашої теми є щорічні статистичні збірники «Народне господарство Української РСР», завдяки яким вдалося прослідкувати стан забезпечення шкіл республіки учителями, кількість загальноосвітніх шкіл, що, з огляду на тематику цієї роботи, має неабияку цінність. На сторінках зазначених видань вміщено також дані про прийом та загальну кількість студентів по галузевих групах вишів і по групах спеціальностей, випуск спеціалістів педінститутами, питому вагому жінок серед студентської молоді вишів [383–389].

Цінними є публікації теоретичного і прикладного характеру у періодичних виданнях досліджуваного періоду, зокрема у журналі «Радянська школа». На сторінках видання показано структурні зміни у вишах [357, с. 78], присвоєння їм імен державних і партійних діячів [320, с. 13; 401, с. 5; 422, с. 4; 426, с. 88; 459, с. 75], забезпеченість науково-педагогічними кадрами [256, с. 4; 338, с. 80; 445, с. 9; 459, с. 75], введення нової системи конкурсного обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів [426, с. 88–89; 459, с. 76], новації у системі профвідбору абітурієнтів [230, с. 77; 249, с. 88–89; 264, с. 91–92; 295, с. 91; 357, с. 78; 378, с. 81; 459, с. 75; 561, с. 23; 577, с. 91–93]. Що стосується навчальної роботи, то у журналі йдеться про недосконаліть навчальних планів [357, с. 77; 459, с. 77], створення кафедр історії України [532, с. 75], запровадження спецкурсів, спецсемінарів, практикумів і факультативів [207, с. 71; 264, с. 92; 282, с. 91; 339, с. 15; 378, с. 81; 419, с. 3; 543, с. 20; 579, с. 93], вдосконалення навчально-методичної роботи [236, с. 79; 281, с. 3; 334, с. 84], тіснішу співпрацю вишів зі школами [256, с. 6; 261, с. 9–10; 281, с. 4; 327, с. 74–75; 338, с. 84; 422,

с. 8; 492, с. 88; 545, с. 73], поширення нових форм і методів активного навчання [228, с. 85; 339, с. 12; 357, с. 78; 584, с. 80], розширення комп'ютеризації навчального процесу [256, с. 4; 357, с. 78; 372, с. 93; 423, с. 9], запровадження третього навчального семестру [281, с. 5; 319, с. 37–38] тощо. Представлено й інші напрямки життєдіяльності вишів: науково-дослідну роботу (виконання госпдоговірної тематики [281, с. 5; 430, с. 93], захисти дисертацій [180, с. 64; 338, с. 80], робота докторантури [459, с. 76] і аспірантури [256, с. 4], спеціалізованих вчених рад [459, с. 76], організація конференцій [474, с. 90–91], науково-дослідна робота студентів [198, с. 87; 339, с. 13; 411, с. 86; 430, с. 93]), громадсько-політичне життя (діяльність партійних осередків [381, с. 3–5; 445, с. 9; 585, с. 3], запровадження звітів, атестації [426, с. 93] та виборів ректорів [180, с. 64; 422, с. 3; 459, с. 76], проведення політінформацій [285, с. 85], організація агітбригад, політичних клубів, дискусійних клубів [285, с. 85; 326, с. 22; 339, с. 14; 473, с. 88] студентського братства [281, с. 6], студентського самоврядування [505, с. 90–91] патріотичне та інтернаціональне виховання молоді [285, с. 85–86; 320, с. 13–15; 460, с. 9; 508, с. 76], робота педагогічних і будівельних загонів [285, с. 87; 378, с. 81; 422, с. 7; 438, с. 92], матеріально-технічне забезпечення (будівництво навчальних корпусів [256, с. 4; 281, с. 3], робота бібліотек [256, с. 5], музеїв [225, с. 74–76; 338, с. 82; 369, с. 79–82], спортивно-оздоровчих таборів [256, с. 4], забезпечення гуртожитками і організація самоврядування в них [256, с. 3; 338, с. 83; 422, с. 6; 501, с. 83; 505, с. 93]).

Не менш цінними є матеріали вміщені в газеті «Радянська освіта». На сторінках видання представлено рішення та доповіді на пленумах ЦК КПРС і ЦК КПУ; інтерв'ю ректорів Вінницького, Київського, Полтавського, Слов'янського, Тернопільського педінститутів, начальника управління педагогічних навчальних закладів МНО УРСР К.К. Потапенка про хід реформування вищої школи. Йдеться також про обрання ректором Дрогобицького педінституту В.Г. Скотного, невдоволення в Уманському педінституті роботою ректора В.Є. Шпігала, співпрацю українських педінститутів з педвишами інших республік СРСР, розвій студентського самоврядування. Кореспонденти газети не оминули своєю увагою

голодування студентів на майдані у жовтні 1990 р., студентський страйк у Дрогобичі у березні 1990 р., вимоги студентів, зокрема Вінницького педінституту, про поліпшення матеріального становища студентів вишів республіки, діяльність СНУМ, дискусію щодо присвоєння Київському педінституту імені М.П. Драгоманова.

Важливим джерелом є матеріали багатотиражних газет педінститутів, які надають нам документальну, поточно-хронікальну інформацію, матеріали особистого характеру тощо. У них йшлося про організацію навчально-виховної роботи та стан навчальної дисципліни в академічних групах та серед окремих студентів, організацію науково-дослідної, політико-виховної та культурно-масової і суспільно-корисної роботи, педагогічну практику в сільських школах, виробничу практику, самостійну роботу студентів, роботу з піонерами. У газетах друкувалися статути педінститутів, передвиборчі програми кандидатів у народні депутати, вибори ректорів, дані про діяльність осередку Товариства української мови, студентського братства, осередків УСС і СНУМ, звернення студентського активу педінститутів із пакетом пропозицій і вимог до МНО УРСР, державних органів, адміністрації, парткому і комітету комсомолу інституту, у яких було відображено найболючіші студентські проблеми, виконання в інститутах закону «Про мови в Українській РСР», мітинги, присвячені річницям аварії на Чорнобильській АЕС тощо. Подібна інформація друкувалася і на сторінках газет «Педагог» (Луцький педінститут), «Педагогічна рада» (Рівненський педінституту), «Педагогічні кадри» (Київський педінститут), «Радянський педагог» (Дрогобицький та Івано-Франківський педінститути), «Радянський студент» (Кам’янець-Подільський і Кіровоградський педінститути), «Студентський вісник» (Тернопільський педінститут).

Отже, для дослідження діяльності педінститутів у роки перебудови наявна значна різнопланова джерельна база, яка включає в себе цінні архівні комплекси, опубліковані документальні збірники, багатий матеріал періодики. Ці джерела є репрезентативними та інформаційно насиченими.

1.3. Методологічні засади дослідження

Методологічними засадами дисертаційної роботи стали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності.

Реалізовуючи принцип історизму ми намагалися врахувати конкретно-історичні умови появи джерел, використані при написання дисертації, зокрема, архівних матеріалів, періодичних видань часів перебудови. Цей принцип є основоположним для з'ясування змін, що сталися у житті педагогічних вишів у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр.

Одним із пріоритетних для істориків є принцип об'єктивності, який передбачає залучення низки джерел для створення цілісного дослідження, а не розрізнених, фрагментарних фактів, що у кінцевому результаті дозволило обґрунтовувати власну позицію при висвітленні тих чи інших подій. Виконуючи роботу, ми намагалися враховувати суспільно-політичні, культурні, психологічні чинники, які впливали на життєдіяльність закладів вищої освіти. Завдяки цьому вдалося забезпечити наукову об'єктивність.

Тісно пов'язаний з принципом об'єктивності принцип всебічності і цілісності. Він застерігає науковців від однобічності та суб'єктивізму в оцінці джерел, що є особливо важливим для істориків, які у різні часові відтинки по-різному оцінюють джерела (насамперед, це стосується радянської доби). Цей принцип спрямовує на цілісний аналіз всього документа, а не певної його частини. Означений принцип використовувався для дослідження широкого спектру різних факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, які мали вплив на історичні процеси у середовищі навчальних закладів.

Принцип системності дозволив розподілити джерела на опубліковані та неопубліковані, структурувати наявну наукову літературу і надати їй завершеної форми, тим самим визначивши умови, за яких відбувалися низка історичних подій, процесів та явищ, встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків. Особливо це стосується досить неоднозначного і динамічного періоду горбачовської перебудови.

У роботі представлено низку загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного пізнання. Зокрема, ми послугувалися такими загальнонауковими методами як аналіз, синтез, індукція та дедукція. Завдяки цим методам було визначено актуальність, об'єкт і предмет, мету і завдання, наукову новизну дослідження, сформульовано основні концептуальні положення, узагальнення і висновки. Використавши методи аналізу і синтезу, було проведено аналіз окремих аспектів проблеми, з'ясовано та виділено характерні риси процесів, подій та явищ, які були властиві досліджуваному періоду, а вже потім узагальнено і з'ясовано повну картину тодішньої дійсності. Діалектичний метод уможливив простеження взаємозв'язку та взаємовпливу у процесі розвитку подій та явищ.

У дисертаційному дослідженні широко використовувалися різні спеціально-історичні методи історичного дослідження. Важливими для істориків є ретроспективний та історико-генетичний методи, які дають можливість простежити такі складові як хроніка подій, зміна та процеси, що відбувалися у мережі педагогічних вишів з урахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків. Завдяки застосуванню історико-порівняльного методу вдалося з'ясувати зміни у державній політиці щодо формування викладацького складу та студентського контингенту, навчальної та науково-дослідної роботи педагогічних закладів вищої освіти, їхнього матеріального становища.

Важливим є історико-типологічний метод. Він базується на зіставленні певних явищ та процесів через схематичне відображення конкретно-історичної реальності. Завдяки цьому методу ми розподілили почерпнуті джерела на типи, провели градацію вишів за кількістю студентської молоді, яка в них навчалася.

У роботі послугувалися і проблемно-хронологічним методом, завдяки якому розкрили окремі проблеми у хронологічно-логічній послідовності, виокремлювали в широких темах складові елементи. Метод став у нагоді при структуруванні роботи.

Структурно-функціональний метод, який теоретично та методологічно базується на теорії соціальної дії, дозволив з'ясувати взаємодію влади із викладацьким і студентським колективами, показати суспільно-політичну активність вишів, зокрема, участь викладачів і студентів у загальнодержавних,

ідеологічних, виборчих кампаніях, роботі у складі партійних, комсомольських осередків, некомуністичних організацій тощо.

Метод періодизації забезпечив можливість систематизувати історичний процес в межах вузьких хронологічних відтинків, що відрізнялися між собою певними особливостями. Зокрема, враховуючи процеси, що відбувалися у мережі педагогічних закладів вищої освіти, нами виокремлено такі періоди: 1) середина 1980-х рр. – започаткування демократичних суспільних процесів, пов'язаних із проголошенням політики перебудови, утвердженням гласності та плюралізму, які, водночас, обмежувалися диктатом Компартії; відхід від масового, валового навчання і перехід до індивідуального підходу у підготовці спеціалістів; 2) кінець 1980-х – початок 1990-х рр. – активізація національно-культурного відродження, перехід до нових національно орієнтованих планів підготовки, зміни у системі формування студентського контингенту, ускладнення матеріального становища учасників освітнього процесу.

Висновок до Розділу 1

Комплексне використання наукових принципів, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що практикуються сучасною вітчизняною історичною наукою, дало можливість оптимально використати архівні джерела, опубліковані документи та наукову літературу, а відтак системно і неупереджено проаналізувати державну політику щодо формування професорсько-викладацького складу і студентського контингенту, висвітлити навчально-виховну, науково-дослідну і громадсько-політичну діяльність вишів, проаналізувати їхню матеріально-технічну базу, побутове, фінансове становище учасників освітнього процесу в умовах державної політики середини 80-х – початку 90-х рр. XX ст. щодо системи вищої педагогічної освіти УРСР. Використаний у роботі науковий інструментарій зумовив структуру роботи, логіку викладу матеріалу, дозволив зробити відповідні висновки й аргументувати положення, що винесені на захист.

Здійснений в ході роботи аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії свідчить про те, що наявні праці відтворюють переважно загальноукраїнський контекст досліджуваних подій. Автори праць, попри певні досягнення, не

проводили аналізу діяльності закладів вищої освіти різних типів, зокрема, педагогічних. Поза їхньою увагою залишилося іще чимало нез'ясованих питань, пов'язаних із навчальною, науковою і громадсько-політичною діяльністю цих закладів, їхнім матеріальними становищем. Значний інформаційний ресурс мають наявні архівні комплекси, опубліковані різноманітні документальні збірники і багатий матеріал періодики. Їхній загал є достатнім для того, щоби розв'язати поставлені завдання і досягнути сформульованої в дослідженні мети. Найбільш цінні джерела вміщено у ЦДАВО України (накази міністра народної освіти, більшість з яких регулювали навчальну та науково-дослідну роботу; документи засідань колегії МНО УРСР; аналітичні документи, направлені до ЦК Компартії України, Верховної Ради України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань освіти).

Специфікою роботи є і те, що значна частина використаних у ній документів зберігаються у відомчих архівах вишів, оскільки обласні державні архіви через нестачу площ не в змозі їх прийняти. Чимало цінних матеріалів були почерпнуті із періодичних видань окремих педагогічних вишів, які доповнюють тогочасною атмосферою викладення матеріалів річних текстових і статистичних звітів профільного міністерства і окремих педагогічних інститутів.

Методологічною основою роботи є комплекс принципів і загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного пізнання. Саме їх залучення сприяло всебічному та ґрунтовному висвітленню подій, фактів і явищ, пов'язаних із життєдіяльністю педагогічних вишів у роки горбачовської перебудови.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В РОБОТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Перебудова, що розпочалася у середині 1980-х рр., стала новим періодом радянської історії. Генеральний секретар ЦК КПРС М.С. Горбачов, виступаючи на квітневому пленумі ЦК КПРС 1985 р., наголосив на необхідності прискорення соціально-економічного розвитку країни. Наступні кроки у реалізації наміченого показали, що багато планів не вдалося втілити у життя, зокрема у галузі освіти і науки. 2 липня 1990 р. М.С. Горбачов, виступаючи перед делегатами XXVIII з'їзду КПРС зазначив, що у попередні роки «ми до кінця ще не усвідомили, що без пріоритетного підходу до науки і освіти перебудова не отримає необхідної динаміки, весь час буде впиратися в нестачу інтелектуального потенціалу» [364, с. 29]. У резолюції з'їзду «Про політику КПРС в галузі освіти, науки і культури» зверталася увага на необхідність: 1) перебудови громадянського, морального і фізичного виховання студентів у відповідності до процесів демократизації і гуманізації суспільства; 2) демократизації освіти, розширення самостійності навчальних закладів, розвиток міжнародної кооперації в галузі освіти; 3) гуманітаризації вищої школи, зміцнення зв'язку навчання з джерелами національної культури, досягненнями вітчизняної і світової суспільної думки; 4) забезпечення правового і економічного захисту народної освіти, створення соціальних гарантій для викладачів і студентів, підвищення престижу професії вчителя, турботи про умови праці і побуту, гідну оплату педагогічної діяльності [364, с. 180].

Значною мірою ці тези стосуються і педагогічних інститутів, які підпорядковувалися МНО УРСР. 6 липня 1988 р. відповідно до указу Президії Верховної Ради УРСР на базі Міністерства освіти УРСР і Державного комітету професійно-технічної освіти УРСР було створено союзно-республіканське Міністерство народної освіти УРСР, у структурі якого працювало управління педагогічних навчальних закладів, що поділялося на чотири відділи: педагогічних

інститутів і педагогічних училищ, наукових досліджень і аспірантури [1, арк. 272; 28, арк. 80]. Новий якісний рівень у роботі міністерства розпочався 3 серпня 1990 р., коли постановою Верховної Ради УРСР міністром народної освіти УРСР призначили практика, ректора Полтавського педінституту І.А. Зязюна [458].

Відтоді в роботі закладів вищої педагогічної освіти почали відбуватися структурні зміни. У 1985 р. на базі Запорізького педінституту було створено державний університет [645, с. 193; 707, с. 75]. У лютому 1987 р. на теренах УРСР працювало 29 педінститутів. До початку 1991 р. їхня кількість була незмінною [див. додаток А]. 29 вересня 1989 р. у міністерському листі до планово-бюджетної комісії Верховної Ради УРСР йшлося про 28 педвишів [47, арк. 101]. Це було пов'язано із тим, що згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР від 29 квітня 1988 р. Держкомітетові народної освіти СРСР було безпосередньо підпорядковано 36 вишів, у тому числі 4 з УРСР, серед яких Полтавський педінститут. Такий крок аргументувався необхідністю постійного вивчення досвіду організації вищої освіти в умовах національних республік, а також для надання безпосередньої матеріально-технічної допомоги цим освітнім закладам [84, арк. 57]. Все ж у більшості документів полтавський виш включався до загального переліку українських педінститутів. У монографії Г.Г. Січкаренко [711, с. 9], а також навчальному посібнику О.О. Любар, М.Г. Стельмаховича, Д.Т. Федоренка наведено дані про 42 інститути у галузі освіти, щоправда, не конкретизується, які виші автори мали на увазі [673, с. 376].

Розглядалося питання щодо доцільності укрупнення вишів. Так, 18 лютого 1988 р. питання перебудови вищої освіти розглядалося на пленумі ЦК КПРС, учасники якого визнали за необхідне: «зміцнювати, а при необхідності перетворювати слабкі у кадровому і матеріально-технічному відношенні виші у філіали провідних інститутів і університетів» [457]. Стосовно ж педінститутів, то, наприклад, 4 січня 1989 р. міністр народної освіти УРСР направив листа до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР з пропозицією перевести Уманський педінститут у Переяслав-Хмельницький, де на базі філії Київського педінституту створити окремий педінститут, оскільки Київська область була єдиною в Україні,

яка не мала свого педінституту. Приміщення Уманського педінституту пропонувалося передати місцевому педучилищу. Міністр аргументував свою позицію тим, що у Черкаській області було два педінститути, і цей заклад був спроможний забезпечити регіон педагогічними кадрами. Крім того, рівень навчально-виховної і наукової діяльності, якісний склад викладачів, стан матеріально-технічної бази Уманського педінституту за останні роки не покращився і не відповідав поточним вимогам. Очільник заявив, що виш був найслабшим з усіх педінститутів й не зможе пройти атестації і, відповідно, буде закритий [46, арк. 4–7; 82, арк. 141–145]. Цей проект опротестували Черкаський обком КПУ і облвиконком, колектив педвишу й окремі громадяни [82, арк. 152]. Не погодили його також Держплан УРСР, Міністерство фінансів УРСР. Зважаючи на це Міністерство вимушене було піти на компроміс. В. о. міністра народної освіти УРСР В.Є. Тараненко у листі зазначав, що Міністерство вважає можливим залишити інститут в Умані лише в тому випадку, якщо партійні і радянські органи міста і області приймуть невідкладні заходи зі створення необхідних умов для підготовки спеціалістів. Чиновник нагадував, що у другому кварталі поточного року педінститут очікувала атестація Головної державної інспекції навчальних закладів Держкомітету народної освіти СРСР [46, арк. 35]. У наступні місяці владні органи краю проробили чималу роботу, внаслідок чого становище освітнього закладу суттєво змінилося. Черкаський обком КПУ і облвиконком розробили конкретну програму перспективного розвитку Уманського педінституту, яка передбачала завершення у другому кварталі 1990 р. будівництва навчально-лабораторного корпусу на 1660 місць і 30-квартирного житлового будинку для викладачів, будівництво у 1991–1992 рр. студентського гуртожитку на 334 місця, проведення капітального ремонту діючого навчального корпусу, створення навчально-виховного комплексу «Виш-педучилище-школа-ПТУ», зміцнення викладацького складу інституту висококваліфікованими спеціалістами тощо. Зважаючи на це, рішенням Міністерства освіти за погодженням з Радою Міністрів УРСР Уманський педінститут було збережено [46, арк. 201; 82, арк. 153].

Що стосується філії у Переяслав-Хмельницькому, про що вже йшлося, її відкрили відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 23 червня 1986 р. З 1986–1987 навчального року тут почали проводити підготовку вчителів за чотирма спеціальностями. До цього вишу прийняли 280 абітурієнтів, для яких збудували новий навчальний корпус на 1920 місць (25 аудиторій), гуртожиток на 500 місць, спортивне містечко, роздатковий пункт їдальні на 150 місць. Для викладачів почали зводити 72-квартирний житловий будинок, який запланували здати у 4-му кварталі 1986 р. [6, арк. 133–134; 14, арк. 135; 135, арк. 28, 86; 618, с. 185; 683, с. 60]. Станом на 1 січня 1988 р. в закладі проходили навчання 803 студенти [141, арк. 75з.], а на початку 1990 р. на трьох факультетах (філологічному, педагогічному, фізичного виховання) навчалося 2236 студентів, у тому числі на денній формі – 1291. У філії у 1990 р. на 10 кафедрах працювало 114 викладачів, у тому числі 2 професори, 54 кандидата наук, доценти [653, с. 43, 139]. Таким чином, за кадровим складом філія не поступалася багатьом іншим пединститутами республіки. Аналіз кадрового складу цих вишів буде наведено далі.

Мали місце недоліки у територіальному розташуванні пединститутів. У Донецькій, Запорізькій, Одеській, Сумській, Черкаській і Чернігівській областях функціонувало по два виші, що здійснювали підготовку вчителів. Натомість, у Закарпатській, Київській, Кримській, Чернівецькій областях не було жодного вишу педагогічного профілю.

Реформування системи вищої педагогічної освіти торкнулося також зміни статусу та назви деяких вишів. Так, Ворошиловградський пединститут було перейменовано на Луганський пединститут у зв’язку із поверненням обласному центру у 1990 р. його історичної назви [52, арк. 153]. У вересні 1990 р. профільне міністерство підтримало пропозицію Волинської обласної ради народних депутатів про створення на базі Луцького пединституту Волинського педуніверситету. Водночас, міністр освіти І.А. Зязюн визнав за доцільне практичне вирішення цього питання здійснити за участю асоціації пединститутів республіки після вироблення основних положень статусу педуніверситету,

критеріїв і вимог щодо цього нового типу вишу [62, арк. 51]. У березні 1991 р. міністерство розглянуло листа народного депутата В.М. Руденка про надання Рівненському педінституту статусу педуніверситету. У відповідь повідомлялося, що це питання буде розглядатися лише після проведення атестації та акредитації закладу [74, арк. 113]. У січні 1991 р. колегія міністерства підтримала рішення ради Київського педінституту ім. О.М. Горького від 18 жовтня 1990 р. про його реорганізацію в Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова [69, арк. 90; 146, арк. 90]. Тоді ж підтримали рішення ради Київського педінституту іноземних мов про його реорганізацію в Український державний педагогічний лінгвістичний університет [69, арк. 34]. Однак, через незгоду центральних органів чинної влади реалізація цих ініціатив стала можливою тільки після здобуття Україною незалежності [610, с. 34; 642; 654]. На означений час припадає і постановка питання про відновлення історичної справедливості і створення на базі Кам'янець-Подільського педінституту державного українського університету, який функціонував впродовж 1918–1921 рр., а також надання йому імені фундатора і першого ректора І.І. Огієнка. 3 грудня 1990 р. це питання, ініційоване деканом філологічного факультету Є.І. Сохацькою, розглянули на засіданні вченої ради. Однак колегіальний орган вишу не підтримав це подання, вважаючи його передчасним [658, с. 35; 696, с. 229–230].

Відбувалися структурні внутрішні зміни у педінститутах. 1 вересня 1987 р. наказом Державного комітету з народної освіти СРСР вишам надали право вирішувати питання про відкриття чи закриття факультетів, кафедр, зміну їхніх назв та наповнення. Відомо, що станом на 1985 р. у структурі педінститутів працювало 154 факультети і 714 кафедр (у 1975 р. – відповідно 129 і 550) [674, с. 132]. Відповідно до наданого права у 1987–1988 навчальному році у вишах було ліквідовано 42 кафедри, натомість створено нові підрозділи, наприклад, педмайстерності – у Луцькому і Тернопільському педінститутах, географії – у Ніжинському педінституті. В Криворізькому педінституті 1988 р. відкрито художньо-географічний факультет, кафедри української літератури, фізіології

людини і тварини [357]. Реорганізовано ряд кафедр у Херсонському, Харківському, Уманському, Ізмаїльському, Івано-Франківському педінститутах тощо [18, арк. 71]. У Кам'янець-Подільському педінституті в 1986 р. налічувалося 5 факультетів, у структурі яких працювало 23 кафедри, які, у свою чергу, готували спеціалістів за 6 спеціальностями, у 1987 р. – відповідно 5, 23 і 10, у 1988 р. – 5, 24 і 14, у 1989 р. – 5, 24 і 12, у 1990 р. – 5, 27 і 12 [110, арк. 18; 279, с. 10]. Подібні зміни відбулися у Київському [74, арк. 68; 135, арк. 10; 138, арк. 64; 142, арк. 157; 145, арк. 197; 571], Вінницькому [91, арк. 2], Тернопільському [164, арк. 331], Уманському [717] та інших педінститутах (у додатку Б відображено розподіл інститутів на факультети).

Педвишам присвоювали імена державних і партійних діячів, діячів культури. Зокрема, Рівненський педінститут носив ім'я Д.З. Мануїльського [401, с. 5], Сумський – А.С. Макаренка, Полтавський – В.Г. Короленка, Чернігівський – Т.Г. Шевченка [39, арк. 152; 422, с. 4], Дрогобицький – І.Я. Франка, Ворошиловградський – Т.Г. Шевченка, Глухівський – С.М. Сергєєва-Ценського, Черкаський – 300-річчя об'єднання України з Росією, Херсонський – Н.К. Крупської, Миколаївський – В.Г. Бєлінського [10, арк. 114; 426, с. 88], Уманський – П.Г. Тичини [320, с. 13], Житомирський – І.Я. Франка, Тернопільський – Я.О. Галана, Ніжинський – М.В. Гоголя, Харківський – Г.С. Сковороди, Вінницький – М.О. Островського, Бердянський – П.Д. Осипенко [459, с.75], Одеський – К.Д. Ушинського [39, арк. 44], Івано-Франківський – В.С. Стефаника, Київський – О.М. Горького, Кіровоградський – О.С. Пушкіна, Луцький – Лесі Українки [39, арк. 151].

У 1990 р. у Київському педінституті демократичні сили почали ініціювати питання про перейменування вишу. У вересні 1990 р. студент-п'ятикурсник А. Гладун зазначив: «Ми вважаємо, що в умовах переоцінки цінностей нашого життя назва педінституту імені Горького звучить як анахронізм. Цікаво, за які заслуги ім'я російського пролетарського письменника присвоєно нашому вузу? Може, за оспівування ним «удивительной работы чекистов», чи за велику любов до української мови, яку називав «наречием». Чи за велику любов до батька

народів товариша Сталіна». З приводу перейменування було проведене опитування студентів трьох факультетів вишу, які підтримали ідею. Така акція студентів не залишилася поза увагою викладачів і адміністрації вишу. Було винесено на обговорення варіанти перейменування – імені Стуса, Винниченка, Драгоманова. Більшість схилялися до присвоєння ім'я останнього, оскільки до 40-х рр. XX ст. саме воно фігурувало в назві закладу [276; 523]. У газеті «Радянська освіта» було розгорнуто дискусію щодо підтримки чи не підтримки ідеї присвоєння імені Драгоманова київському педвишу. Надійшли десятки листів. Цікаво, що по аналогії львів'янин В.В. Верчук пропонував зняти з Рівненського педінституту ім'я Д.З. Мануїльського [524]. Студенти інституту, активні учасники масового голодування протесту у жовтні 1990 р., демонстративно писали на свої наметах: «Київський державний педагогічний інститут імені М.П. Драгоманова» [716, с. 57]. Вчена рада педінституту підтримала студентів і наприкінці жовтня більшістю голосів ухвалила реорганізувати виш в Український педагогічний університет імені М.П. Драгоманова [62, арк. 70]. Тоді до думки колективу не дослухалися і бажане ім'я виш здобув вже після проголошення незалежності України [610, с. 34; 642] До слова, восени 1990 р. МНО УРСР підтримало пропозицію газети «Літературна Україна» та Президії АН УРСР про присвоєння Київському педінституту імені академіка АН УРСР А.Ю. Кримського. Проте рада інституту на своєму розширеному засіданні прийняла рішення утриматися від присвоєння імені вченого, оскільки його діяльність не була пов'язана з підготовкою педагогічних кадрів. «За» присвоєння проголосували 8 осіб, «проти» – 92, «утрималися» – 4 [62, арк. 70].

Зазнав змін і керівний склад вишів (див. додаток В), при чому у деяких закладах ротація стала доволі частим явищем. Наприклад, в Уманському педінституті упродовж 1980-х рр. змінилося три ректори і 8 проректорів [46, арк. 5].

Варто зазначити, що суттєвим недоліком керівного складу вишів був незначний прошарок докторів наук, професорів. Зокрема, їхня частка серед

ректорів станом на 1990 р. складала 44,8%, серед проректорів з навчальної роботи лише 13,8%, з наукової роботи – 34,5% [71, арк. 51, 54]. У зв'язку із цим наприкінці десятиліття було започатковано практику присвоєння вченого звання професора ректорам і проректорам без захисту докторської дисертації. Наприклад, у 1990 р. звання професора присвоїли ректорам Мелітопольського педінституту І.Н. Тоцькому [59, арк. 43], Глухівського – Л.В. Гнатюку [61, арк. 23–24], Кіровоградського – О.Є. Полярушу [61, арк. 46–47], Криворізького – О.О. Любару [61, арк. 65–66], проректору Горлівського педінституту іноземних мов – Л.Ж. Норкіній [62, арк. 69–70] та іншим.

У частині вишів мали місце проблеми із забезпеченням висококваліфікованими науковими кадрами керівного складу факультетів і кафедр. Такі складнощі торкнулися навіть провідного вишу країни – Київського педінституту. У цьому закладі, наприклад, станом на 1987 р. серед 12 деканів лише двоє були докторами наук, професорами. Із 50 кафедр доктори наук, професори очолювали лише 20 [138, арк. 65]. Загалом, у листопаді 1989 р. серед деканів докторами наук, професорами були лише 6%, серед завідувачів кафедр – 15%. У Дрогобицькому, Івано-Франківському, Криворізькому, Ніжинському, Слов'янському педінститутах допускалися випадки, коли деканами працювали викладачі без наукових ступенів і вчених звань. Майже 6% завідувачів кафедрами не мали наукових ступенів і звань (Глухівський, Дрогобицький, Кам'янець-Подільський, Миколаївський, Чернігівський педінститути). Переважна більшість завідувачів кафедр не працювали над докторськими дисертаціями [45, арк. 74]. У 1990 р. три факультети (у Горлівському іноземних мов, Ніжинському і Сумському педінститутів) і 39 кафедр очолювали викладачі без наукових ступенів і вчених звань. Найбільше таких кафедр було у Кам'янець-Подільському (4), Київському іноземних мов (4), Горлівському іноземних мов (3), Миколаївському (3), Чернігівському (3) та інших педінститутах. Залишався низьким відсоток докторів наук і професорів серед завідувачів кафедр (16,4%) [71, арк. 51, 54].

Разом із тим у 1986–1990 рр. спостерігалося кількісне зростання професорсько-викладацького складу вишів, що було обумовлено збільшенням

кількості студентів (до 3 тис. осіб), пониженням співвідношення середнього числа студентів на одного викладача, омолодженням викладацького складу тощо [71, арк. 53]. Загалом, у 1985 р. у вишах працювали 7513 викладачів, серед яких було 180 докторів наук (2,3% від загальної кількості викладачів) і 3139 кандидатів наук (42,8%) [674, с. 152; 712, с. 7], станом на 1 січня 1986 р. – відповідно 7836, 208 (2,7%), 3340 (42,7%) [2, арк. 16], у жовтні 1987 р. – 8485, 193 (2,3%), 3423 (40,3%) [19, арк. 8зв.], у жовтні 1988 р. – 8992, 192 (2,1%), 3558 (39,6%) [34, арк. 1зв.], у жовтні 1989 р. – 9594, 202 (2,1%) і 3722 (38,8%) [48, арк. 10], у жовтні 1990 р. – 10536, 240 (2,3%), 3982 (37,8%) [63, арк. 11]. Вже у 1991 р. у вишах працювало близько 11 тис. викладачів, у тому числі понад 330 докторів наук і 4236 кандидатів наук. Питома вага викладачів із науковими ступенями становила 42,1% [695, с. 14-15; 732, с. 235].

Значне збільшення кількості викладацького складу за короткий проміжок часу вплинуло на зниження відсотку викладачів із науковими ступенями. Найгіршими у цьому контексті були показники у Горлівському, Мелітопольському, Слов'янському, Сумському педінститутах, де кількість таких викладачів у 1986–1989 рр. зменшилася на 8–14% [45, арк. 74]. За кількістю докторів наук, професорів найбільший приріст спостерігався у Харківському і Київському педінститутах, де впродовж 1986–1990 рр. їхня кількість зросла, відповідно, на 21 особу і 18. Помітних результатів досягли Кам'янець-Подільський і Рівненський педінститути, де приріст викладачів з науковими ступенями і вченими званнями становив відповідно 3,2 і 5,9% [71, арк. 52].

Найкращу забезпеченість висококваліфікованими науково-педагогічними кадрами мали Харківський, Київський і Тернопільський педінститути, де у серпні 1989 р. відсоток докторів і кандидатів наук перевищував цифру 50 (середній показник по республіці – 42,6%) [459, с. 75]. У 1990 р. у 18 із 29 педінститутів цей показник був нижчим за середньореспубліканський (Бердянський, Вінницький, Глухівський, Горлівський іноземних мов, Дрогобицький, Ізмаїльський, Криворізький, Луцький, Мелітопольський, Миколаївський, Ніжинський, Полтавський, Слов'янський, Сумський, Уманський, Херсонський, Чернігівський

педінститути). У трьох педвишах (Горлівський іноземних мов, Глухівський, Ізмаїльський) працювало лише 1 або 2 доктори наук. Низький відсоток викладачів із науковими ступенями і вченими званнями був також у Мелітопольському (34,3%), Луцькому (36%), Чернігівському (станом на 1988 р.) (36,1%) та інших педінститутах (забезпеченість науковими та викладацькими кадрами наведено у додатках Д, Е, Ж) [71, арк. 53; 459, с. 76].

Водночас, маємо зауважити, що проблеми з підбором висококваліфікованих кадрів мали місце і в провідних вишах. Так, у Київському педінституті у червні 1986 р. викладачі з науковими ступенями становили 62,2% [135, арк. 10], у червні 1987 р. – 62,5% [14, арк. 137; 138, арк. 51, 64], у січні 1988 р. – 59,8% [141, арк. 69зв., 71зв.; 302, с. 1], у березні 1989 р. – 60,2% [571], у червні 1989 р. – 59,9% [142, арк. 158], у вересні 1990 р. – 59,7% [145, арк. 198; 716, с. 56], у лютому 1991 р. – 57,8 [74, арк. 68]. Цікаво, що аналіз складу кадрів по факультетах і кафедрах свідчить про нерівномірний розподіл висококваліфікованих спеціалістів. Так, у 1988–1989 навчальному році були недостатньо укомплектованими викладачами з науковими ступенями і вченими званнями кафедри фізичного виховання (15%), іноземних мов гуманітарних факультетів (17%), практичного курсу російської мови (17%), гри на музичних інструментах (22%), постановки голосу (35%), методики музичного виховання (38%), теорії і методики виховної роботи (40%) та ін. [142, арк. 171].

Відзначаємо нерівномірний розподіл висококваліфікованих кадрів по галузях наук. Так, у листопаді 1989 р. на історичні, філософські, економічні, юридичні, біологічні, медичні, фізико-математичні науки припадало від 50 до 69% викладачів із науковими ступенями, а на педагогічні, психологічні, філологічні, географічні, хімічні, технічні та мистецтвознавство – лише від 33 до 47%. Особливо слабко були забезпечені спеціалістами педагогічні (33,4%) та філологічні науки (див. додаток З).

Варто відзначити, що у досліджуваний період серед викладачів спостерігався досить значний відсоток пенсіонерів. У 1986 р. у педінститутах працювало 939 пенсіонерів (12% від загальної кількості викладачів), у 1987 р. – відповідно 1100 і

13,3%, у 1988 р. – 1107 і 11,7% [71, арк. 56]. У листопаді 1989 р. у педінститутах працювало 1,2 тис. (11,6%) викладачів, які досягли пенсійного віку. Понад 60 років мали більше половини докторів наук, професорів і чверть – кандидатів наук, доцентів. Мали місце факти, коли старшими викладачами тривалий час працювали особи без наукових ступенів і вчених звань, у тому числі й пенсійного віку, а тим часом кандидати наук (160 осіб) займали посади асистентів. Це стосувалося в першу чергу Київського і Горлівського педінститутів іноземних мов та Кам'янець-Подільського педінституту [45, арк. 75]. Наприкінці 1990 р. у педінститутах працювало 1,3 тис. викладачів, які досягли пенсійного віку (11,5%). Найбільше пенсіонерів було у Київському педінституті іноземних мов (21%), Київському ім. О.М. Горького (19,8%), Черкаському (18,8%), Одеському (14,2%) педінститутах [71, арк. 54].

Відповідно до загальнодержавних процесів, характерних для політики перебудови, у вишах було запроваджено демократичну систему виборів на альтернативній основі. Конкурсне обрання і переобрання професорсько-викладацьких кадрів підвищило вимоги до педагогічної та наукової кваліфікації претендентів, із врахуванням їхнього реального внеску у підготовку і виховання спеціалістів. 10 липня 1987 р. Міністерство вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР затвердило «Положення про порядок заміщення посад і атестації професорсько-викладацького складу у вищих навчальних закладах», відповідно до якого посади завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів і асистентів вишів заміщувалися згідно із конкурсом терміном на 5 років. Конкурси оголошувалися через періодичну пресу або інші джерела інформації. Конкурс не оголошувався на посади, зайняті вагітними жінками, а також жінками, що мали дітей віком до 1,5 року. Прізвища всіх осіб, які брали участь у конкурсі на певну посаду, вносилися до одного бюлетеня для таємного голосування. Рішення вченої ради при проведенні конкурсу вважалося дійсним, якщо в голосуванні брали участь не менше як 2/3 членів затвердженого складу вченої ради. Обраним вважався кандидат, який одержав найбільшу кількість голосів, але не менше 50% від присутніх членів ради [426, с. 88–89].

Впровадження конкурсного заміщення посад професорсько-викладацьких кадрів, а також урахування думки студентів сприяли оновленню науково-педагогічного складу. Наприклад, у Київському педінституті у 1988–1989 навчальному році за конкурсом обрали 141 викладача, у тому числі 89 осіб, у яких закінчився 5-річний термін перебування на посаді [142, арк. 162].

У Вінницькому педінституті, рішенням засідання Вченої ради від 25 червня 1986 р. 3-х викладачів не обрали на посади на наступний термін, оскільки більшість членів цього зібрання проголосували проти, [92, арк. 185–186], 30 серпня 1986 р. така ж доля спіткала 4-х викладачів [93, арк. 15–16], 22 жовтня 1986 р. – 4-х [93, арк. 79,81], 24 червня 1987 р. – 5-х [94, арк. 268–269], 2 вересня 1987 р. – 13-ть [95, арк. 65-68], 26 квітня 1989 р. – 4-х [99, арк. 237]. Все ж, як зазначав начальник управління педагогічних навчальних закладів МНО УРСР К.К. Потапенко, в більшості вишів реального конкурсу на заміщення посад практично не було. Ректорат, керівництво факультетів і кафедр не забезпечували його навіть там, де назріли кадрові зміни у зв’язку з досягненням значною частиною викладачів похилого віку, низькою науковою продуктивністю, нездоровим морально-психологічним кліматом. Майже в усіх педвишах (при оголошені конкурсу в пресі) посади поділялися на вакантні і зайняті, що призводило до відсутності конкурсу і безстрокового перебування окремих явно слабких і малокваліфікованих осіб на викладацьких посадах. У багатьох педінститутах атестація викладачів проводилася формально, не стимулювала творчого зростання, добору найбільш підготовлених спеціалістів [459, с. 76]. Про це ж йшлося на засіданні колегії МНО УРСР у вересні 1989 р., де було визнано вкрай незначне оновлення викладацького складу, а також відсутність справжнього конкурсу на заміщення посад. Так відомо, що у 1987–1989 рр. у конкурсах на заміщення 4,5 тис. посад професорсько-викладацького складу педвишів взяли участь 4,8 тис. осіб, серед обраних – 98,5% старих працівників. Як результат, на викладацьких посадах тривалий час перебували особи з низькою професійною і науковою кваліфікацією, або особи пенсійного віку. Мали місце упущення в організації виборів деканів факультетів, які часто відбувалися з

порушенням термінів обрання, або, уникаючи виборної процедури, призначали наказом ректора [45, арк. 77].

При звільненні чи прийняті на роботу у деяких вишах припускалися порушення трудового законодавства. Наприклад, 10 квітня 1987 р. у наказі міністра освіти УРСР йшлося про те, що в Миколаївському педінституті на посади професорсько-викладацького складу призначали осіб, які не мали базової освіти за спеціальністю, необхідного стажу роботи у виші. За це ректору В.Ф. Байдаку було оголошено догану [10, арк. 82]. 15 березня 1988 р. прокуратура УРСР опротестувала накази Мелітопольського педінституту від 17 липня і 30 вересня 1987 р. про звільнення з роботи асистента кафедри психології І.М. Романенко через невідповідність займаній посаді. При звільненні було допущено порушення трудового законодавства, а також невиконані вимоги закону про обов'язкове працевлаштування на іншу роботу. Зважаючи на це, Міністерство поновило викладачку на посаді асистента і зобов'язало виплатити її зарплату за три місяці коштом осіб, відповідальних за прийняте неправове рішення. Ректору вишу І.М. Тоцькому оголошено догану [21, арк. 42].

Щорічно частина викладачів підвищувала свою професійну кваліфікацію. Наприклад, у 1988 р. загалом кваліфікаційний рівень підвищило 1430 викладачів вишів із 8934, у тому числі через факультети підвищення кваліфікації – 459, стажування – 860, творчу відпустку – 31 (до 3 місяців – 24, до 6-ти – 7), переведення на посади наукових співробітників – 10, через докторантуру – 14, заочну аспірантуру – 47 [46, арк. 68].

У середині 1980-х рр. збільшилась кількість набору студентів до педвишів. Це було пов'язано, насамперед, із проведенням шкільної реформи, початок якій поклали постанови Пленуму ЦК КПРС від 10 квітня 1984 р. і Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1984 р. «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» [468, с. 9–13; 705, с. 100]. Відповідно до цих нормативних актів збільшився державний запит на викладачів середньої школи у зв'язку із запровадженням навчання дітей із 6 років, введенням одинадцятирічного терміну навчання, поділ класів на підгрупи на уроках праці, російської мови і літератури,

іноземної мови, зменшення граничної наповнюваності класів, виховних груп у загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт і тих, хто опинився без опіки [674, с. 133]. Такі зміни у планах прийому студентів не враховували реальну готовність вишів до оптимальної організації навчального процесу через недостатність матеріально-технічної бази і брак кадрового забезпечення викладацького складу.

Прийом здібної молоді був предметом обговорення державних і партійних органів влади. Так, 13 березня 1987 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну постанову «Про заходи щодо докорінного покращення якості підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою в народному господарстві», у якій йшлося про необхідність більш ретельного відбору абітурієнтів, подолання проявів протекціонізму, хабарництва, інших негативних явищ, які мали місце у ході вступних кампаній до вишів. Крім того, передбачалося відмовитися від практики заниження вимог до рівня знань абітурієнтів заради виконання планів прийому. Зверталася увага і на необхідність надання пріоритету для вступу молоді, яка мала досвід роботи на виробництві [711, с. 18].

18 лютого 1988 р. на Пленумі ЦК КПРС розглянули питання про перебудову вищої освіти. Учасники зібрання у своїй постанові «Про хід перебудови середньої і вищої школи та завдання партії по її здійсненню» особливу увагу звернули на підготовку майбутніх учителів. У цьому акті зазначалося, що «необхідно докорінно поліпшити підготовку учительських кадрів, відбирати на навчання у педагогічні навчальні заклади кращих представників молоді, які володіють схильністю працювати з дітьми, бачать в цьому своє покликання» [457, с. 1–2].

На основі цих концептуальних положень розроблялися правила прийому, які щорічно модернізувалися відповідно до запитів суспільства. Так, у березні 1986 р. Політбюро ЦК КПРС у нових правилах прийому до вишів передбачило скасування соціально-класових пільг і привілеїв. Цим самим було ліквідовано один із пріоритетних принципів радянської освіти [711, с. 14]. У 1988 р., відповідно до правил прийому до вишів, затверджених Державним комітетом з народної освіти СРСР у 1988 р., при прийомі на навчання вважалося

необов’язковим подання характеристики з останнього місця роботи чи навчання. Крім того, могли вступати у виші на денну форму навчання випускники спеціальних і середніх професійно-технічних закладів без дво- чи трирічного стажу роботи після закінчення цих закладів [527].

Одним із завдань, що постали перед керівництвом вишів, було забезпечення прозорості вступних кампаній, усунення випадків хабарництва та протекціонізму. Тому, наприклад, у Тернопільському педінституті у 1990 р. склад предметних екзаменаційних комісій було розширено за рахунок залучення 23 вчителів шкіл міста і області. Працював також депутатський пост, який очолював депутат обласної ради М.В. Левицький. Загалом, того року кампанія пройшла організовано, без стресових ситуацій і серйозних скарг у вищі інстанції. З метою уникнення зловживань застосовувалася система розподілу абітурієнтів по різних групах та анонімність при прийомі вступних екзаменів [166, арк. 15–16].

Для поліпшення якісного складу студентів у республіці практикувався цільовий адресний прийом у педінститути згідно направлень місцевих органів народної і професійно-технічної освіти. На основі планів МНО щорічно укладало угоди з обласними відділами народної освіти щодо направлення встановленої кількості абітурієнтів на всі спеціальності [115, арк. 115; 141, арк. 82]. У 1985 р. так звані цільовики складали 27,3% новоспечених студентів денної форми навчання [6, арк. 143–144], у 1987 р. – 32% [18, арк.71], у 1988 р. – 36,5% [21, арк. 62; 29, арк. 7; 78, арк. 4], у 1989 р. – 31,3% [48, арк. 7; 50, арк. 82; 61, арк. 9].

Деякі відділи народної освіти поставилися до адресного набору у педінститути неналежним чином. Так, у 1986 р. з рекомендованих на навчання випускників шкіл Ворошиловградщини на екзамени до місцевого педінституту не з’явилися 93 особи [282, с. 91]. У цьому ж виші мали місце випадки, коли абітурієнт цікавився гуманітарними науками, про що зазначалося у характеристиці, а райвно рекомендувало його на природничо-географічний факультет з причини відсутності місць на філологічному факультеті [585, с. 90].

Значна частина абітурієнтів-цільовиків вступала з досить низькими оцінками і, відповідно, низьким рівнем знань. Так, 1990 р. у Кам’янець-

Подільському педінституті цільовики подали 545 заяв на 548 місць. Зараховано було лише 317 осіб. Всі інші на вступних екзаменах отримали «двійки» [107, арк. 197; 123, арк. 104, 107]. Подібні випадки в педінститутах були непоодинокими [282, с. 91]. Такий відбір негативно вплинув на якість підготовки вчителів. У 1989 р. 48 студентів-першокурсників філологічного факультету Вінницького педінституту писали диктант з української мови. Жоден із студентів не написав роботу на «відмінно», а 81,3% студентів отримали оцінку «задовільно» чи «незадовільно» [99, арк. 179]. Аналогічними були і результати зрізу знань з російської мови [99, арк. 180].

У другій половині 1980-х р. – на початку 1990-х рр. зменшилася кількість пільгових категорій вступників. Пільги при вступі мали лише діти-сироти, діти, що залишилися без опіки батьків, особи, що постійно проживали в ураженій Чорнобильською катастрофою території, звільнені в запас військовослужбовці [123, арк. 104].

Важливим питанням добору студентів до педвишів став фактор виявлення внутрішньої мотивації майбутніх педагогів. У 1987–1988 навчальному році старший викладач кафедри музики Луцького педінституту О.Н. Дем'янчук провів опитування серед першокурсників і виявив цікаві результати. Мотивом вступу у виш абітурієнти вважали: інтерес до спеціальної науки – 45%, бажання мати вищу освіту – 20% і 35% дійсно хотіли працювати вчителями. Але лише 12% зробили вибір, усвідомлюючи свої педагогічні здібності [338, с. 80].

В інститутах склалася чітка система профорієнтаційної роботи із залученням на навчання здібної молоді, яка виявила нахили до педагогічної діяльності. Щороку колективи вишів проводили велику організаційну і агітаційно-профорієнтаційну роботу серед випускників середніх шкіл, технікумів і СПТУ. До обласних органів освіти, а також безпосередньо до середніх навчальних закладів щорічно надсилалися розроблені приймальними комісіями вишів умови прийому студентів. Відповідні оголошення друкувалися у місцевих газетах [115, арк. 115]. Проводилися «Дні відкритих дверей», міські і обласні шкільні, предметні олімпіади, олімпіади для вступників, що мали бажання навчатися у тому чи

іншому виші, районні зльоти школярів, практикувалися виїзди викладачів у школи (Київський [141, арк. 82; 317; 477], Івано-Франківський [489; 592], Вінницький педінститути [97, арк. 38]).

Ряд педінститутів використовували всі можливості реального впливу на діяльність шкільних колективів та органів народної освіти у справі добору абітурієнтів шляхом створення спеціалізованих класів, психолого-педагогічних факультетів, а також за допомогою забезпечення шкільних учителів, організаторів народної освіти науково-обґрунтованими методиками профорієнтації і діагностики учнів [459, с. 75].

Значного поширення набув досвід Полтавського педінституту, де було проведено значну роботу щодо добору здібної молоді. З 1976 р. тут реалізовувалася комплексна цільова програма «Вчитель (школа–педвуз–школа)» [639, с. 8], яка включала такі конструктивні елементи: 1) довузівська підготовка вчителя (проведення спільної роботи інституту та обласного управління народної освіти в школах юного педагога та на факультетах майбутнього вчителя); 2) цільовий набір з урахуванням потреб області в учительських кадрах (включно з профорієнтаційною співбесідою на експертній комісії); 3) удосконалення підготовки вчителя в стінах вишу (нові навчальні плани, програми, відкриття кафедр педагогічної майстерності, рейтингова оцінка знань, неперервна педагогічна практика); 4) стажування молодого вчителя, його зв’язок з педінститутом, підвищення кваліфікації, перепідготовка [640, с. 27–29; 678, с. 18].

Щодо першого етапу, то, починаючи з сьомого класу, для дітей читали факультатив «Юний педагог» («Школа юного педагога»). Стосовно цього ректор вишу професор І.А. Зязюн зазначав: «Для нас немає значення – стане в майбутньому цей учень педагогом чи ні, зайде він колись до класу вчителем чи ні. Але володіти вчительськими навичками необхідно і батькові з матір’ю, і інженеру, агроному, лікарю. Нам треба навчити людей передусім знати людську душу і на цій основі включати незвідані творчі здібності в процес творення». За підрахунками з факультативу до вишу вступили понад 300 студентів [26, арк. 19, 46; 71, арк. 37; 184; 230, с. 77; 361; 339, с. 12]. Навчальна програма факультативу

була розрахована на чотири навчальні роки і мала за мету ознайомити учнів з основами педагогіки і психології, залучити їх до активного педагогічного процесу. На заняттях моделювалася діяльність вчителя, що давало учням змогу оцінити власні педагогічні здібності, глибше осмислити специфіку педагогічної праці і вимоги до неї. Заняття відбувалися в формі лекцій, бесід, практичних і семінарських занять, обговорення книг, кінофільмів, програвання педагогічних ситуацій, зустрічей з найбільш творчими представниками вчительської професії тощо. Упродовж першого року навчання учні («вихователі жовтенят»), які виявили бажання стати вчителями, ознайомлювалися з особливостями дітей молодшого шкільного віку, працювали з жовтенятами. Другий рік школи юного педагога присвячувався вивченню теорії і методики піонерської роботи, виконанню обов'язків загонових піонервожатих («Друг піонерів»). На третьому році юні педагоги вчилися працювати зі старшокласниками, виконуючи функції «комсомольських вожаків». На четвертий рік вони прикріплювалися до досвідчених вчителів-наставників, ставали їхніми помічниками у викладанні навчальних дисциплін. Всі, хто освоїв програму факультативу, одержували характеристику і оцінну картку з певних видів діяльності. Експертна комісія визначала рівень професійної придатності кожного випускника школи і надавала найбільш здібним учням рекомендацію до вступу у педагогічний виш [561, с. 23].

26 листопада 1986 р. колегія Міністерства освіти УРСР затвердила республіканську цільову комплексну науково-дослідну програму «Підготовка вчителя в педагогічних навчальних закладах», в основу якої було покладено досвід полтавського педвишу [640, с. 25]. Її впровадили у роботу Дрогобицького, Криворізького, Луцького і Тернопільського педінститутів. Колективи цих закладів запровадили систему раннього профвідбору школярів на педагогічні професії, використовуючи нетрадиційні форми роботи. Так, викладачі Криворізького педінституту спільно зі студентами і старшокласниками проводили диспути, прес-конференції, дні спеціалістів; у Тернопільському – орієнтацію на професію вчителя проводили студентські агіткультбригади. У сільських школах організували роботу 804 факультативів «Юний педагог», навчанням у яких було

охоплено понад 8 тис. осіб. У містах Львові і Дрогобичі у складі Малої академії наук та її філій відкрито секції педагогіки, члени яких отримували психолого-педагогічні знання. Цілеспрямована робота з орієнтації, агітації і підбору школярів на учительську професію дала позитивні наслідки. Результати анкетування, проведеного у 1988 р. серед новоспечених першокурсників показали, що на вибір майбутньої професії педагога від 57 до 75% студентів вплинули саме вчителі та педагоги-новатори, викладачі пединституту та факультету майбутнього вчителя, педагогічні публікації [30, арк. 31–32; 357, с. 78; 378, с. 81; 408; 410; 447; 451]. З 1988–1989 навчального року програму почали впроваджувати у Кам'янець-Подільському, Одеському, Слов'янському і Херсонському пединститутах [30, арк. 34].

Наповненню педвишів студентами сприяли також експериментальні програми, ініційовані МНО УРСР. Так, наприклад, у грудні 1989 р. на базі Олександрійського і Харківського педучилищ було створено педучилища-коледжі, термін навчання у яких збільшився на один рік. Їхніх випускників зараховували відповідно до Кіровоградського і Харківського пединститутів за спрощеною процедурою [725, с. 200]. Таким чином, коледжі та інститути являли собою навчально-педагогічні комплекси. Такі ж комплекси, але вже у значно ширших масштабах, будувалися навколо вісі школа–пединститут. Наприклад, Полтавський пединститут об'єднав навколо себе у навчально-науково-педагогічний комплекс профтехучилище, 18 шкіл і два дитячі садки [280, с. 3]. Одеський пединститут залучив до комплексу міську ЗОШ №122, дошкільні заклади №100 і №126 [20, арк. 132; 39, арк. 44], Тернопільський – обласний інститут вдосконалення вчителів, Чортківське педучилище, школу-лабораторію, педагогічний ліцей, СШ №24, дитсадок №23 [22, арк. 130–131; 164, арк. 9; 242; 296], Слов'янський – інститут удосконалення учителів, 26 шкіл, дошкільні заклади [321], Уманський – Паланську середню школу [373].

Вагомим засобом профорієнтаційної роботи були школи-лабораторії. Так, у квітні 1989 р. за Івано-Франківським пединститутом закріпили СШ №23 як експериментальну школу-лабораторію з триступеневою формою навчання. На

першому рівні забезпечувалося становлення особистості дитини, розвиток її здібностей, формування уміння і бажання навчатися; на другому – школа створювала фундамент загальноосвітньої підготовки для продовження освіти і забезпечувала поступове диференційоване навчання у відповідності до запитів. Третій ступінь завершував загальноосвітню підготовку учнів на основі педагогічної профорієнтації [37, арк. 85–86].

Залученню студентів до педвишів сприяла робота підготовчих відділень, результативність яких в деяких педвишах була досить ефективною, як, наприклад, у Кам'янець-Подільському (див. додаток И). У Тернопільському пединституті у 1988 р. на підготовче відділення прийнято 100 осіб, з яких до вишу зараховано 75 [163, арк. 1зв.], у 1990 р. – відповідно 107 і 80 [166, арк. 1]. Проте, в цілому, за нашими підрахунками, у загальній масі відсоток випускників цих відділень серед новоспечених першокурсників був доволі незначним: у 1988 р. – 5,7% на денну форму навчання, 4,7% – на заочну [34, арк. 1зв., 3зв.]; у 1989 р. – відповідно 8,4% і 5,2% [48, арк. 8, 24; 49, арк. 34; 50, арк. 82]; у 1990 р. – 8,8% і 2,7% [63, арк. 10, 25]. На початку 1990-х рр. у зв'язку із ускладненням матеріального становища у ряді педвишів підготовчі відділення були закриті [54, арк. 13].

У ряді педвишів республіки успішно функціонували факультети майбутнього вчителя. Один із них з 1980 р. працював у Київському пединституті. Він мав очну і заочну форми навчання. Заняття відбувалися 1–2 рази на місяць по неділях. Факультет мав 11 відділень. Навчальна програма складалася з двох частин. Перша включала найскладніші теми з різних дисциплін, що виносилися на вступні екзамени до педвишів. Друга спрямовувалася на оволодіння слухачами психолого-педагогічними знаннями, які допомогли їм утвердитися у виборі конкретної педагогічної спеціальності, оволодіти секретами педагогічного впливу на дітей. На заняттях часто виступали провідні вчені вишу. Слухачі писали навчальні і контрольні роботи, реферати, оволодівали уміннями самостійно здобувати знання, добирати навчальний матеріал, робити правильні висновки та узагальнення. Зазвичай тут навчалося близько 700 учнів, 60% з яких вступали на відповідні факультети пединституту [138, арк. 114]. У Сумському пединституті у

грудні 1989 р. на факультеті навчалося близько 1 тис. слухачів. Крім того діяла його філія у Конотопі, планувалося відкрити таку ж інституцію в Охтирці [465]. Факультети майбутнього вчителя працювали також у Кам'янець-Подільському [78, арк. 58; 115, арк. 114; 132, арк. 114; 402], Дрогобицькому, Криворізькому, Луцькому, Тернопільському [30, арк. 31–32; 166, арк. 15; 357, с. 78; 378, с. 81; 408; 410; 447; 451], Глухівському [69, арк. 6], Івано-Франківському [264, с. 91–92], Ніжинському педінститутах [577, с. 92], Київському педінституті іноземних мов. Що стосується останнього, то на навчання в ньому добирали, передусім, старшокласників із сільської місцевості, де особливо гостро відчувався дефіцит учителів іноземної мови [249, с. 88–89].

У деяких вишах ця форма підготовки абітурієнтів себе виправдала. Так, 1991 р. у Криворізькому педінституті за три роки кількість випускників факультету серед студентів зросла з 24 до 57%, а у Чернігівському – відповідно з 24 до 40% [71, арк. 37]. В інших вишах ефективність роботи таких факультетів була доволі низькою. Наприклад, у Луцькому педінституті 1988 р. студентами було зараховано лише 20% слухачів факультету, Криворізькому – 19,7%, Тернопільському – 15,6%, Дрогобицькому – 6,7% [30, арк. 34; 615, с. 244], Вінницькому – у 1987 р. – 46,6% [95, арк. 40], у 1990 р. – 19,4% [104, арк. 179]. Недостатніми були знання абітурієнтів. Так, у 1988 р. у Кам'янець-Подільському педінституті із 21 випускника школи-інтернату, що був складовою факультету, вступили до інституту лише 6 осіб, одержали двійки – 8, не пройшли за конкурсом – 7 [118, арк. 195].

При підготовці абітурієнтів досить широко застосовувалось створення у загальноосвітніх школах спеціалізованих педагогічних класів. Наприклад, Київський педінститут станом на березень 1989 р. створив 17 педкласів, у яких навчалося 518 учнів [142, арк. 60]. До роботи у педкласах залучали висококваліфікованих викладачів інституту, зокрема професорів і доцентів [141, арк. 82; 429]. Ректор М.І. Шкіль вважав, що там зростало прекрасне поповнення, а тому варто було б відмовитися від «формалістики» (вступних екзаменів) і студентські квитки вручати одразу ж після випускних екзаменів у школах [138,

арк. 112; 324; 377; 553]. Саме з метою більш ефективного функціонування системи довишівської підготовки у столичному виші було створено перший у республіці окремий факультет психолого-педагогічної профорієнтації, діяльність якого охоплювала педагогічні класи, педагогічні курси (колишній факультет майбутнього вчителя) та підготовче відділення. У 1989 р. тут пройшло підготовку близько 2 тис. слухачів [218, с. 79; 256, с. 4].

Дрогобицький, Криворізький, Луцький і Тернопільський педінститути організували роботу 24 педкласів [30, арк. 31–32; 357, с. 78; 378, с. 81; 408; 410; 447; 451], Глухівський і Сумський – 12 [69, арк. 6], Харківський – понад 10 класів [71, арк. 37]. Водночас, в організації навчальних занять у педкласах було допущено ряд недоліків допущених деканатами і кафедрами, Київського педінституту зокрема. Не всюди забезпечувався належний рівень занять. Наприклад, у СШ №208, яку закріпили за доктором психологічних наук В.І. Авраменком, практичні заняття з психології проводила студентка. У СШ №24 проведення занять з психології доручили доценту Побірченко, але замість нього це робила шкільна вчителька, а в СШ №76 заняття також проводив не викладач вишу, а лаборант кафедри психології Бальзак [138, арк. 113].

Серед іншого, однією із нових форм довишівської підготовки стали спеціалізовані класи на 30–70 учнів у школах-інтернатах (Дрогобицький, Івано-Франківський, Ізмаїльський, Луцький, Одеський, Тернопільський, Харківський, Херсонський педінститути [71, арк. 38; 222, с. 1; 615, с. 232]). Слов'янський педінститут з 1989–1990 навчального року проводив профорієнтаційну роботу у спеціалізованому фізико-математичному класі, до якого набрали 25 кращих дев'ятикласників міста. Навчання проводили викладачі інституту [321]. Наприкінці 1980-х рр. почали створюватися педагогічні ліцеї. Так, у 1989–1990 навчальному році на базі Тернопільського педінституту розпочав роботу педліцей при фізико-математичному факультеті (30 осіб) [164, арк. 333]. В цей же навчальний рік до Одеського педінституту було зараховано 100 осіб із шкіл області, які проходили навчання упродовж двох років на чотирьох відділеннях Одеського педліцею: фізико-математичному, музично-педагогічному,

художньої графіки, фізичного виховання [222, с. 1; 615, с. 232]. У 1989–1990 навчальному році на базі Бердянського педінституту і СПТУ №4 відкрили індустріально-педагогічний ліцей [179, с. 413].

Важливе місце у профорієнтації учнів займала їхня участь у гуртках юних фізиків, істориків, математиків, філологів, в університеті «Рідна природа» та ін., роботою яких опікувалися провідні викладачі вишів [141, арк. 82; 511].

Мала місце практика зарахування до вишу без вступних екзаменів. Ця перевага надавалася випускникам загальноосвітніх шкіл, яким видавали рекомендації вчителі-новатори (Уманський педінститут), а також випускникам педучилищ, які одержали дипломи з відзнакою (Івано-Франківський педінститут) [695, с. 10].

Питання профорієнтаційної роботи обговорювалися на наукових форумах. Так, у 1991 р. Ніжинський педінститут спільно з Педагогічним товариством УРСР, НДІ педагогіки УРСР провели республіканську науково-практичну конференцію з питань орієнтації молоді на педагогічні професії, де було вироблено відповідні рекомендації керівникам вишів, шкіл і органів народної освіти, МНО УРСР [577].

У березні 1986 р. запроваджено профвідбіркові (експертні) комісії, діяльність яких полягала у виявленні тих абітурієнтів, глибокі шкільні знання яких поєднувалися з дійсним покликанням до вчительської професії. До складу комісій входили декани чи їхні заступники, завідувачі та викладачі кафедр психолого-педагогічного циклу, працівники органів народної освіти, представники громадських організацій [295, с. 91; 378, с. 81]. Ректор Тернопільського педінституту наприкінці серпня 1986 р. високо оцінив діяльність цих комісій, діяльність яких забезпечила значне зростання якісного рівня абітурієнтів [155, арк. 22].

Шкільна реформа 1984 р. спричинила впровадження нових спеціальностей. Так, 1985 р. у 7 педвишах (у 1986 р. – 13) почали готувати вчителів початкових класів зі спеціальностей «Музика» і «Образотворче мистецтво». У Київському педінституті запровадили спеціальність «Педагогіка і методика виховної роботи»

з метою здійснення підготовки вихователів шкіл (груп) продовженого дня, інтернатних закладів [7, арк. 130; 674, с. 130]. У 1988 р. вперше введено спеціальність «Олігофренопедагогіка» (спеціалізація «Вихователь допоміжної школи») [690, с. 9–10].

Розширилася мережа закладів, які готували психологів. У середині 1980-х рр. такі кадри готували Київський педінститут (щорічно випускали 25 спеціалістів) і Харківський університет (15 осіб). У 1987–1988 навчальному році у республіці почали піднімати питання щодо підготовки кадрів за спеціальністю «психолог» для роботи в дитячих будинках і школах-інтернатах для дітей-сиріт) [26, арк. 38]. З вересня 1988 р. у Харківському педінституті розпочато підготовку практичних психологів для шкіл-інтернатів і дитячих будинків [46, арк. 79; 719, с. 37]. У вересні 1989 р., згідно із введенням у закладах народної освіти посади психолога, у Київському, Луцькому і Одеському педінститутах було відкрито спецфакультети з перепідготовки кадрів з вищою педосвітою за додатковою спеціальністю «Психологія. Практична психологія в системі народної освіти» [40, арк. 33; 54, арк. 70–72; 692]. З 1990–1991 навчальному році практичних психологів почали готувати у Вінницькому, Миколаївському і Слов'янському педінститутах [54, арк. 133]. Всі групи працювали на основі госпрозрахунку, укладаючи договори з управліннями народної освіти. У жовтні 1990 р. у Харківському педінституті на експериментальній основі відкрили спецфакультет з перепідготовки кадрів з вищою освітою за додатковою спеціальністю «Управління народною освітою». Слухачами факультету мали стати 25 осіб із 20 областей України [54, арк. 140–141]. З 1989–1990 навчального року вперше у республіці саме Тернопільським педінститутом було здійснено набір на нові спеціальності «Біологія і природознавство», «Хімія і природознавство», «Географія і природознавство» [53, арк. 165; 164, арк. 9].

У 1985 р. почали впроваджувати двопрофільні спеціальності: «Російська мова і література, іноземна мова», «Українська мова і література, іноземна мова», «Географія, біологія», «Історія, іноземна мова», «Загальнотехнічні дисципліни і

фізика» тощо (загалом – 20 спеціальностей) [6, арк. 145; 135, арк. 11; 423, с. 10; 712, с. 5]. Такі принципи двопрофільності планували організувати в кожному педінституті. При цьому потреба регіонів у відповідних кадрах до уваги не бралася. У 1988 р. в інститутах було запроваджено 26 нових додаткових спеціалізацій, у 1989 р. – 22, у 1990 р. – 19, у 1991 р. – 17 [695, с. 234]. Станом на 1991 р. педінститути готували фахівців по 105 двопрофільним спеціальностям. Крім того, у Вінницькому, Івано-Франківському, Полтавському, Тернопільському і Херсонському педінститутах студенти отримали можливість здобути і третю кваліфікацію [71, арк. 38]. Запроваджували симбіози двох несумісних спеціальностей: «Географія і фізкультура», «Педагогіка, психологія (дошкільна) і музика», «Фізика і хімія» «Філологія і географія» тощо [222; 603].

Виходячи з реальної потреби шкіл і дошкільних закладів у педагогічних кадрах, МНО УРСР корегувало плани прийому. Наприклад, у 1989 р. було збільшено плани прийому студентів на спеціальності: українська мова і література, фізика, педагогіка і психологія (дошкільна), дефектологія, географія, педагогіка і методика початкової освіти, і, відповідно, зменшено набір на такі спеціальності як російська мова і література, математика, історія, праця, біологія. Загалом, станом на серпень 1989 р. підготовка спеціалістів відбувалася з 19 спеціальностей і 65 спеціалізацій, з яких 56 були двопрофільними [46, арк. 80; 459, с. 75].

Педвиші, у порівнянні з вишами інших відомств, мали посередні результати щодо загального конкурсу і досягли середньореспубліканського показника (у 1989 р. – 2,8 особи на місце). В економічних інститутах конкурс становив 3,1 особи; торгівельних – 3,0; культури – 2,9; університетах – 2,8; медичних інститутах – 2,8; морських – 2,8; педагогічних – 2,4; машино- і приладобудівельних інститутах – 2,1; фізичної культури – 2,1; технологічних – 2,0; сільськогосподарських – 2,0; авіаційних – 1,9; політехнічних інститутах – 1,8; будівельних – 1,8; гірничо-металургійних – 1,7 [80, арк. 122; 85, арк. 132–140].

У 1985 р. новоспеченими студентами педінститутів стали 29,8 тис. осіб, у тому числі 18,8 тис. – денної форми навчання [6, арк. 143]. У 1987 р. на перший

курс денної форми навчання зарахували 20982 особи (загальний конкурс склав 2,2 особи на місце) [19, арк. 8 зв.], у 1988 р. – відповідно 21157 і 2,3; заочної форми у тому ж році – 11046 і 2,5 [29, арк. 7; 34, арк. 1–1 зв., 3з в.]; у 1989 р. – на денній – 21497 і 2,3; заочній – 10869 і 2,4 [48, арк. 9, 24], у 1990 р. – відповідно 22617 і 2,3; 11774 і 2,4 [63, арк. 10, 25]. Дещо більший конкурс на заочну форму навчання спричинений, насамперед, тим, що з 1984 р. навчання у педвишах було досить популярним серед вчителів початкових класів і вихователів дошкільних закладів освіти, які мали середню спеціальну педагогічну освіту, річний педагогічний стаж і направлення від органів народної освіти за результатами співбесіди, і для яких створювалися групи зі скороченим терміном навчання [674, с. 133].

Щодо окремих навчальних закладів, то, наприклад, у 1989 р. найвищі конкурси були у Київському педінституті (3,1 особи на місце), Ворошиловградському (3,0), Ізмаїльському, Одеському, Слов'янському та Харківському (2,7) педінститутах [50, арк. 82] (див. додаток К).

Зростав якісний рівень вступників. Наприклад, впродовж 1988–1990 рр. кожний четвертий студент першого курсу був медалістом (у 1988 р. було зараховано 4722 медалісти, у 1989 р. – 5324, у 1990 р. – 5564; для порівняння – у 1983 р. – 1927) [695, с. 11]. Варто зазначити, що серед абітурієнтів, які вступали на денну форму навчання, переважали випускники середніх шкіл, а серед заочників домінували ті, хто до вступу у виш завершили навчання у середніх спеціальних навчальних закладах (див. додаток Л).

Частина студентів мали виробничий досвід. Так, у 1989 р. 14,4% (у 1988 р. – 14,1%) мали стаж практичної роботи два і більше років. Тоді ж, у 1989 р. частка робітників у порівнянні з попереднім роком збільшилася і становила 44%, колгоспників – навпаки зменшилася до 13,6% [50, арк. 82]. У тому ж році у деяких вишах частка студентів-колгоспників була мізерною. Так, у Бердянському, Ворошиловградському, Горлівському, Миколаївському педінститутах вона становила близько 6%, у Слов'янському – 3,3% [50, арк. 83]. У 1990 р. менше 5% від загальної кількості зарахованих у Херсонському, Харківському, Луганському,

Слов'янському, Криворізькому педінститутах становили саме мешканці сільської місцевості [89, арк. 36–37].

Впродовж 1985–1991 рр. у вишах спостерігався постійний ріст кількості студентів. У вересні 1985 р. у педінститутах республіки навчалося 120694 студенти, у тому числі 68067 – на денній формі навчання, 52627 – на заочній [8, арк. 8зв.; 712, с. 3]. У вересні 1986 р. у педінститутах та вишах культури навчалося 143,2 тис. осіб [384, с. 334]; у вересні 1987 р. – 152,7 тис. [385, с. 349]; у вересні 1988 р. – лише у педінститутах – 140065, у тому числі 79844 – на денній формі навчання, 60221 – заочній [34, арк. 1, 3; 682, с. 178], у вересні 1989 р. – відповідно 151034, 90987 і 60047 [48, арк. 6, 21], у вересні 1990 р. – 162116, 99870 і 62246 [63, арк. 7, 22]. Взявши до уваги статистичні дані за 1985 р., вміщені у монографії В.К. Майбороди, проведемо градацію педінститутів за кількісним складом студентів. Найбільше студентів навчалося у таких педінститутах як Київський – 15360 осіб, Ворошиловградський – 9965, Вінницький – 9439. У Харківському педінституті студіювали 8490 осіб, Луцькому – 8268, Полтавському – 7932, Херсонському – 7583, Івано-Франківському – 7565, Кіровоградському – 7287, Криворізькому – 7241, Миколаївському – 6863, Тернопільському – 6829, Дрогобицькому – 6714, Чернігівському – 6508, Одеському – 6504, Слов'янському – 6479, Кам'янець-Подільському – 6297, Сумському – 6220, Рівненському – 6174, Житомирському – 5819, Ніжинському – 5554, Черкаському – 5201. Найменше студентської молоді проходило навчання у Київському педінституті іноземних мов – 4404 осіб, у Мелітопольському педінституті – 3540, Бердянському – 3427, Уманському – 3363, Ізмаїльському – 3314, Глухівському – 2891, Горлівському іноземних мов – 2301 [674, с. 136-137]. Щодо статистичних даних про кількісні зміни у студентському складі впродовж наступних років, то нам вдалося віднайти лише фрагментарні дані (див. додаток М).

Впродовж навчального року частина студентів через різні причини тимчасово чи повністю вибували з вишу. Упродовж 1985–1986 навчального року полишило навчання 1719 студентів стаціонару і 884 заочників, у тому

числі через неуспішність – відповідно 538 і 105, перевелися в інші виші – 488 і 542 [8, арк. 8зв., 10зв.]; у 1987–1988 н.р. – відповідно 5080 і 3275, 1284 і 2079, 2464 і 392 [34, арк. 1, 3]; у 1988–1989 н.р. – 5985 і 3543, 1499 і 2269, 2597 і 323 [48, арк. 2, 17]; у 1989–1990 н.р. – 7725 і 3774, 1992 і 2480, 3304 і 336 [63, арк. 2, 17]. Окрім того, упродовж 1985–1986 навчального року 2723 студенти денної і 100 – заочної форм навчання пішли в академвідпустку [8, арк. 8зв., 10зв.], у 1987–1988 н.р. – відповідно 2951 і 40 [34, арк. 1, 3], у 1988–1989 н.р. – 32 і 35 [48, арк. 2, 17]. На чисельний склад впливали і призови студентів на військову службу. Наприклад, на 1 вересня 1987 р. в армії служили 208 студентів стаціонару Тернопільського педінституту, які на період строкової військової служби перебували в академічній відпустці [158, арк. 4]. Водночас, упродовж 1985–1986 н.р. прибуло 1512 студентів денної форми навчання, 298 – заочної, у тому числі повернулися з академвідпустки чи поновилися у студентських лавах – відповідно 1205 і 35, перевелися із заочної на денну (із денної на заочну), прибули із інших вишів – 230 і 180 [8, арк. 8зв., 10зв.], у 1987–1988 н.р. – відповідно 4381 і 5307, 2827 і 35, 1039 і 2744 [34, арк. 1, 3], у 1988–1989 н.р. – 6997 і 5088, 5160 і 69, 1035 і 2860 [48, арк. 2, 17], у 1989–1990 н.р. – 2712 і 5662, 1507 і 2402, 1205 і 3260 [63, арк. 2, 17].

Варто зазначити, що серед студентів педвишів традиційно переважали жінки. Їхнє домінування залишалося незмінним, незважаючи навіть на зменшення їхньої частки серед вступників, що спостерігалося впродовж другої половини 1980-х рр. Так, на початку 1985–1986 навчального року серед студентів денної форми навчання жінки становили 77,1% (у всіх вишах – 56,7%) [674, с. 142], на 1 жовтня 1987 р. – 74,7% [19, арк. 8зв.], на 1 жовтня 1988 р. – 73,7% [34, арк. 1зв.], на 1 жовтня 1989 р. – 69,4% [48, арк. 8], на 1 жовтня 1990 р. – 67,4% [63, арк. 9]. За віком у 1987 р. студенти до 17 років становили 14,6% [19, арк. 8зв.], у 1988 р. – 13,8% [34, арк. 1зв.], у 1989 р. – 12,4% [48, арк. 8], у 1990 р. – 11,5% [63, арк. 9].

За національним складом у жовтні 1989 р. у педінститутах республіки навчалося 70446 українців (77,4%), 16290 (17,9%) росіян, 1336 узбеків, 563 євреї, 465 болгар, 388 білорусів, 263 казахи, 246 туркмен, 173 поляки, 132 молдовани, 107 вірмен, 82 грузини, 34 азербайджанці та ін. (загалом – представники не менше 47 народностей) [48, арк. 11–13]. На заочній формі навчалося 44903 українця (74,8%), 13004 (21,7%) росіян, 704 єврея, 417 білорусів, 260 болгар, 155 молдован, 135 поляків (загалом – представники не менше 43 народностей) [48, арк. 25–27].

Висновок до Розділу 2

Таким чином, у період перебудови мережа і структура педагогічних закладів вищої освіти республіки зазнала змін, у зв'язку із чим на порядку денному виникло питання укрупнення вишів. У зв'язку з відкриттям нових спеціальностей створювалися нові кафедри, а, відтак, і нові факультети. Демократично налаштовані члени колективів декількох педвишів ініціювали питання щодо перейменування закладів і зміну їх статусу. Поступово кількісно зростав викладацький склад. Водночас, у зв'язку із збільшенням кількості викладачів (з 7513 у 1985 р. до 10536 у 1990 р.) знизилася частка викладачів із науковими ступенями (з 42,8% до 37,8%). Залишалося актуальним питання омолодження кадрів, позаяк частка викладачів пенсійного віку виявилася досить значною. Започатковано практику заміщення посад деканів і завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, асистентів шляхом проведення конкурсу. Водночас деякі виші, навіть із назрілою необхідністю в кадрових змінах, зводили конкурсний відбір до формальної процедури. Викладачів зобов'язували періодично підвищувати свою кваліфікацію, частина з яких навіть проходила стажування за кордоном.

Поступово зростав контингент студентів, насамперед, завдяки якісній профорієнтаційній роботі, вдосконаленню методики цільового прийому молоді на навчання. Було запроваджено систему раннього профвідбору школярів на педагогічні професії. Вагомими засобами профорієнтаційної

роботи були організація стаціонарних і заочних підготовчих курсів, факультетів майбутнього вчителя, відрядження викладачів і лаборантів у регіони тощо. Незважаючи на переважаючу більшість абітурієнтів із середньою освітою, їхня кількість впродовж означеного періоду зменшувалася, натомість зростала кількість студентів із середньою спеціальною освітою. Спостерігалося також зростання чисельності абітурієнтів із виробничим стажем.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ. РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

3.1. Особливості трансформації навчального процесу в педвишах

Зміни в системі вищої освіти в умовах загальних суспільно-політичних трансформацій в країні, ставила нові завдання перед організацією навчально-виховного процесу.

У відповідності до нових запитів було прийнято низку нормативних документів, які регулювали сферу вищої освіти, у тому числі педагогічну галузь. Так, 21 березня 1987 р. набрала чинності постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Основні напрямки перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні». У документі йшлося про необхідність запровадження диференційованого навчання студентів з метою удосконалення їхньої самостійної роботи, розвитку творчого мислення. Крім того, зверталася увага на невідповідність рівня підготовки спеціалістів до реальних запитів суспільства. Зважаючи на це, у постанові було сформульовано основні напрямки перебудови у сфері вищої освіти, які передбачали інтеграцію освіти, виробництва і науки; покращення якості підготовки спеціалістів, їхнього виховання; інтенсифікацію наукових досліджень, підготовки науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації і перепідготовки спеціалістів, технічне переоснащення та вдосконалення управління вищою школою [711, с. 16–17]. З огляду на тогочасні вимоги, українська вчена О.В. Чередник узагальнила відповідні характеристики майбутнього вчителя, який, зокрема, мав володіти «сучасним економічним мисленням, високим рівнем загальної культури, навичками управлінської, організаторської та виховної роботи, ініціативного, здатного творчо підходити до вирішення наукових і професійних питань, [мати] здатність постійно вчитися, швидко адаптуватися до нових умов життя, самостійно приймати рішення» [746, с. 9].

Важливим фактором вдосконалення системи підготовки учителів і основою навчального процесу стали навчальні плани і програми. В числі недоліків типових навчальних планів попередніх років була недостатня їх орієнтація на практичні заняття та підготовку студентів до майбутньої виховної роботи. Крім того, сама наявність типовості несла в собі ознаки директивності, обмежуючи самостійність навчальних закладів у здійсненні навчально-виховного процесу, а також не враховувала регіональної специфіки [695, с. 12].

Саме тому 20 травня 1985 р. було прийнято новий навчальний план, який було розроблено у відповідності зі шкільною реформою 1984 р. Відповідно до цього плану на 50% зростав час, відведений на педпрактику (загальне збільшення до 24 тижнів), яку молодь мала проходити, починаючи з другого семестру. Посилювалася психолого-педагогічна підготовка студентів (якщо попереднім планом на вивчення психології відводилося 100 год., то тепер – 140, педагогіки – відповідно 160 і 200). Студенти мали вивчати низку нових навчальних дисциплін, серед яких – психологія і етика сімейного життя, логіка, обчислювальна техніка, основи інформатики, основи культури розмовної мови тощо. Окремим студентам, які виявили здібності до науково-дослідної роботи, дозволяли захищати дипломну роботу і складати лише один державний екзамен – з наукового комунізму. Цим самим навчальні плани пединститутів були наближені до університетських і орієнтовані на посилення фахової підготовки випускників вишу [107, арк. 193; 135, арк. 11; 712, с. 5]. Однак, вже традиційно в навчальному плані вкрай мало уваги приділялося методикам вивчення профільних дисциплін. Так, у 1985 р. з 4962 год. навчального курсу на методику відводилося лише 204 год., що, безумовно, негативно позначалося на якості педагогічної практики [674, с. 149].

Внесення чергових змін до навчальних планів зумовила постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо докорінного покращення якості підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою в народному господарстві» від 13 березня 1987 р. за №325. Передбачалося, зокрема, затвердити нові навчальні плани і програми, у яких 15% часу відводилось на освоєння

новітніх досягнень науки, диференціювався термін підготовки спеціалістів, заборонялося відволікання студентів від навчального процесу [528, с. 272; 711, с. 18]. Першочергову увагу постанова зосереджувала на необхідності розвитку та поглибленні індивідуальних форм навчання. З цією метою при проведенні практичних, семінарських та лабораторних занять передбачався розподіл учбової групи на дві підгрупи, скорочувалася кількість обов'язкових аудиторних занять на денних відділеннях, а для студентів, що проявили схильності до наукової та технічної творчості, передбачалася можливість переходу на індивідуальні навчальні плани із можливим продовженням загального терміну навчання до 6 років або у вигляді наукового стажування [673, с. 381–382].

У липні 1989 р. Міносвіти впровадило нові національно орієнтовані навчальні плани підготовки з педагогічних спеціальностей для вишів, які набирали чинності 1 вересня того ж року. Нові плани значно розширили права студентів, факультетів, кафедр у визначенні обсягу, терміну вивчення дисциплін, видів занять, встановлювали проміжний і підсумковий контроль знань студентів, зменшували обсяг низки дисциплін. Кафедрам, деканатам і радам факультетів надавалося право проводити перестановки у послідовності дисциплін, вводити нові дисципліни [123, арк. 87; 711, с. 27]. Загалом, весь навчальний час поділявся на три цикли: 1) підготовчий, пропедевтичний: а) загальноосвітня підготовка (українська і російська мови, історія СРСР, історія УРСР, іноземна мова, фізичне виховання, ЕОТ і ТЗН у навчальному процесі, основи медичних знань); б) загальнокультурна підготовка (світова культура); в) психолого-педагогічна підготовка (педагогіка, психологія); г) пропедевтична підготовка з фаху; 2) спеціальна підготовка; 3) стажування на місці майбутньої роботи [164, арк. 23]. Вводились обов'язкові вступні іспити з української мови у пединститутах, факультативи, що надавали можливість здобувати другу педагогічну освіту з української мови і літератури [325, с. 2; 598; 709, с. 65; 711, арк. 34].

Начальник управління педагогічних навчальних закладів МНО Української РСР К.К. Потапенко, аналізуючи у 1989 р. навчальний процес, змушений був визнати, що пединститути не мали навчальних планів, які б відповідали тогочасній

концепції безперервної освіти, не було достатньої кількості навчальних програм, підручників і посібників, які б повністю задовольнили потреби перебудови змісту, форм і методів навчання. Виші намагалися компенсувати цей дефіцит різними методичними вказівками та рекомендаціями, такими як, наприклад, «Методичні рекомендації з питань організації навчального процесу в умовах перебудови вищої школи» за серпень 1988 р. [46, арк. 79], однак їх рівень не завжди відповідав тогочасним вимогам [459, с. 77].

З метою утвердження, розширення та поглиблення процесу гуманітаризації освіти, якісних змін у суспільствознавчій підготовці студентів у навчальний процес ввели принципово нові суспільствознавчі курси. Замість традиційних курсів історії КПРС і наукового комунізму з'явилися соціально-політична історія XX ст., соціально-політична теорія сучасного соціалізму, які, в свою чергу, починаючи з 1990 р. були замінені на такі навчальні дисципліни, як основи соціології, філософія, політологія, соціальна психологія, основи економічних знань, історія України, історія і теорія релігії і атеїзму, історія і теорія світової та вітчизняної культури, спецкурси (понад 200) з актуальних проблем суспільного розвитку [86, арк. 75; 144, арк. 87; 164, арк. 24; 166, арк. 89; 653, с. 145]. Однак часто при зміні назви предмету сама навчальна програма не коригувалась. На цю обставину звернув увагу ректор Тернопільського педінституту В.П. Кравець, який 30 серпня 1990 р. з цього приводу зазначав: «Програму з предмету [«Історія релігії і атеїзму»] треба докорінно переробити. А то вийшло, що ми змінили лише назву предмету, залишивши попередню програму. Сьогодні ж в суспільстві, зокрема в нашому регіоні, відбувається зближення церкви і культурно-освітніх закладів, іншими очима дивляться на релігію і духовність, відкриваються недільні школи і звести викладання даної дисципліни лише до атеїстичної пропаганди було б в крайньому випадку недалекозоро» [166, арк. 24].

Відповідно до вищезазначених нововведень були відкориговані назви кафедр. Так, у Вінницькому педінституті у лютому 1990 р. кафедру наукового комунізму перейменували в кафедру історії і теорії соціалізму, наукового атеїзму

– в кафедру світової та вітчизняної культури; історії КПРС – у кафедру політичної історії [94, арк. 82–84; 104, арк. 153]. Перейменовували кафедри також в Івано-Франківському [554], Мелітопольському [628, с. 151], Рівненському [621, с. 234], Тернопільському [164, арк. 208; 166, арк. 93], Харківському та інших педінститутах [719, с. 39].

Активізація національно-демократичних рухів, відкриття доступу до заборонених раніше джерел інформації, зумовило виникнення значного суспільного попиту на більш глибоке вивчення історичних дисциплін. Однак, існуючі навчальні програми, підручники та методичні посібники з історії не відповідали вимогам суспільства, а шкільний вчитель, викладач вишу, технікуму за таких умов виявився недостатньо або зовсім непідготовленим до викладання історії України. Відповідно до цих запитів, а також на виконання Республіканської програми розвитку історичних досліджень, пропаганди і поліпшення вивчення історії Української РСР, оргкомітет Української науково-громадської асоціації істориків «Істина» (створено 5 квітня 1990 р.; серед фундаторів – Київський педінститут) виступив із пропозицією утворити у всіх республіканських вишах кафедри історії України, а новоутворену кафедру історії України у Київському педінституті організувати як навчально-методичну лабораторію МНО із розробки підручників, посібників, хрестоматійного та методичного матеріалу, перепідготовки вчителів історії, викладачів педучилищ, закладів профтехосвіти. У травні 1990 р. асоціація надіслала відповідного листа до президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР, ЦК Компартії України, Міністерств народної освіти, вищої і середньої спеціальної освіти УРСР [88, арк. 55, 57], після чого, реалізовуючи концепцію розбудови української національної школи, у педінститутах почали створювати кафедри історії України, покликані готувати кваліфіковані кадри вчителів і викладачів українознавства. Так, у 1990–1991 рр. кафедри історії України виникли у Кам’янець-Подільському, Київському і Полтавському педінститутах, історії і археології України – у Чернігівському педінституті тощо [152, арк. 97; 532, с. 75].

З метою більш поглибленого вивчення дисциплін зацікавленими студентами у вишах почали створюватись клуби за інтересами. Наприклад, на історичному факультеті Вінницького педінституту, зокрема, діяли такі клуби: на І курсі – «Історична давнина» (історико-культурні цінності періоду Київської Русі та феодалізму); на ІІ курсі – літературно-музичний клуб (загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму через світову культуру і мистецтво); ІІІ курс – «Білі плями» радянської історії (політичні портрети, розвиток літератури, науки, мистецтва, громадської думки у 20-30-ті рр. ХХ ст.); ІV курс – клуб «Цікаві зустрічі» (педагогічна майстерня); V курс – політичний клуб «Планета» (міжнародні стосунки, проблеми соціалізму і капіталізму, країн третього світу на сучасному етапі). На старших курсах обговорювали проекти законів про вибори і про мову [103, арк. 139].

Нові навчальні курси не мали відповідного методичного забезпечення. Тому при університетах, а також у Київському й Одеському педінститутах були створені авторські колективи, які мали готувати нові навчальні програми і посібники. Суспільствознавці вимушені були терміново опановувати і впорядковувати нову інформацію, переглядати свої погляди, шукати нові підходи до студентів [711, с. 39].

22 вересня 1986 р. Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР вибірково, а березневими постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у ширшому масштабі перед навчально-виховним процесом у вишах поставлено такі завдання: 1) на денній формі навчання на І–ІІІ курсах скоротити обов’язкові аудиторні заняття до 28 год., а на ІV–V курсах – до 24 тижневих годин за рахунок заміни цих занять самостійною роботою студента під контролем викладача; 2) скорочувати чисельність навчальних дисциплін за рахунок їхнього об’єднання і встановити один екзамен з курсу, що буде викладатися впродовж декількох семестрів; 3) змінювати визначене в навчальних планах співвідношення між різними видами занять на користь практичних; 4) підняти рівень вимог до знань студентів, що оцінювалися на «задовільно»; 5) категорично заборонити впродовж навчального процесу проведення громадських

заходів і залучення студентів на роботи, не пов’язані з навчанням тощо. Наказом МНО УРСР від 29 липня 1987 р. виші зобов’язали перейти до реалізації у повному обсязі положень вищезазначеного союзного наказу [95, арк. 26; 98, арк. 21; 123, арк. 13–14; 418, с. 79]. Однак у деяких вишах реалізація цих приписів відбувалася вкрай повільно. Так, 22 лютого 1990 р. ректор Кам’янець-Подільського педінституту А.О. Копилов на засіданні вченої ради інституту зазначив, що у виші «дуже сильні інерційні сили застиглих стереотипів, в основі яких лежали консерватизм і небажання». Керівник повідомляв, що у розкладах реально не скорочено кількість тижневих годин. На I–III курсах вони становили 32–34 год., на IV–V курсах – 30 год. Не проводилося скорочення навчальних дисциплін шляхом їхнього об’єднання і зменшення кількості екзаменів. Наприклад, з російської і зарубіжної літератур проводилося 14 екзаменів і заліків, історії СРСР – 6, нової і новітньої історії – 8 та ін. Міністерство рекомендувало проводити за сесію не більше 3 екзаменів і 4 заліків. Натомість, в інституті молодь складала 5–6 екзаменів і 6–8 заліків [123, арк. 15–16].

Незважаючи на проголошені демократичні принципи, на початку періоду перебудови викладачі університету продовжували відчувати на собі ідеологічний контроль з боку Комуністичної партії та спецслужб. З огляду на це не є дивним, що у звіті засідання вченої ради Вінницького педінституту від 22 жовтня 1986 р. фігурували обов’язкові ідеологічні кліше про те, що на лекціях, семінарських заняттях, у процесі гурткової роботи студентам прищеплювався «марксистсько-ленінський світогляд, глибоке матеріалістичне розуміння закономірностей світового історичного процесу, ґрунтовне знання програмового матеріалу згідно з вимогами середньої школи». У звіті йшлося також про те, що «велику увагу приділяють викладачі ідейному загартуванню студентів, вихованню їх в дусі радянського патріотизму і пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, усвідомленню ними переваг радянського способу життя, непримиренності до буржуазної ідеології й моралі». У документі також зафіксовано твердження про те, що важливе місце в системі навчальної і виховної роботи посідала «критика

буржуазних фальсифікаторів історичного процесу та заходи контрпропаганди» [93, арк. 64].

В цей період, користуючись розширеними правами щодо самостійної побудови внутрішньої структури діяльності, виші активно практикували пошук та впровадження нових форм організації навчального процесу. Яскравим прикладом таких нововведень став Тернопільський педінститут, який у 1988–1989 навчальному році використав модульну систему навчання і контролю, ПЕОМ «Агат» і «Ямаха» при моделюванні мікро- і мікроявищ, відеотехніки, безсесійне навчання і плаваючу сесію, моделювання конкретних педагогічних ситуацій, проведення лабораторно-практичних занять на базі школи-лабораторії тощо [164, арк. 10].

Викладання у вишах велося переважно російською мовою, що було притаманно тогочасній системі освіти. Давалася взнаки розпочата іще у 1930-х рр. широкомасштабна русифікація навчального процесу, для чого щорічно розширювали план прийому студентів на спеціальність «Російська мова і література». Так, наприклад, у 1986 р. педінститути випустили 1844 молодих спеціалістів-вчителів російської мови і літератури, 931 – іноземних мов, і лише 926 – української мови і літератури [17, арк. 34]. Русифікація призводила до зниження інтересу студентів до вивчення української мови і літератури. [614, с. 144].

В числі студентів педагогічних вишів республіки велася підготовка вчителів російської мови і літератури для Узбецької РСР. Загалом, підготовку студентів-узбеків, таджиків і казахів забезпечували 13 педінститутів [40, арк. 100; 101, арк. 182]. Щорічно виші приймали 500 студентів [6, арк. 53], а з 1989 р. прийом збільшили до 600 осіб. Водночас, у зв’язку з низьким рівнем успішності закінчували виш лише від 54 до 78% з числа зарахованих студентів узбецької національності. Через це школи Узбецької РСР станом на 1988 р. були забезпечені вчителями лише на 70–80%. Зважаючи на це, МНО УРСР дало вказівку педінститутам республіки провести відповідну роботу серед студентів російських відділень філологічних факультетів і виявити

бажаючих працювати вчителями російської мови і літератури у школах Узбецької РСР [26, арк. 32].

Наприкінці 1980-х рр., після прийняття закону «Про мови в Українській РСР», почала збільшуватися кількість шкіл з українською мовою навчання, впроваджувався поділ класів на підгрупи при вивченні української мови в школах з російською мовою навчання [695, с. 12]. У свою чергу, такі зміни зумовили ріст плану прийому на спеціальність «Українська мова і література». Плановий прийом на денну форму навчання у 1989 р. становив 1760 осіб, а, отже, більше на 325 осіб у порівнянні із 1988 р. У 1990 р. порівняно з 1989 р. план прийому зріс на 602 місця. У 1991 р. на денну форму навчання за цією спеціальністю зарахували 2,6 тис. осіб і 1,1 тис. – на заочну форму навчання. Загалом, станом на 1 червня 1990 р. підготовку вчителів української мови і літератури здійснювали у 20 педінститутах. У 5 педінститутах додаткову кваліфікацію вчителя української мови і літератури одержували студенти, які навчалися на спеціальностях «Педагогіка і методика початкового навчання», «Іноземна мова» [47, арк. 90–91, 131–132; 56, арк. 18; 62, арк. 76; 695, с. 12; 709, с. 65]. Зростала кількість вишів, у яких викладовою була українська мова. Загалом, у 8 із 29 педінститутів навчання проводилося російською мовою (Бердянський, Ворошиловградський, Горлівський іноземних мов, Ізмаїльський, Криворізький, Мелітопольський, Одеський, Слов'янський). В 21 педінституті викладали українською мовою: 80–90% всіх предметів – в 16 вишах; 60% – в одному виші (Київський ім. О.М. Горького), 30% – в одному виші (Київський іноземних мов), 10–15% – у двох вишах (Харківський, Херсонський), 3% – в одному виші (Миколаївський) [47, арк. 138; 598].

Після прийняття мовного закону у вишах, наприклад, у Кам'янець-Подільському і Полтавському педінститутах, вжиток української мови переважав у наочних засобах інформації, при виданні навчально-методичних посібників, а низка викладачів перейшли на українською мову викладання [123, арк. 110–111; 153, арк. 47]. Водночас, у деяких закладах норм нового закону не

дотримувались. Наприклад, на квітень 1991 р. у Криворізькому педінституті українською мовою викладалося лише 43,2% дисциплін [70, арк. 45]. Недостатньо активно закон впроваджувався у вишівську практику у Бердянському педінституті. У наказі ректора вишу від 19 жовтня 1990 р. зазначалося, що «більшість навчальних дисциплін на українському відділенні, [інших факультетах], ведеться російською мовою, майже вся наочна агітація також російськомовна… Частина студентів до спроб окремих викладачів читати лекції українською мовою ставиться негативно» [179, с. 421]. Складно вирішувалося питання українізації у Тернопільському педінституті. 27 лютого 1990 р. на розширеному засіданні парткомітету вишу завідувач кафедри української мови В.Я. Мельничайко повідомив, що до втілення в життя «Закону про мови» ще не приступили. Не розроблені конкретні заходи щодо переходу на українську мову, документообіг та наукова продукція лишалися переважно російськомовними [286]. Певною мірою це пояснювалося проросійською політикою ректора Ю.В. Іващенка. Про це відкрито заявив 30 серпня 1989 р. вчений секретар інституту М.П. Ткачук. Він вважав, що в інституті слід прийняти ухвалу про викладання навчальних дисциплін українською мовою, оскільки інститут готував спеціалістів переважно для шкіл Тернопільщини, де навчання велося українською мовою. М.П. Ткачук критикував ректора за стримування створення факультету української мови і літератури, незважаючи на схвалення цієї ініціативи з боку міністра освіти М.В. Фоменка і підтримання її народним депутатом СРСР Р.Т. Гром'яком [164, арк. 9].

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. більше уваги приділялося вивченню історії, літератури та мистецтва рідного краю. Наприклад, у 1989–1990 навчальному році Вінницький педінститут провів обласну науково-практичну конференцію «Література рідного краю», регулярно відбувалися обласні історико-краєзнавчі конференції [104, арк. 169–170]. З 1985 по 1990 рр. Луцький педінститут провів чотири Волинські історико-краєзнавчі конференції [634, с. 43]. У 1988 р. співробітники кафедри історії СРСР і УРСР Івано-Франківського педінституту підготували і видали методичні рекомендації

вчителям історії шкіл області «Наш край в шкільному курсі історії СРСР» [641, с. 72]. У 1990 р. викладачі історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту підготували посібник «Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю» [532, с. 73]. З 1990 р. Ніжинський педінститут почав видавати збірник «Література та культура Полісся» [627, с. 317]. У 1990 р. виші отримали листа від МНО УРСР, у якому рекомендували кафедрам суспільних наук ширше використовувати у своїй навчально-виховній роботі матеріали історії рідного краю, його культури і науки [104, арк. 169–170].

Колективи вишів отримали право вносити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу. Так, у жовтні 1989 р. студенти Київського педінституту висунули вимоги до МНО УРСР, а саме:
1) розробити тижневий розклад з 32-годинним навчальним навантаженням;
2) вирішити питання доцільності програми з цивільної оборони і медичної підготовки, які дублювали шкільний курс (на думку студентів потрібна була компактна програма на 1–2 тижні з максимальною кількістю практичних занять);
3) відмовитися від практики зростаючих наборів на І курс з огляду на недостатню забезпеченість навчальними площами (33%), недостатню кількість місць у гуртожитку (75%), недостатню кількість місць для роботи за спеціальністю після закінчення інституту; 4) для студентів, які навчалися на відмінно і добре, дозволити користуватися індивідуальним графіком навчання; 5) розглянути питання щодо запровадження екстернату для студентів, які успішно навчалися з усіх дисциплін; 6) кількість заліків та екзаменів не мали перевищувати 10 [393]. Подібні студентські ініціативи, після відповідного їхнього затвердження на вчених радах, знайшли своє втілення у змінах навчально-виховного процесу Кам'янець-Подільського (див. додаток Н) та Тернопільського педінститутів [164, арк. 269].

З метою посилення психолого-педагогічної і фахової підготовки майбутніх учителів до організації і проведення навчально-виховної роботи у закладах освіти у педінститутах запровадили спецкурси, спецсемінари, практикуми і факультативи, більша частина з яких була зорієнтована на загальноосвітню школу

(«Актуальні проблеми роботи вчителів молодших класів у малокомплектній школі», «Методика виховної роботи», «Методика роботи класного керівника», «Підготовка до роботи з дітьми шестирічного віку», «Активізація пізнавальної діяльності учнів при вивченні історії», «Практикум з розв'язання задач в шкільному курсі», «Туристично-краєзнавча робота з історії в школі», «Дитяча технічна творчість» тощо) [14, арк. 135; 60, арк. 81; 71, арк. 38; 95, арк. 24–25; 127, арк. 73; 135, арк. 14; 141, арк. 77зв.–78; 157, арк. 3; 207, с. 71; 282, с. 91; 339, с. 15; 264, с. 92]. Запроваджено також чимало спецкурсів, що мали не лише фахове, але й ідейно-політичне призначення, частина з яких, за словами проректора з навчальної роботи Криворізького педінституту О.О. Любара, мала директивний характер (наприклад, «Критика сучасних теорій і практики сіонізму та іудаїзму», «Основи контрпропагандистської роботи серед учнів шкіл», «Теорія і методика підготовки вчителів до пропагандистської роботи у школі», «Методика атеїстичного виховання в школі», «Великий Жовтень в українській радянській літературі», «Виховання школярів на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна», «Критика буржуазних фальсифікацій історії і політики КПРС» тощо) [93, арк. 62; 95, арк. 51; 115, арк. 115–116; 150, арк. 22; 357, арк. 77; 543, с. 20].

Особливе місце в навчальному процесі педвишів посідала нова дисципліна під назвою «Основи педагогічної майстерності», яку вперше було прочитано у Полтавському педінституті. У цьому виші було розроблено програму, яка орієнтувала на послідовне оволодіння елементами педмайстерності, технікою мови, умінням бути невимушеним у студентській аудиторії чи класі (I курс), культурою педагогічного спілкування (II курс), методикою проведення уроків і позакласних заходів (III курс), основами пропагандистської майстерності (IV курс) [334, с. 84]. У квітні 1985 р. в закладі було створено кафедру педагогічної майстерності, а в 1987 р. – у Луцькому і Тернопільському [11, арк. 157], у 1988 р. – в Одеському педінститутах [27, арк. 46]. Станом на 1987 р. ОПМ викладалися у 15 педвишах республіки. У червні 1987 р. на базі Полтавського педінституту відбувся семінар, метою якого було осмислити проблеми, що стосувалися змісту і методики викладання нової навчальної дисципліни. Участь у його роботі взяли

викладачі з 12 педвишів республіки та гості з Російської Федерації [18, арк. 70; 160, с. 74; 378, с. 81; 419, с. 3; 579, с. 93;]. Не всі погоджувалися з методикою, яку запропонував Полтавський педінститут. Так, завідувач кафедри педагогічної майстерності Тернопільського педінституту професор Е.О. Гришин вказав на помилки, яких припускалися колеги-полтавчани: «…[вони] зосередили всю свою увагу на педагогічній техніці (міміка, жест, поведінка вчителя), по-друге, вони не подолали замкнутості своєї кафедри, оскільки все вирішує педагогічна майстерність, по-третє, полтавчани не об'єднали методистів інституту». На думку професора, доцільніше було б звернути увагу, насамперед, на викладання спецкурсів з педагогічної етики і естетики, дисциплін, пов'язаних з технікою уроку, технікою виховання. Завідувач кафедри природничих дисциплін В.М. Тареєв висловив більш категоричну думку: «…душа болить, коли йдеться про навчальні плани, народжені у Полтавському педінституті. У всьому потрібна розумна межа, у полтавському плані такої розумної межі немає. Полтавський план – це професійний злочин, вони перейшли норми» [160, арк.74; 164, арк. 332].

У педінститутах почали більше уваги приділяти вивченню іноземних мов, насамперед, англійської. Так, у 1990–1991 навчальному році з 99870 студентів денної форми навчання педінститутів іноземні мови вивчали 46913, у тому числі англійську – 30439, німецьку – 10985, французьку – 4814 і т.д.; заочної – відповідно 62246, 22888, 13212, 7573, 2223 [63, арк.13, 26]. Вперше у республіці почали готувати вчителів болгарської (в Ізмаїльському педінституті), китайської та японської мов (у Київському педінституті іноземних мов) [46, арк. 131; 222, с. 1]. Регіональними методичними центрами з іноземних мов були Горлівський і Київський педінститути іноземних мов, за якими закріплювалися інші педінститути, а саме: Горлівський заклад об'єднував 10 вишів, Київський – 17 [39, арк. 151–152]. У лютому 1990 р. МНО УРСР затвердило склад навчально-методичної ради зі спеціальності «Іноземні мови» у складі 31 особи, 29 з яких представляли педінститути. Головував на раді ректор Київського педінституту іноземних мов Г.І. Артемчук [45, арк. 8; 51, арк. 96–98].

Важливим елементом навчально-виховного процесу, якому приділялася окрема увага в педвишах, стала навчально-методична робота. У цьому контексті варто згадати про всесоюзну нараду-семінар завідувачів кафедр історичних факультетів педінститутів СРСР, яка відбулася 9–18 вересня 1987 р. у Кам'янець-Подільському педінституті. На ній було обговорено шляхи та засоби перебудови вищої історичної освіти, вироблено нові підходи до інтенсифікації всього комплексу підготовки вчителів історії, суспільствознавства і права [469]. Періодично у вишах проводилися внутрішні методичні конференції [107, арк. 209]. Значна увага приділялася підвищенню педагогічної майстерності молодих викладачів, задля чого організовували роботу школи молодого викладача, проводилися відповідні семінари, заняття з тренінгу спілкування [100, арк. 102; 104, арк. 173; 160, арк. 16; 281].

Виникали потреби в оновленні дидактичної, психолого-педагогічної та методичної бази викладання з урахуванням нагромадженого досвіду і досягнень науково-технічного прогресу. З метою вирішення цих питань у вишах організовували постійну роботу методичних кабінетів. Наприклад, створений у Київському педінституті методкабінет покликаний був надавати методичну допомогу викладачам і аспірантам, студентам-практикантам, організовувати показ досягнень кафедр у навчально-методичній роботі. У них зосереджували зразки лекцій, методрозробок; плани роботи навчально-методичних семінарів, семінарських, практичних і лабораторних занять; плани вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, виховної роботи; тематику дипломних і курсових робіт студентів; матеріали педагогічної практики [236, с. 79].

Актуальним питанням, якому надавалося особливе значення при підготовці майбутнього вчителя, стало забезпечення тісної співпраці між вишем та середньою школою. Ректор Київського педінституту М.І. Шкіль з цього приводу зазначив: «Ми не зможемо готувати вчителя високої кваліфікації, якщо інститут буде відірваний від школи. Бо всі свої ідеї, наукові і методичні знахідки викладачі педінституту повинні перевіряти в шкільній практиці». 31 серпня 1988 р. за розпорядженням МНО УРСР педінститут отримав можливість створити школу-

лабораторію на базі київської СШ №272, яка стала підрозділом вишу. Директором працював викладач інституту, а більшість вчителів – колишні випускники вишу. У школі відкрили філії кількох інститутських методичних кафедр (фізики, математики, мови, літератури та ін.), а також педагогіки і психології, створили лабораторії педагогічної творчості. Поряд із шкільними вчителями, заняття тут проводили і викладачі інституту [27, арк. 50–56; 256, с. 6; 422, с. 8; 545, с. 73]. У 1986–1987 навчальному році до педагогічної роботи у школах міста було залучено 29 викладачів пединституту, у 1987–1988 н.р. – 33. У свою чергу до керівництва педпрактикою студентів у 1986–1987 н.р. було залучено 44 вчителів, у 1987–1988 н.р. – 26 [138, арк. 116]. Інститут організовував роботу університетів педагогічних знань для батьків учнів шкіл, університету «Рідна природа» для учнів шкіл м. Києва тощо [14, арк. 136]. У Кам'янець-Подільському пединституті зв'язок кафедр зі школами відбувався у таких формах: участь членів кафедр у нарадах вчителів, методичних об'єднаннях, читання лекцій в університетах педагогічних знань, на курсах перепідготовки учителів, вивчення і поширення досвіду кращих учителів [107, арк. 197; 115, арк. 116, 117; 118, арк. 149; 327, с. 74–75]. Подібну роботу проводили і в низці інших пединститутів, зокрема у Вінницькому [93, арк. 166, 168; 95, арк. 54; 97, арк. 4, 34; 100, арк. 108], Івано-Франківському [203; 281, с. 4; 641, с. 58], Криворізькому [430, с. 92; 438, с. 92; 725, с. 192], Одеському [261, арк. 9–10], Тернопільському [155, арк. 221; 160, арк. 13, 19, 72; 162, арк. 39, 41, 42, 44, 46; 164, арк. 342], Чернігівському пединститутах [25, арк. 49; 261, с. 9; 492, с. 88].

Однією із форм вивчення і пропагування передового педагогічного досвіду і досягнень педагогічної думки було запрошення для читання лекцій висококваліфікованих спеціалістів. Так, у 1986–1987 н.р. пединститути республіки запросили 237 науково-педагогічних працівників, у т.ч. з АПН СРСР – 10, АН СРСР – 16, АН УРСР – 53, Мінвузу УРСР – 16, Мінвузу РСФРР – 6, Мінвузу УРСР – 48, Міносвіти СРСР – 1, Міносвіти РСФРР – 8, Міносвіти УРСР – 51, з різних міністерств і відомств – 19, інших республік – 9. З них 158 докторів наук, професорів, з яких 18 були академіками чи член-кореспондентами. Найбільше

вчених було запрошено з філологічних (56 осіб), педагогічних (42), фізико-математичних (42), біологічних (30) дисциплін [12, арк. 50–52]. Багаторічна практика запрошення вчених у педінститути республіки позитивно впливала на навчальний процес, науково-дослідну роботу викладачів і студентів, сприяла підвищенню професійного рівня викладання, встановленню тісних контактів між провідними вченими і викладачами педінститутів [97, арк. 28; 107, арк. 210; 158, арк. 27; 187; 197; 281, с. 3; 546; 725, с. 189]. Організовували зустрічі із знаменитими педагогами-новаторами Є.М. Ільїним, В.Ф. Шаталовим, С.М. Лисенковою, Ш. Амонашвілі, які давали відкриті уроки [138, арк. 116; 324; 366; 564; 641, с. 62].

Педінститути налагоджували ефективні зв’язки з органами народної освіти і освітянською громадськістю. Зокрема, була організована тісна співпраця з обласними інститутами удосконалення вчителів, які погоджували з ректоратами плани своєї роботи. Мали місце різні форми співробітництва: обласні і міжрайонні семінари, виїзні засідання кабінетів ОІУВ і кафедр у віддалених сільських районах, науково-практичні конференції, педагогічні читання, серпневі й січневі наради вчителів, олімпіади тощо [338, с. 84]. Наказом МНО УРСР від 3 серпня 1990 р. за базовими педучилищами були закріплені 9 педінститутів, які надавали їм допомогу в організації навчально-виховного процесу, науково-методичної роботи та підвищення кваліфікації і педагогічної майстерності викладачів [54, арк. 14; 641, с. 60].

З метою підвищення педагогічної майстерності у педінститутах було започатковано практику проходження курсу підвищення кваліфікації для вчителів середніх шкіл. Шляхом проведення лекцій, практичних і семінарських занять вчителів ознайомлювали з методологічними матеріали, новітніми розробками у галузях науки, техніки, культури, а також із досягненнями у методиках викладання фахових дисциплін [80, арк. 139; 95, арк. 28; 100, арк. 107; 164, арк. 148, 335; 447]. 1989 р. у педінститутах курси підвищення кваліфікації пройшли 14460 вчителів та інших педагогічних працівників, 575 викладачів педучилищ,

4226 директорів шкіл, 600 старших піонервожатих (на базі Івано-Франківського педінституту), 300 вчителів шкіл з поглибленим викладанням ряду дисциплін іноземною мовою (на базі Київського педінституту іноземних мов) [28, арк. 21]. На 1990 р. планувалося залучити до підвищення кваліфікації на курсах при педінститутах з відривом виробництва 13250 вчителів [41, арк. 27–28].

Викладачів педінститутів залучали до складу комісій МНО УРСР із розгляду рукописів підручників для загальноосвітньої школи. Наприклад, у квітні 1991 р. із 10 членів комісії, що розглядала рукописи підручників з української літератури, було три експерти із педінститутів, в тому числі доцент Київського педінституту О.Д. Гнідан, котрий виконував функції голови [66, арк. 112].

Педагогічні виші були центрами, які розробляли концептуальні засади у розвитку вищої та середньої освіти. 13 лютого 1991 р. наказом МНО УРСР на базі Полтавського педінституту було створено творчий колектив для розробки концепції розвитку освіти у навчально-виховних закладах сільської місцевості. До складу колективу мали залучити провідних фахівців республіки з числа науковців, викладачів педінститутів, кращих педагогів-практиків [65, арк. 87]. Тоді ж при Київському педінституті почав діяти творчий колектив для розробки концепції вищої педагогічної освіти відповідно до нових концепцій розвитку національної вищої освіти України та загальноосвітньої школи УРСР [65, арк. 88]. У травні 1991 р. у цьому ж виші створили робочу групу, яка опікувалась розробкою концепції комп’ютеризації освіти в республіці [67, арк. 35]. На базі педінститутів проводилися курси з питань методики викладання окремих дисциплін (Дрогобицький [27, арк. 102], Луцький педінститути [53, арк. 62–64; 68, арк. 1]).

Педінститути щорічно у своїх стінах приймали учасників обласних та республіканських предметних олімпіад учнів шкіл та СПТУ [9, арк. 97; 35, арк. 59; 50, арк. 11–12; 64, арк. 36–37; 102, арк. 30].

У багатьох вишах на порядку денному вже у перші роки перебудови постало питання поширення нових форм і методів активного навчання. Про це, зокрема, йшлося у постанові XXVII з’їзду КПРС «Основні напрямки економічного і

соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» [363, с. 315]. Міністр освіти М.В. Фоменко у доповіді на V з'їзді вчителів республіки підкреслив, що «викладачі вузів мають бути не тільки теоретично, а й практично обізнаними з життям школи, знати й володіти методами навчання і виховання, надбанням передового досвіду, методичними прийомами педагогів-новаторів» [138, арк. 58]. Заступник міністра освіти УРСР В.М. Курило особливу увагу звертав на застосуванні «тренінгу» – ділових ігор. З цього приводу він зазначав, що ділові ігри відображають конкретні ситуації навчально-виховної діяльності вчителя, його поведінку на уроці, в позаурочний час, у позашкільній роботі з учнями. Тільки такі ситуації, на його думку, їх аналіз, а не сума знань про них, допоможуть знайти правильну поведінку, оптимально розв'язувати складні проблеми, які можуть виникати в школах, де працюватимуть майбутні вчителі. Завдяки застосуванню методу ділових ігор засвоєння навчального матеріалу підвищується у 4–5 разів [339, с. 12]. З метою підготовки морально-педагогічної готовності студентів до професійної діяльності викладачі педагогіки, куратори і активісти студентських колективів використовували такі форми роботи: педагогічні інформації; зустрічі-бесіди з майстрами педагогічної праці; диспути на педагогічні теми; прес-конференції з актуальних проблеми виховання, освіти і навчання; бесіди за «круглим столом» з питань педагогіки і психології; конкурси «Шукаємо педагогічні таланти»; педагогічні олімпіади; педагогічні гуртки і клуби; перегляд і обговорення кінофільмів на теми виховання підростаючого покоління і дорослих; вечори-зустрічі, відпочинку і відповідей на актуальні злободенні педагогічні теми; вогники «У нас в гостях педагогічні династії»; усні журнали, педагогічні бюлетені, стенди, виставки, альбоми; читацькі конференції за книгами про школу, про учителя; педагогічні тижні; екскурсії в різні навчально-виховні заклади; дні педагогічної і психологічної науки; конкурси студентських робіт з проблем педагогіки і психології [661, с. 41]. У Луцькому пединституті на семінарських заняттях практикували метод дискусій, що давало простір студентам в інтелектуальному змаганні дошукуватися істини, вчитися творчо мислити і водночас здобувати нові знання і переконання [228, с. 85]. У

Ворошиловградському і Одеському педінститутах, Київському іноземних мов у контексті ділових і рольових ігор проводили аналіз конкретних психолого-педагогічних задач, ігрове проектування [584, с. 80; 724, с. 66; 729, с. 5–7]. У Вінницькому педінституті проводився «Аукціон педагогічних ідей», у якому брали участь студенти і учні загальноосвітніх шкіл. Було виявлено чимало педагогічних рішень, напрацьовувалась здатність самостійно не тільки мислити, але й діяти [97, арк. 30].

З вересня 1988 р. у педінститутах, зокрема, у Дрогобицькому, Криворізькому, Луцькому і Тернопільському ввели нову форму роботи – індивідуальні заняття, головною метою яких було надання допомоги окремим студентам у виконанні індивідуальних завдань з матеріалу, винесеного на самостійне вивчення [30, арк. 33; 357, с. 78]. Водночас, у звітах цих вишів зазначалося, що деякі викладачі не надавали конкретної допомоги студентам, не здійснювали контроль за роботою кожного з них. Не випадково третина опитаних студентів Криворізького, половина – Дрогобицького та Тернопільського, 64% – Луцького педінституту висловили своє незадоволення організацією самостійної роботи та індивідуальних занять. Значна частина молоді зазначили, що самостійна робота студентів перетворилася на їх самопідготовку з формальною присутністю викладачів [30, арк. 34–35].

Починаючи з другої половини 1980-х рр., у вишах регулярно проводилося анкетування «Викладач очима студентів», у якому давали оцінку професійним якостям викладачів. Результати анкетування враховувались при обранні викладача на посаду. Так, у Кам’янець-Подільському педінституті анкетування показало, що 26–27% викладачів проводили заняття з оцінкою «задовільно» [118, арк. 142]. В Івано-Франківському педінституті аналіз анкет дав підстави рекомендувати 8-и викладачам піти на заслужений відпочинок (пенсію) [203; 326, с. 22; 641, с. 60], у Чернігівському – 7-м [25, арк. 46]. Таке ж анкетування проводилося і у Вінницькому [97, арк. 29], Мелітопольському [628, с. 144] та Тернопільському педінститутах [160, арк. 29].

У роки перебудови ректори отримали право дозволяти студентам достроково складати екзамени, завершувати освіту у скорочений термін, навчатися за індивідуальним графіком [711, с. 31]. Наприклад, у Чернігівському педінституті у 1987–1988 н.р. за індивідуальним графіком навчалося 64 студенти [25, арк. 49].

Розширювалася комп'ютеризація навчального процесу. Це було пов'язано із тим, що з 1985–1986 н.р. відповідно до березневої постанови 1985 року ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у всіх середніх навчальних закладах було запроваджено новий навчальний курс «Основи інформатики та обчислювальної техніки» [372, с. 93]. У 1985–1986 рр. у 10 педінститутах для майбутніх учителів ввели додаткову спеціальність «Інформатика і обчислювальна техніка», а в усіх педінститутах – спецкурс з інформатики [17, арк. 144]. Станом на 1989 р. у 22 педінститутах проводилася підготовка вчителів фізики і математики, праці з основами інформатики і обчислювальної техніки [61, арк. 10]. У 1985 р. у Київському педінституті вперше у республіці виникла кафедра основ інформатики та обчислювальної техніки, яку очолив ректор М.І. Шкіль. Вона була покликана очолювати роботу із впровадження електронно-обчислювальної техніки в навчальний процес у вищих і середніх навчальних закладах республіки [6, арк. 49; 135, арк. 15; 680, с. 15]. На базі цього вишу розпочали розробку республіканської теми «Комп'ютер в школі і вищому педагогічному закладі», а 1987 р. обладнали 17 класів і кабінетів обчислювальної техніки [14, арк. 129]. На базі вишу проводилася підготовка вчителів міста і області, учнів загальноосвітніх шкіл і СПТУ з курсу «Основ інформатики та обчислювальної техніки» [14, арк. 136; 141, арк. 79]. Кафедрі вдалося провести декілька республіканських конференцій з основ інформатики [303], а її викладачі у 1988 р. написали підручник «Вивчення мов програмування в школі» і навчальний посібник для інститутів з основ інформатики [256, с. 4; 680, с. 20–21]. Такі ж спеціалізовані кафедри діяли також у Ворошиловградському [655, с. 32] і Херсонському педінститутах [27, арк. 147; 623, с. 145].

Деякі педінститути виконували функцію центрів впровадження новітніх технологій. Так, 10 жовтня 1990 р. наказом МНО УРСР при Тернопільському,

Харківському і Херсонському педінститутах створювалися регіональні центри з впровадження у навчальний процес нових інформаційних технологій з використанням ЕОМ типу IBM PS/2 (проект «Пілотні школи»). Згідно з проектом передбачалося, починаючи з 1991 р., обладнати базові середні загальноосвітні школи комплектами обчислювальної техніки фірми IBM для проведення експериментальної роботи з широкого впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес. Регіональні центри мали здійснювати випереджаючу підготовку вчителів базових шкіл, надавати їм консультативну і методичну допомогу у застосуванні програмно-методичних комплексів, виконувати роботи з сервісного обслуговування техніки у базових школах [54, арк. 142–143]. Майбутніх вчителів навчали користуватися ЕОМ і в інших вишах, які, водночас, виконували функцію регіональних центрів. Серед них, зокрема, Вінницький [95, арк. 23], Кам'янець-Подільський [123, арк. 88], Криворізький [357, с. 78], Луцький [447], Полтавський [39, арк. 49–50], Черкаський [423, с. 9], Чернігівський педінститути [78, арк. 64].

Кількість кабінетів з навчальними дисплейними місцями у педінститутах швидко зростала. Якщо на 1 червня 1987 р. працювало 34 таких кабінети [17, арк. 147], то вже на 1 лютого 1990 р. їх налічувалось вже 121 [60, арк. 57]. Все ж, за словами начальника управління педагогічних навчальних закладів МНО Української РСР К.К. Потапенка, комп'ютерна техніка використовувалася, як правило, лише студентами фізико-математичних факультетів та факультетів підготовки вчителів трудового навчання. На інших факультетах становище з розробкою і програмним забезпеченням навчальних дисциплін було незадовільним [459, с. 77].

Певні складнощі виникали в питанні матеріального забезпечення діяльності кафедр початкової військової підготовки педвишів. Відповідно до «Положення про військові кафедри», затвердженого Міністерством оборони СРСР, для проведення занять з тактики були передбачені навчально-тактичні поля. Так, для облаштування такого поля 15 серпня 1986 р. Рада Міністрів УРСР своїм розпорядженням передала Вінницькому педінституту 32,6 га землі колгоспу

«Прогрес» Вінницького району. Після цього Вінницький облвиконком вимагав від педінституту компенсувати понесені втрати в сумі 239730 крб. Через це 21 липня 1987 р. міністр освіти УРСР М.В. Фоменко змушений був звернутися по відповідну допомогу до Ради Міністрів УРСР [18, арк. 30]. Загалом, у 1985–1987 рр. підготовка вчителів початкової військової підготовки велася у Вінницькому, Миколаївському і Чернігівському педінститутах, а з 1987–1988 н.р. – у Луцькому і Харківському педінститутах [4, арк. 4–5; 6, арк. 144; 77, арк. 24–26; 615, с. 233; 619, с. 154].

До 1989 р. у педвишах навчали медичних сестер за програмами та планами, затвердженими Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР (Державним комітетом народної освіти СРСР) та Міністерством охорони здоров'я СРСР відповідно до положення про підготовку медичних сестер в педагогічних і гуманітарних вишах. Клінічну практику студенти проходили у кращих медичних закладах під керівництвом кваліфікованих лікарів-спеціалістів. Однак вже з 1988–1990 н.р. замість медпідготовки введено нову програму «Основи медичних знань та охорона здоров'я дітей» для всіх студентів педвишів (у т.ч. для студентів, що вивчали військову підготовку) [653, с. 172–173].

У центрі уваги вишів були питання, пов'язані з організацією самостійної роботи студентів. Найбільш поширеною формою її організації стало самостійне опрацювання тем за дисциплінами відповідних кафедр і їх контроль за цим процесом у дні, встановлені деканатами згідно з розкладом. Самостійна робота і самопідготовка студентів проводилася після 18.00 год. Використовувалися різноманітні форми і методи контролю: на молодших курсах – це, переважно, написання контрольних робіт, рефератів, складання колоквіумів, відпрацювання пропущених занять на консультаціях та в індивідуальних бесідах; на старших – бесіда за «круглим столом», розробка і обговорення фрагментів уроків, педагогічний експеримент під час педпрактики тощо. Самостійна робота студентів продовжувалася в предметних гуртках, проблемних студентських групах, якими керували викладачі [141, арк. 80зв.–81].

Результативність своєї роботи молодь демонструвала на екзаменаційних сесіях. Наприклад, на літній сесії 1985–1986 н.р. абсолютна успішність студентів педінститутів за нашими підрахунками становила 96,2%, якісна – 51,9% [8, арк. 8зв.]. Щодо наступних років, то нам вдалося віднайти показники по окремих педінститутах (див. додаток П). Дані, наведені у додатку, показують, що у всіх вишах упродовж 1986–1991 рр. суттєво знизилася успішність, як абсолютна, так і якісна. Ці показники певною мірою пояснюються запровадженням вільного відвідування лекцій. Зокрема, про це повідомляли з Вінницького [104, арк. 156] та Івано-Франківського педінститутів [490].

На заочній формі навчання якісна успішність була вкрай низькою. Наприклад, у Тернопільському педінституті у 1985–1986 н.р. абсолютний показник на літній сесії склав 88%, якісний – 23,4% [155, арк. 15], у 1986–1987 н.р. – відповідно 86% і 22% [157, арк. 12].

Однією із новацій того періоду було надання права представникам комітетів комсомолу, профспілкових осередків, старостам академгруп бути присутніми на заліках, екзаменах, захистах курсових і дипломних робіт (наприклад, у Мелітопольському педінституті) для внесення конструктивних пропозицій щодо якості форм контролю [628, с. 144; 745, с. 24]. В Івано-Франківському педінституті окремі викладачі практикували відкрите проведення екзаменів у присутності всіх студентів групи, що давало можливість уникнути необ’єктивності в оцінці знань студентів [641, с. 61]. У Криворізькому педінституті студентам, які добре навчалися і за умови виконання ними практичних робіт, дозволялося дострокове складання екзамену [357, с. 78].

Викликало занепокоєння стан мовної грамотності студентів. У 1990 р. із 600 студентів-філологів I–IV курсів Кам’янець-Подільського, Кіровоградського, Луганського та Миколаївського педінститутів, які писали диктант з української мови, більше половини одержали задовільні і незадовільні оцінки, кожний п’ятий старшокурсник не справився із завданням [56, арк. 21]. Міністр народної освіти І.А. Зязюн зазначав у 1989 р., що майже 80% дипломованих філологів робили помилки в диктанті для 8-

го класу, а математики не могли розв'язати задачу за 6-й клас [640, с. 9]. Подібна ситуація склалася в Уманському [46, арк. 4] та Чернігівському педвишах [25, арк. 45, 50].

Регулярно у газетах вишів публікували списки студентів, які склали сесію на «незадовільно» [219]. Частина молоді отримувала стягнення по комсомольській, адміністративній чи профспілковій лінії [154, арк. 33; 158, арк. 5]. Деяких студентів залишали на повторний курс. Так, у 1986 р. загалом у педінститутах за наслідками літньої екзаменаційної сесії «другорічниками» стали 47 студентів стаціонару і 19 – заочної форми навчання [8, арк. 8зв., 10зв.], у 1988 р. – відповідно 153 і 843 [34, арк. 1, 3]; у 1989 р. – 146 і 903 [48, арк. 2, 17]; у 1990 р. – 157 і 699 [63, арк. 2, 17]. Частину студентів за безвідповідальне ставлення до навчання, порушення трудової дисципліни, аморальні вчинки відрахували з вишу [95, арк. 16; 102, арк. 158; 107, арк. 205; 111, арк. 12; 135, арк. 30; 158, арк. 22; 163, арк. 1; 167, арк. 1; 396]. Профкоми студентів спільно з навчальними відділом проводили рейди по гуртожитках та їдальнях під час навчальних занять. Результати роботи публікували в газетах педінститутів [431].

Виші розробляли систему морального і матеріального заохочення, які виявлялись у різних формах: Дошка пошани, знак «За відмінне навчання», нагородження грамотами, подяка в наказі ректора, подяка деканату, усна подяка, цінні подарунки, грошові премії тощо [106, арк. 52; 111, арк. 51; 115, арк. 4; 154, арк. 33; 158, арк. 5].

Кращим студентам надавали іменні Ленінські стипендії. У другій половині 1980-х рр. кожний семестр виплачувалося 85 стипендій імені В.І. Леніна, одну стипендію Карла Маркса, 12 стипендій імені державних, партійних і громадських діячів, які надавалися рішенням Ради Міністрів СРСР, а також 15 стипендій, які надавала вже Рада Міністрів УРСР [12, арк. 5–17; 20, арк. 164–165; 31, арк. 2–3; 94, арк. 65; 103, арк. 45; 141, арк. 155–156; 157, арк. 375; 166, арк. 207; 294; 300; 305; 306; 751, с. 155]. Розподіл стипендій по окремим вишам подано у додатку Р.

Досвід Ленінських стипендіатів пропагувався на сторінках вишівської преси. Так, 29 грудня 1989 р. на сторінках газети «Педагогічна рада» розповіли про студента V курсу загальнотехнічного факультету Рівненського педінституту С. Демчука: «… За роки навчання у вузі він отримав багаж необхідних знань, педагогічних навичок. Головне для Сергія – не бути пасивним споглядальником, а повністю включатися у справи групи, факультету, інституту, вирішувати назрілі проблеми на всіх рівнях. Саме з таких позицій він підходить до діяльності ради факультету, студентського профкому вузу» [394]. У період перебудови працювали ради відмінників, на які покладали завдання підняти престиж навчання, активізувати науково-дослідну роботу [745, с. 24].

У 1989 р. було започатковано стипендію імені Ленінського комсомолу. Стипендіат мав право переходу на індивідуальний графік навчання, першочергове придбання путівок за маршрутами БММТ «Супутник» на період канікул, позаконкурсне зарахування в будь-який студентський загін, включаючи інтернаціональний «Дружба» (Болгарія) [518; 519]. Студентам призначали і стипендії профспілок СРСР. Щорічно на кожний виш розподіляли по одній стипендії розміром 80 крб. [4, арк. 56–60; 15, арк. 14–17].

Морально і матеріально заохочували також викладачів. Найбільше нагороджень відбувалося, як правило, під час святкування ювілейних подій в історії вишів. Наприклад, 3 квітня 1990 р. святкував свій ювілей Івано-Франківський педінститут. На святковому вечорі міністр освіти Української РСР М.В. Фоменко вручив групі професорсько-викладацького складу урядові нагороди. Звання «Заслужений працівник освіти УРСР» присвоїли проректору П.С. Федорчаку, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР нагородили В.С. Домбровського, Я. Ю. Вакалюка, В.Т. Полєка, звання «Відмінник народної освіти СРСР» присвоїли Б.В. Василишину, «Відмінник народної освіти УРСР» – 4 викладачам. Медаль А.С. Макаренка міністр вручив 4 викладачам [233]. Викладачів інших педінститутів було відзначено званням «заслужений» [212; 273; 550; 556], Почесними грамотами Верховної Ради УРСР [209; 557], державними нагородами – орденами «Знак пошани», медаллю «За трудову доблесть» [209; 272;

753, с. 18], відомчими нагородами – медалями К.Д. Ушинського [26, арк. 40, 41, 43] і А.С. Макаренка [4, арк. 28; 15, арк. 100; 16, арк. 42; 23, арк. 53–63, 65; 44, арк. 58, 60; 45, арк. 13; 55, арк. 45, 46; 56, арк. 50; 57, арк. 81; 58, арк. 35, 36; 73, арк. 74, 75].

Водночас, деякі викладачі отримали стягнення за порушення трудової дисципліни. Наприклад, у Тернопільському пединституті у 1985 р. було 3 таких викладачі, у 1986 р. – 4 [154, арк. 33], у 1986–1987 н.р. – 21 [158, арк. 5], у Вінницькому – у 1987–1988 н.р. – 13 [97, арк. 32]. Загалом, у 1987–1989 рр. на 80 викладачів вишів республіки було накладено дисциплінарні стягнення [45, арк. 78]. Траплялися випадки зловживання спиртними напоями [107, арк. 206] та безвідповідального ставлення до своїх обов'язків [104, арк. 157].

Ректорати, деканати і кафедри інститутів приділяли значну увагу організації і проведенню всіх видів педагогічної практики студентів.

Серед усіх видів педпрактики найбільш відповідальною була навчально-виховна у школах, у ході якої перевірялися загальний кругозір, професійні вміння майбутнього вчителя і вихователя, вносилася значна частина коректив у підготовку спеціаліста і вироблялися шляхи її удосконалення [107, арк. 208]. На I–II курсах студенти працювали піонервожатими і помічниками класних керівників, на III-му – помічниками керівників фахових гуртків, на IV–V-му – проводили уроки за фахом, керували гуртками, самостійно виконували функції класних керівників [373].

Педпрактика проводилася в строки, визначені навчальними планами факультетів відповідно до інструкції і типової програми педпрактики МО СРСР. Безперервна педпрактика забезпечувалася кафедрами психолого-педагогічного циклу, спеціальних і суспільних дисциплін з метою органічного зв'язку аудиторних занять і практичної роботи в школі [727, с. 78–79]. Перед початком практики на всіх факультетах проводилися настановні конференції з кожної спеціальності, проводився перегляд баз практики [95, арк. 25].

Для керівництва педпрактикою залучали досвідчених викладачів і вчителів шкіл. На допомогу практикантам розробляли інструкції та методичні матеріали, проводилися наради-семінари з питань підготовки до проходження практики.

Студенти всіх спеціальностей під час практики проводили необхідний мінімум уроків, знайомилися зі станом навчально-виховної роботи в школах, допомагали в обладнанні кабінетів і лабораторій, випуску стінгазет і журналів, набували практичних умінь і навичок роботи класних керівників, проводили математичні, фізичні, літературні, історичні вечори, бесіди на політичні, етичні і науково-популярні теми, екскурсії на підприємства, в музеї, по місцях бойової та трудової слави, історичних місцях, керували тематичними гуртками, організовували конкурси із розв'язування задач, читацькі конференції, вечори відпочинку [141, арк. 83]. Як свідчили результати практик, більшість студентів сумлінно ставилися до роботи, зокрема, до підготовки і проведення уроків, позакласних заходів [107, арк. 208; 141, арк. 83зв.; 333].

Наприкінці педпрактики студенти захищали звіти про результати своєї роботи, виступали з доповідями про проведені наукові дослідження за конкретними темами, оформляли виставки підготовлених ними наочних посібників, приладів і т.д. [164, арк. 341].

Водночас, мали місце і недоліки в організації педпрактики. Наприклад, 25 грудня 1990 р. на засіданні вченої ради Тернопільського педінституту звернули увагу на такі негативи: «Не було чіткої системи і контролю з боку деканатів, на окремих кафедрах не раціонально розподіляються години між викладачами із керівництва педпрактикою, на кафедрах не було на належному рівні підготовленої документації з питань педпрактики, не заслуховуються звіти студентів про їхню навчально-виховну роботу в школі, не завжди своєчасно і якісно проводяться настановні і підсумкові конференції тощо» [166, арк. 151]. У звітах інших вишів йшлося, наприклад, про: перевантаження окремих викладачів, внаслідок чого значна кількість годин з керівництва педпрактикою віддавалася учителям шкіл, які часто не були вимогливими до студентів, проявляли ліберальність в оцінці їхньої діяльності [107, арк. 208–209]; відсутність викладачів

у місцях проведення педпрактики [123, арк. 17]; недостатнє залучення студентів до вивчення й узагальнення передового досвіду вчителів [95, арк. 25]. 70% студентів-випускників Чернігівського педінституту у 1988 р. у своїх анкетах зазначили, що незадоволені змістом і формою безперервної педагогічної практики [25, арк. 50].

Студентська молодь проходила фахові культурологічні практики, зокрема, фольклорно-етнографічну чи фольклорно-діалектологічну, основною метою якої було сприяння та поглиблене усвідомлення й засвоєння історико-теоретичних курсів, особливо української музики і фольклору, побуту та етнографії [725, с. 203–204]. У деяких вишах, наприклад, у Вінницькому педінституті виникали труднощі з організацією таких практик. Відомо, що влітку 1989 р. у закладі відмінили діалектологічну практику, оскільки не було викладачів, які могли б виїхати зі студентами у двотижневе відрядження, що зумовило заміну практики на лінгвоісторичний реферат [99, арк. 79].

Студенти факультетів підготовки вчителів початкових класів проходили навчально-польову практику [107, арк. 207], природничо-географічних факультетів – географічну практику [516], студенти-історики – археологічну [547; 653, с. 189] і правову практики [107, арк. 207].

Студентська молодь брала активну участь у літніх навчальних практиках. У 1988–1990 н.р. за рішенням бюро ЦК ВЛКСМ та Державного комітету СРСР з народної освіти було здійснено експеримент із запровадження третього навчального семестру, який передбачав упродовж літа якісно підготувати студентів та викладачів-методистів до виховної роботи. В УРСР цей експеримент було включено у навчально-виховний процес Івано-Франківського педінституту. Напередодні виїзду у табори для студентів прочитано 16-годинний лекційний курс «Методика виховної роботи», підготовлено ряд практичних рекомендацій (щоденники вожатого табору, чергового вожатого, методичні рекомендації). Основними місцями експерименту стали 38 піонерських таборів Івано-Франківської, Київської, Кримської і Харківської областей, м. Москви. Тривалість семестру – вісім тижнів (дві зміни у таборах). Студенти об’єднувалися у загони,

кожний з яких складався з 25–30 осіб. Після завершення третього семестру молодь отримувала чотиритижневі літні канікули [43, арк. 102; 281, с. 5; 319, с. 37–38; 455; 512; 599; 641, с. 61].

Більш традиційним було проходження літньої піонерської практики. Підготовка студентів до практики здійснювалася на відділеннях піонервожатих факультетів громадських професій і під час інструктивного збору безпосередньо перед від'їздом у табори [284, с. 84]. Переважно практика була доволі успішною, про що свідчать листи батьків «піонерів». Наприклад, киянка Л. Клещ від імені батьків висловила вдячність студенткам філологічного факультету Дрогобицького педінституту Л. Войтко і О. Грабовській за роботу вожатими і піонерському таборі «Ювілейний». Зазначалося, що «школярам було цікаво, весело, вони з користю для себе провели літні канікули. А якщо задоволені діти, якщо їм добре, то й ми, батьки, спокійні, краще трудимося» [314].

Частина студентства виконувала функції екскурсоводів на туристичних базах. Зокрема, вони працювали на турбазах Москви, Ленінграда, Риги, Вільнюса, Мінська, Києва, Одеси, Ялти, Севастополя, Хмельницького, Кам'янця-Подільського тощо [107, арк. 207].

Курс навчання завершувався складанням державних екзаменів. Керівництво вишів намагалося створювати сприятливі умови для студентів випускних курсів. Для них читали оглядові лекції, проводили групові та індивідуальні консультації, семінари. Для самостійної роботи студентам кожної спеціальності виділяли окремі приміщення, а також надавали безперешкодний доступ до фондів бібліотеки і кабінетів упродовж всього дня [541, с. 77; 658, с. 22]. Державні екзаменаційні комісії, як правило, очолювали представники інших вишів, що забезпечувало прозорість, незаангажованість і об'єктивність в оцінюванні знань випускників [21, арк. 93–124; 52, арк. 99, 101–129; 67, арк. 36–66]. Розподіл голів комісій по окремих педінститутах подано у додатку С.

Частина молоді виконувала дипломні роботи з педагогіки, психології, методики фахових навчальних дисциплін які, відповідно, мали практичне значення [25, арк. 49; 95, арк. 13, 210; 97, арк. 135; 118, арк. 198; 124, арк. 30; 126, арк. 22;

127, арк. 74; 131, арк. 58; 144, арк. 173; 146, арк. 62; 157, арк. 191; 164, арк. 180; 166, арк. 39; 279, с. 33].

Щорічно тисячі випускників вишів поповнювали вчительські колективи шкіл республіки. У 1985 р. педвиші республіки випустили 22099 фахівців, з яких на денній формі навчалося 13740 осіб, заочній – 8359 [674, с. 140], у 1986 р. – відповідно 26472, 12735 і 13737 [8, арк. 8зв., 10зв.], у 1988 р. – 23364, 11671 і 11693 [34, арк. 1, 3], у 1989 р. – 24076, 11423 і 12653 [48, арк. 6, 21], у 1990 р. – 26421, 12812 і 13609 [63, арк. 7, 22]. У додатку Т відображено розподіл випускників по деяким вишам. Частина випускників не склали державні екзамени чи не захистили дипломну роботу. У 1986 р. серед них було 127 студентів денної форми навчання і 18 – заочної [8, арк. 8зв., 10зв.], у 1989 р. – відповідно 146 і 177 [48, арк. 2, 17], у 1990 р. – 176 і 183 [63, арк. 2, 17].

Абсолютну більшість випускників розподіляли на працевлаштування за місцями їхнього проживання. До складу комісій із розподілу в тому числі входили представники студентства [745, с. 24]. Так, у 1986 р. направлення отримали 12,7 тис. випускників денної форми навчання (99%). Іншим було надано право самостійно працевлаштуватися. 66% випускників направили працювати у сільські школи. 90% випускників зобов’язали працювати у загальноосвітніх школах, 4% – у дошкільних закладах, 2% – у ПТУ. Не прибула на перше місце роботи 131 особа, у т.ч. 121 – у зв’язку з призовом на військову службу, по інвалідності чи іншим причинам, передбаченим законом. 5% випускників було призначені на посади, які не відповідали здобутій спеціальності. Практично усіх випускників, що працевлаштувались за фахом забезпечували житлом, з них 41% випускників за рахунок державного і громадського житлового фонду, в індивідуальному житловому фонді – 40%, у гуртожитках – 19% [17, арк. 31–32]. У 1988 р. розподіл отримали 15193 молодих спеціалістів [23, арк. 8].

Педагогічні виші підтримували зв’язок з молодими вчителями, які нещодавно завершили навчання у виші. Наприклад, 29 березня 1986 р. у Київському педінституті ім. М.О. Горького відбулася конференція колишніх його випускників на тему «Навчально-виховна робота школи у світлі рішень XXVII

з'їзду КПРС і постанов партії і уряду про її реформу». Пленарне засідання вступним словом відкрив ректор М.І. Шкіль, який, зокрема, звернув увагу на необхідність усунути розрив між шкільним і вишівським навчанням, що полягав у різних методах і прийомах роботи, викладу матеріалу у підручниках. З доповіддю «Професійна діяльність молодого вчителя як педагогічна проблема» виступив завідувач кафедри наукових основ управління школою, професор О.Г. Мороз, який розповів про різні аспекти професійного становлення молодого вчителя, особливо упродовж першого року його роботи [295]. Дана тематика неодноразово піднімалася на конференціях і семінарах і в Івано-Франківському педінституті [641, с. 59].

За оцінками фахівців якість професійної підготовки фахівців у педвишах невпинно знижувалась. Міністр народної освіти І.А. Зязюн в одній із своїх публікацій навів дані соціологічного опитування, згідно з яким83,6% вчителів вказали на низьку якість підготовки у педінститутах республіки. Лише 2% опитаних вказали на відповідність професійної підготовки «останнім досягненням педагогічної науки». Лише 5,8% опитаних відзначили, що здобута педагогічна освіта «розширює їхню ерудицію в «культурному і політичному житті» [639, с. 6]. І.А. Зязюн пропонував подивитися на цю проблему глибше і не перекладати вину лише на самі педінститути: «Чим більшу кількість студентів приймали на перший курс, тим більше знижувалися вимоги на вступних іспитах – така собі гра у піддавки. З урахуванням послаблення навчально-виховної роботи середньої школи з її «всеобучем» рівень знань вступаючих у вузи у своїй основній масі зменшувався… Вимальовується така собі картинка: викладач змушений адаптуватися до слабкого студента; здібний студент перестає напружено працювати; матеріальна база відстає на десятиріччя – і внаслідок усього цього у вузі здійснюється підготовка посереднього фахівця» [640, с. 9].

Отже, у добу перебудови відбулися певні зміни у навчальній роботі педвишів республіки. Вдосконалювалися навчальні плани і програми. Відповідно до цього відповідним змістом наповнювалися навчальна, методична та виховна роботи. У роботу вишів впроваджувалися новації, пов'язані з тогочасними

реаліями: регулярно проводилося анкетування «Викладач очима студентів»; поширювалися нові форми і методи активного навчання; більше уваги почали приділяти вивченню іноземних мов, комп'ютеризації; зростала кількість вишів, у яких викладовою була українська мова; більше уваги приділялося вивченню історії, літератури та мистецтва рідного краю тощо.

3.2. Участь викладачів і студентів у науково-дослідній роботі та міжнародному співробітництві педвишів

Одним із ключових напрямів діяльності вишів є науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів.

В зазначений хронологічний період педвиші брали участь у розробці комплексних науково-дослідних тем. Станом на 1989–1990 н.р. у системі МНО УРСР наукові дослідження з психолого-педагогічної проблематики велися із 7 комплексних програм, які об'єднували 33 наукові напрями, що, у свою чергу, реалізовувалися через виконання 198 тем [60, арк. 25]. За результатами НДР, виконаних у 1986–1988 рр. за завданнями цільових програм, опублікували 12 монографій, близько 100 підручників і навчальних посібників, понад 100 методичних посібників і програм, численні методичні рекомендації і розробки, статті тощо. Головним розробником 3-х із 7-ми піднятих тем («Навчально-виховний процес у сучасній школі», «Педагогіка, психологія і методика пропаганди», «Актуальні проблеми комуністичного виховання») було визначено НДІ педагогіки УРСР. Київський педінститут координував теми «Комп'ютер у школі і педагогічному навчальному закладі» і «Трудова підготовка і профорієнтація учнів загальноосвітніх шкіл і СПТУ», Одеський – «Фізичне виховання підростаючого покоління», Полтавський – «Підготовка вчителя в педагогічних навчальних закладах» [17, арк. 71; 44, арк. 52–54]. Ці теми об'єднували значне коло педвишів. Наприклад, програму «Трудова підготовка і профорієнтація учнів загальноосвітніх шкіл у СПТУ» у 1987 р. розробляли 19 педінститутів і Донецький держуніверситет [401, с. 7].

Педінститути також увійшли до складу виконавців 15 загальносоюзних і республіканських наукових і науково-технічних програм. 57 тем виконувалися за

планами наукових досліджень з природничих і суспільних наук АН СРСР і АН УРСР на 1986–1990 рр. 22 теми входили у республіканський план найважливіших досліджень [17, арк. 72; 46, арк. 80].

З метою підвищення продуктивності вишівської науки розширювалися творчі зв'язки з академічними науковими установами, зокрема було досягнуто творчої взаємодії з Президією АН УРСР щодо організації у педінститутах фундаментальних досліджень. На 1991 р. діяли 7 спільних з АН УРСР науково-дослідних лабораторій: з вивчення життя і творчості Лесі Українки (Луцький педінституту); фізики магнітних плівок (Івано-Франківський педінститут); матеріалів твердотільної мікроелектроніки (Дрогобицький педінститут); іонно-оптичних методів дослідження (Сумський педінститут); Азовсько-Чорноморська міжвідомча орнітологічна станція (Мелітопольський педінститут), екології та біотехнології (Тернопільський педінститут), із дослідження багатокомпонентних напівпровідників (Ніжинський педінститут) [38, арк. 3–4; 60, арк. 25; 66, арк. 131; 200; 325; 628, с. 155].

Вдосконалювалися форми організації наукових досліджень. Зокрема, функціонували міжгалузевий науково-технічний центр «Екологія–2005» (Чернігівський педінститут), Волинський соціологічний центр (Луцький педінститут), лабораторія з проблем ідейно-політичного виховання школярів і лабораторія з трудового навчання (Рівненський педінститут), лабораторія фізіології спорту (Одеський педінститут), Регіональний науково-методичний центр для апробації експериментальних навчальних посібників і нових методів навчання іноземним мовам, клуб «Новатор» з розвитку самостійної технічної творчості молоді (Миколаївський педінститут) [60, арк. 26; 75, арк. 35].

Крім того, у Ворошиловградському педінституті з 1985 р. почала працювати лабораторія нових матеріалів для акустоелектроніки Міністерства електронної промисловості СРСР [17, арк. 73; 18, арк. 72]. У Луцькому педінституті діяла потужна науково-дослідна лабораторія квантової електроніки, яка тісно співпрацювала із Інститутами фізики, ботаніки, геофізики АН УРСР,

Куйбишевською філією Фізичного інституту АН СРСР, виробничим об'єднанням «АвтоВАЗ» [395].

У педінститутах поширеною була і практика розробки вченими колективних тем. Наприклад, у 1989 р. було розроблено 1390 таких тем, з яких 345 (24,8%) на госпдоговірній основі [60, арк. 25]. Збільшувалися обсяги наукових госпдоговірних робіт, які у 1987 р. становили 4,9 млн. крб, у 1988 р. – 6,4 млн. [46, арк. 80]. Низку важливих науково-дослідних тем, як колективних та загальноінститутських, так і держбюджетних та господоговірних, розробляли у Вінницькому [93, арк. 184; 94, арк. 9, 11; 95, арк. 204; 97, арк. 132; 101, арк. 197; 91, арк. 4; 95, арк. 203], Ворошиловградському [423, с. 10; 430, с. 93], Івано-Франківському [281, с. 5; 257; 552; 641, с. 57], Кам'янець-Подільському [108, арк. 33–34; 115, арк. 28–30; 118, арк. 77, 79; 121, арк. 43], Київському [141, арк. 84зв.–85; 144, арк. 172], Луцькому [35, арк. 4–5], Сумському [663, с. 56],Тернопільському [155, арк. 241; 157, арк. 191; 160, арк. 182, 186; 162, арк. 161, 162; 164, арк. 175; 166, арк. 161, 163], Уманському [46, арк. 5], Чернігівському педінститутах [25, арк. 49; 298, с. 4] та ін. Проводилися спільні дослідження вишів різних відомств. Наприклад, на об'єднаній базі вінницьких педагогічного, медичного і політехнічного інститутів працювала лабораторія медико-технічних проблем рефлексології, яка розробляла проблему «Теоретичні і методологічні основи неспецифічної корекції адаптаційних реакцій організму шляхом рефлексостимуляції периферійних рецепторних ділянок шкіри» [91, арк. 67].

Результати наукових досліджень демонструвалися на виставках. Наприклад, у 1989 р. срібних медалей ВДНГ СРСР удостоєні вчені Миколаївського педінституту за розробку ортопедичної коляски для інвалідів (керівник теми – професор А.І. Герасимов), а також Рівненського педінституту – за розробку пристрою безтрубного водопідйому (А.А. Певзнер). Медалі такого ж ґатунку був удостоєний доцент Луцького педінституту В.М. Мельник. У тому ж році АН УРСР за цикл робіт з граматичної структури української мови премію імені І.Я. Франка надала професору Луцького педінституту І.Р. Вихованцю [60, арк. 26; 215]. У 1990 р. професор Київського педінституту З.Н. Борисова одержала срібну

медаль ВДНГ СРСР за експонування робіт на тематичній виставці – «Н.К. Крупська і перебудова народної освіти» [145, арк. 214].

З 1987 р. низка вишів, орієнтуючись на ринкові відносини, змушені були переорієнтовувати госпдоговірні НДР. У березні того року вийшла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення ролі вишівської науки в прискоренні науково-технічного прогресу, покращенні якості підготовки спеціалістів», яка передбачала концентрацію наукових сил вишівських колективів на комплексному вирішенні ґрунтовних наукових і науково-технічних проблем, створення при вишах конструкторських і технологічних бюро, дослідних виробництв, що мало забезпечити вишам реалізацію повного науково-виробничого циклу з досягненням результатів, підготовлених до впровадження [668, с. 80]. З іншого боку, як доводить у своєму дослідженні вітчизняний історик Ю.В. Рарог, наприкінці 1980-х рр. виші зазнали найбільших кадрових втрат, значно скоротилася кількість охочих займатися наукою. Це було пов’язано із тим, що з переходом на госпрозрахунок підприємства почали відмовлятися від співпраці з вишами. Значна частина талановитих молодих вчених перейшли працювати у приватні підприємства, кооперативи [744, с. 14]. У такому ж дусі висловлювався і проректор Слов’янського педінституту В. Ковальчук. Він зазначав, що виші через скорочення реальної зарплати викладачів, високе педнавантаження, перехід фахівців до інших сфер діяльності, втратили науковий авторитет, перестали бути науковими центрами [711, с. 43].

У 1989 р. 24 із 28 педвишів перейшли на нові умови господарювання і фінансування, обравши модель госпрозрахунку [60, арк. 25]. Першу форму госпрозрахунку було затверджено для Дрогобицького, Івано-Франківського, Луцького і Сумського педінститутів, встановивши для них нормативне відрахування в державний бюджет у розмірі 10% від прибутку, у тому числі 5% у місцевий бюджет. Другу форму надали 20 педінститутам, які мали сплачувати відповідно 5% і 2,5% від прибутку [36, арк. 89; 39, арк. 9, 202].

З метою покращення матеріально-технічного становища при педінститутах створювали комерційні організації. Так, 1990 р. в Одеському, Луганському,

Ніжинському, Миколаївському, Дрогобицькому, Тернопільському, Київському іноземних мов, Тернопільському та деяких інших пединститутах функціонували науково-технічні кооперативи, малі підприємства і госпрозрахункові консультаційні пункти [60, арк. 26]. Водночас, незважаючи на активний пошук і використання нових форм роботи, інтерес до науково-технічної інформації невпинно знижувався [744, с. 14]. Наприклад, у Тернопільському пединституті зареєстрували МП «Адоніс» (директор – М.М. Барна) із запланованим річним обсягом робіт у 25 тис. крб. і чисельністю 8 осіб. Підприємство мало визначати запаси лікарської сировини у Тернопільській області, обсяги і норми заготівлі різних видів лікарських рослин. Розпочало роботу також і МП «Екоскоп» (С.Й. Грушко), основним видом діяльності якого стала науково-дослідна робота у галузі екології. Ці підприємства мали самостійний баланс, печатку, розрахунковий рахунок у банку [166, арк. 164].

Деякі виші займалися зовнішньоекономічною діяльністю. На початку 1991 р. МНО УРСР і Київський пединститут іноземних мов заснували державне науково-виробниче та учбово-методичне мале підприємство «Інформатика та освіта», яке уклало з Харбінською медико-лікарською акціонерно-обмеженою груповою компанією договір про навчання 28 китайських спеціалістів-фармацевтів упродовж одного року діловій російській мові. За навчання компанія мала виплатити 57,6 тис. доларів США [74, арк. 116].

Науково-педагогічні колективи пединститутів щорічно продукували сотні наукових праць. Так, у 1987–1990 рр. вчені цих закладів опублікували 472 монографії, 171 підручник, понад 800 навчально-методичних посібників, одержано понад 330 авторських свідоцтва на винаходи [695, с. 15].

Лідером у науково-дослідній роботі були вчені Київського пединституту, які, наприклад, у 1985 р. видали 666 публікацій (у середньому 1,2 публікації на одного викладача). Натомість, викладачі Кіровоградського пединституту опублікували 243 праці (0,8), Київського інституту іноземних мов – 224 (0,6), Полтавського – 223 (0,8), Кам’янець-Подільського – 205 (0,9), Рівненського – 195 (0,8), Миколаївського – 175 (0,7), Житомирського – 174 (0,8), Чернігівського – 164 (0,7),

Херсонського – 155 (0,6), Івано-Франківського – 135 (0,5), Дрогобицького – 126 (0,4), Ніжинського – 113 (0,5), Черкаського – 109 (0,5) тощо. [115, арк. 30]. Загалом же, наукової продукції видавалося обмаль. У вишах в середньому на одного викладача припадало менше однієї публікації.

У наступні роки становище дещо поліпшилося. Науковці Київського педінституту у 1986–1989 рр. опублікували 36 монографій, 209 підручників і посібників для вишів і шкіл, 28 збірників наукових праць тощо (загалом понад 3,1 тис. др. арк.), одержали 27 авторських свідоцтва. Лише у 1989 р. загальна кількість праць становила 890 (1406 др. арк.) [14, арк. 130; 141, арк. 85; 142, арк. 172; 144, арк. 172]. Вчені Кам'янець-Подільського педінституту у 1985–1991 рр. опублікували 2212 робіт [108, арк. 35; 115, арк. 29; 118, арк. 78, 137; 121, арк. 41; 123, арк. 22, 26; 124, арк. 25; 126, арк. 16], Вінницького – у 1985–1989 рр. – 1776 [91, арк. 4; 94, арк. 12; 95, арк. 206; 97, арк. 134; 101, арк. 199], Тернопільського – у 1985–1990 рр. – 2541 [154, арк. 5; 155, арк. 236, 241; 157, арк. 197; 160, арк. 184; 162, арк. 164; 164, арк. 177; 166, арк. 161], Луцького – у 1986–1987 рр. – 486 [298, с. 4; 338, с. 80], Чернігівського – у 1986–1987 рр. – 478 [25, арк. 49], Івано-Франківського – у 1989 р. – 459 [463], Кіровоградського – у 1989 р. – 503 [367, с. 1].

Значна частина викладачів упродовж багатьох років не підвищували свій науковий рівень, не брали участь у науково-дослідній роботі, проявляли пасивність у створенні навчально-методичної літератури. У 1986–1989 рр. кожний восьмий викладач педінститутів не мав жодної публікації. Найбільше таких осіб працювало у Криворізькому (203), Вінницькому (137), Чернігівському (82), Ізмаїльському (78) [25, арк. 46; 45, арк. 74] та Уманському – 51 педінститутах [46, арк. 5]. Певною мірою це стосувалося і Київського педінституту – провідного вишу педагогічного профілю. Упродовж 1985–1987 рр. понад 100 викладачів цього закладу не мали жодної публікації, а 53 викладачі взагалі не займалися науково-дослідною роботою [14, арк. 141; 138, арк. 141].

Деякі педінститути видавали республіканські міжвідомчі науково-методичні збірники. Так, у Полтавському педінституті у 1989 і 1991 рр. було видано

відповідно 14-й і 15-й випуски збірника «Вища і середня педагогічна освіта», головним редактором якого був академік АПН СРСР І.А. Зязюн. Збірник «Методика викладання російської мови і літератури» редагували переважно науковці Київського педінституту [35, арк. 28–29]; «Фізичне виховання дітей і молоді» – Харківського [52, арк. 154–155]; «Методика викладання іноземних мов» – Київського педінституту іноземних мов [65, арк. 43–44].

Науковці педінститутів нерідко працювали в редколегіях видань науково-дослідних інститутів педагогіки і психології УРСР. Наприклад, серед 14 членів редколегії республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника «Методика викладання біології, хімії і географії» були 4 представники Київського і 2 – Сумського педінститутів [51, арк. 75–76].

У низці педінститутів спостерігався неналежний контроль за організацією видавничої діяльності, часто незадовільно працювали редакційно-видавничі ради, не забезпечувалося широкого обговорення та оцінки якості виданих робіт, не здійснювалося навчання працівників з питань видання навчально-методичної літератури. У наказі МНО УРСР від 14 серпня 1987 р. наведено низку прикладів недоліків у цій царині. Так, у Миколаївському педінституті видали методичні рекомендації «Розширена версія мови «Бейсік» та її застосування в курсі «Основи інформатики і обчислювальної техніки». Робота вийшла з друку з великою кількістю помилок як наукового, так і технічного характеру, що «робило її практично непридатною для користування». Крім того, роботі надали гриф Миколаївського інституту удосконалення вчителів без погодження з його керівництвом. Грубі порушення у видавничій діяльності були допущені і у Ворошиловградському педінституті. Винних було притягнуто до адміністративної та матеріальної відповідальності. У ряді педінститутів до змісту методрекомендацій включали матеріал теоретичного характеру, завищувалися нормативні обсяги та тиражі видань (Горлівський, Житомирський, Кам’янець-Подільський, Київський ім. О.М. Горького, Луцький, Миколаївський, Рівненський, Слов’янський, Сумський, Херсонський педінститути) [12, арк. 33–

35]. У Київському педінституті методичні рекомендації підмінювалися текстами лекцій або матеріалами наукових досліджень [138, арк. 54].

Значна увага приділялася підготовці спеціалістів вищої кваліфікації – докторів і кандидатів наук. Ця робота мала постійний, цілеспрямований характер, передбачалася планами розвитку вишів. Використовувалися чотири основні форми підготовки: направлення до аспірантури, переведення на посади стажистів-дослідників, направлення на стажування та надання творчих відпусток. У 1986–1990 рр. працівники педвишів захистили 110 докторських і 1243 кандидатські дисертації (у 1986 р. – відповідно 14 і 154, у 1987 р. – 13 і 192, у 1988 р. – 16 і 261, у 1989 р. – 25 і 261, у 1990 р. – 33 і 308). На посади старших наукових співробітників перевели 85 осіб, стажистів-дослідників – 591, до цільової аспірантури зараховано 1284 особи [71, арк. 49, 52, 56]. У додатку У вміщено дані про захист дисертацій викладачами окремих педінститутів у 1987–1989 рр.

Жодного доктора наук упродовж 1986–1990 рр. не підготували Горлівський іноземних мов, Уманський педінститути. Не виконали планів підготовки докторів наук Івано-Франківський, Київський іноземних мов, Кіровоградський, Мелітопольський, Сумський педінститути; кандидатів наук – Глухівський; направлення у цільову аспірантуру – Глухівський, Житомирський, Сумський; переведення на посади стажистів-дослідників – Глухівський, Горлівський іноземних мов. Деякі виші не скористалися можливістю переведення кандидатів наук, доцентів на посади наукових співробітників (Глухівський, Житомирський, Івано-Франківський, Мелітопольський педінститути), направлення в докторантуру (Глухівський і Горлівський іноземних мов, Миколаївський, Сумський та інші педінститути) [45, арк. 75–76].

Серйозним недоліком було те, що 18,6% викладачів (станом на листопад 1989 р.) мали стаж науково-педагогічної роботи у виші понад 10 років, але не захистили кандидатські дисертації. Особливо багато таких викладачів було у Дрогобицькому, Кам’янець-Подільському, Миколаївському (кожний третій) та Ворошиловградському, Глухівському, Житомирському, Ізмаїльському, Київському іноземних мов, Сумському, Уманському і Чернігівському

педінститутах [45, арк. 74]. Причиною цьому слід визнати слабкий контроль зі сторони ректоратів і вчених рад інститутів за роботою наукових співробітників. Так, із 84 осіб, термін перебування яких на посаді наукових співробітників закінчився у 1986–1990 рр., станом на 1 січня 1991 р. було захищено докторські дисертації лише 31 особа (36,8%) [71, арк. 54; 92, арк. 30; 157, арк. 58]. Подібна ситуація склалася у Київському педінституті. Станом на 1987 р. 5 викладачів, використавши творчі відпустки або посади наукових співробітників, не захистили докторські, а 20 викладачів – кандидатські дисертації [138, арк. 53].

Докторів наук готували, як вже зазначалося, через надання кандидатам наук шестимісячних творчих відпусток та переведення їх з дозволу Міністерства освіти СРСР на посади старших наукових працівників [674, с. 153]. Все ж докторських дисертацій захищалося обмаль. У 1986–1989 рр. роботи українських вчених-педагогів становили лише 3,8% від загальної кількості дисертацій, представлених у спеціалізованих вчених радах [724, с. 36]. 16 травня 1988 р. МНО УРСР звернулося до Державного комітету СРСР з народної освіти з проханням відкрити докторантуру у Київському педінституті ім. О.М. Горького і в Київському педінституті іноземних мов [26, арк. 74–77]. Дана ініціатива була погоджена і 1 вересня 1988 р. при Київському педінституті відкрили докторантуру з п’яти напрямів (10 спеціальностей). Того року у докторантурі було 14 місць (заяв – 20), у т.ч. з педагогічних галузей науки – 3, психологічних – 7, філологічних – 4 [27, арк. 70–72; 47, арк. 169–170; 459, с. 76]. Деякі виші недооцінили цю ефективну форму підготовки кадрів вищої кваліфікації. Так, за три роки функціонування докторантури жодний представник Глухівського, Миколаївського, Сумського, Харківського педінститутів не скористався можливістю спробувати свої сили при вступі до докторантури. Водночас, у 1986–1990 рр. 26 працівників педінститутів вступили у докторантуру інших міністерств і відомств країни [71, арк. 52, 57].

Дієвою формою підготовки науково-педагогічних кадрів була аспірантура. У 1986 р. у республіці підготовку аспірантів здійснювали 6 педінститутів – Ворошиловградський, Київський ім. О.М. Горького, Київський іноземних мов, Одеський, Харківський, Черкаський за 42 спеціальностями [7, арк. 128; 8, арк. 3].

Про роботу аспірантури станом на 1 січня 1987 р. йдеться у додатку Ф. У січні 1991 р. аспірантуру відкрили у Луцькому, Рівненському і Тернопільському педінститутах [64, арк. 227], у травні – в Івано-Франківському [67, арк. 95]. Загалом, станом на 1991 р. працювали аспірантури: у Київському педінституті, яка того року мала 8 спеціальностей із виділеними 56 місцями, у т.ч. 50 за денною формою навчання; у Київському педінституті іноземних мов – відповідно 6, 44 і 36; Луганському – 7, 15 і 14; Луцькому – 6, 15 і 12; Одеському – 7, 42 і 32; Рівненському – 4, 17 і 10; Тернопільському – 3, 13 і 10; Харківському – 10, 47 і 41; Черкаському – 4, 7 і 6 [64, арк. 229-231]; Івано-Франківському – 6, 11 і 9 [67, арк. 95]. Наприкінці 1990 р. підготовка кадрів велася за 55 науковими спеціальностями. У 1986–1990 рр. у аспірантуру зарахували 974 особи, з них 752 на денну форму навчання. У порівнянні з 1986 р. план прийому збільшено на 106 місць, тобто в 1,7 разів. На 1990 р. контингент аспірантів становив 721 особу, у т.ч. 573 з відривом від виробництва. Значно розширено набір до аспірантури Харківського (на 26 одиниць), Одеського (21), Київського іноземних мов (17), Київського ім. О.М. Горького (16) педінститутів. Зростання прийому відбувалося в основному за рахунок розширення очної аспірантури. У 1986–1990 рр. внутрішньовідомчу аспірантуру закінчили 612 осіб, у т.ч. із захистом дисертацій у строк 104 особи, із поданням до захисту – 328 осіб. За цим показником ефективність роботи аспірантури зросла на 13,7% і становила у 1990 р. 73,9% [71, арк. 52].

Аспірантура Київського педінституту з 1973 р. проводила підготовку аспірантів і для інших країн – Болгарії, В’єтнаму, Куби, Польщі, Чехословаччини, Єгипту [684, с. 41].

У деяких вишах мали місце проблеми, пов’язані із забезпеченням аспірантури здобувачами. У 1987 р. держава виділила 24 місця для Вінницького педінституту, однак 4 цільових місця не використали, оскільки при замовленні місць кафедри не врахували, що у резерві не було людей, яких можна було б відрядити замість тих, які з певних об’єктивних причин не скористалися наданою можливістю [94, арк. 229]. Ректор Н.М. Шунда у виступі на засіданні серпневої

вченої ради 1990 р. вимушений був визнати, що «відчувається деякий спад щодо направлення викладачів у цільову аспірантуру. А окремі викладачі виявилися недостатньо підготовлені для участі у вступних конкурсних екзаменах. Все це свідчить, що на кафедрах недостатньо дбають про підбір молоді на посадах асистентів, про створення резерву для навчання в аспірантурі» [104, арк. 172].

Відбулися певні позитивні зрушення в мережі спеціалізованих вчених рад із присудження наукових ступенів доктора і кандидата наук. У 1990 р. в системі Міністерства народної освіти УРСР функціонували 10 спецрад, серед яких дві із захисту докторських, що охоплювали 19 спеціальностей (у 1986 р. їх нараховувалося 5 з 8 наукових спеціальностей). У 1986–1990 рр. на засіданнях спеціалізованих рад захищено 20 докторських і 730 кандидатських дисертацій [71, арк. 53].

Особлива увага у вишах приділялась вмілому поєднанню співпраці викладачів старшого покоління і молодої генерації. Так почали визрівати умови для становлення наукових шкіл. У Київському педінституті молодь гуртувалася навколо таких вчених педагогів як М.І. Шкіль, М.С. Давидов, Ю.А. Пасічник, А.П. Грищенко, М.Я. Брицин, П.І. Орлик, П.П. Хропко, О.П. Гош, О.П. Павелко, Д.О. Тхоржевський, З.Н. Борисова, О.Г. Мороз, О.В. Скрипченко, О.П. Гош, Л.М. Корецький, І.П. Половина, А.Т. Авдієвський [9, арк. 66–68; 749, с. 323]; Житомирському – Н.І. Лавринович, О.М. Швидак, М.В. Никончук, А.П. Стадниченко [9, арк. 70–72]; Кам'янець-Подільському – І.С. Винокур, В.І. Тищенко, О.С. Кучерук [10, арк. 2]; Херсонському – В.І. Зацепін, К.К. Сергєєв [10, арк. 115]; Івано-Франківському – В.І. Кононенко, М.В. Теплинський, О.Ю. Карпенко, П.С. Федорчак, Д.М. Фреік, І.А. Климишин [11, арк. 36–37]; Дрогобицькому – М.Й. Романяк [12, арк. 17]; Харківському – М.Ф. Гетьманець, М.І. Горлач, С.І. Дорошенко, Л.А. Лисиченко, Я.Р. Синельников, Л.А. Шишкін [12, арк. 139–140]; Миколаївському – Л.І. Івашевський, А.І. Герасимов [13, арк. 40–41]; Тернопільському – Р.Т. Гром'як, І.В. Шуст, М.М. Алексієвець [13, арк. 43–44]; Вінницькому – Н.Л. Іваницька, П.С. Дудик, І.В. Рибінцев, М.М. Кравець [13, арк. 45–46]; Глухівському –

М.А. Тімонін [1, арк. 5]; Київському іноземних мов – О.К. Романовський, Г.Г. Почепцов, А.Н. Мороховський, А.С. Гальчинський, Б.П. Шубняков, В.А. Бухбіндер, В.С. Заслуженюк, І.О. Дяченко [12, арк. 2–3]; Горлівському іноземних мов – І.К. Матюша [13, арк. 15] та ін.

Проводилися звітні наукові конференції педінститутів, на яких викладачі презентували свої наукові здобутки. Так, у Київському педінституті щорічно проводилися «Тижні науки», у програмі яких організовували звітні конференції [145, арк. 44]. Така ж форма наукової звітності застосовувалась і в інших вишах [268; 289].

Педінститути приймали у своїх стінах учасників престижні наукові форуми. Так, міжнародні наукові конференції відбулися у Тернопільському педінституті («Поморські слов'яни», 1990 р.) [166, арк. 162], Рівненському («Виховання учнівської молоді у дусі миру і нове політичне мислення», 1990 р.) [58, арк. 64]; всесоюзні – у Кам'янець-Подільському (конференція з фізичного виховання і шкільної гігієни, 1987 р.) [118, арк. 20], Миколаївському («Актуальні проблеми дослідження біографій пролетарських революціонерів», 1988 р.) [619, с. 151], Луцькому («Леся Українка. Особистість. Творчість. Доля», 1991 р.) [634, с. 43], Кіровоградському (конференцію з проблем психології спілкування, 1989 р.) [367], Тернопільському («Вдосконалення підготовки вчителя початкових класів з додатковою спеціальністю образотворче мистецтво», 1985 р.) [155, арк. 234], Мелітопольському («Методологічні проблеми викладання біологічних дисциплін у педвузі», 1986 р.) [628, с. 145]; республіканські – у Київському («Великий Жовтень у документах і творах», 1988 р. [488]; «Використання педагогічної спадщини А.С. Макаренка в умовах перебудови середньої і вищої освіти», 1988 р. [26, арк. 73; 356]), Сумському («Творча спадщина А.С. Макаренка і сучасна школа», 1988 р.) [20, арк. 57], Кам'янець-Подільському («Актуальні питання ідеології і викладання мови і літератури у виші», 1985 р.; «Т.Г. Шевченко і Поділля» 1989 р.) [108, арк. 37; 123, арк. 23], Луцькому («Міжнародні зв'язки під час вивчення фізики в середній школі і педвузі», 1990 р.) [478], Харківському (Макаренківські педагогічні читання, 1988 р.) [20, арк. 58], Чернігівському

(«Педагогічна спадщина Н.К. Крупська і сучасна школа», 1989 р.) [474 арк. 90–91], Дрогобицькому («Проблеми всебічного розвитку особистості у педагогічній спадщині Сухомлинського», 1988 р.) [291; 446], Горлівському («Творча спадщина Н.К. Крупської і сучасна школа», 1989 р.) [35, арк. 55], Рівненському («Літературно-суспільна діяльність М.О. Островського і сучасність», 1989 р.) [362], Кіровоградському (перші Винниченківські читання, 1990 р.) [316; 436] і т.д.

Все ж не всі плани щодо активізації НДР вдалося реалізувати, насамперед, через фінансові труднощі, які виникли на початку 90-х рр. Ректор Кам'янець-Подільського педінституту А.О. Копилов, підводячи підсумки 1990–1991 н.р., зауважував: «Потрібно працювати над укрупненням наукових досліджень, підвищенням рівня друкованої продукції, збільшенням обсягів госпдоговірної тематики, активізацією НДРС, покращенням якості науково-педагогічних кадрів. Однак, відсутність державного фінансування наукових досліджень у вузах, переведення діяльності професорсько-викладацького складу в сфері науки на т.зв. «ринкові відносини» ускладнює роботу. За депонування, копіювання, публікації, складання екзаменів кандидатського мінімуму, навчання в аспірантурі, захист дисертацій, підвищення кваліфікації потрібно платити. Крім того, слабка матеріальна база для проведення наукових досліджень не дає змогу по-справжньому використовувати навіть той скромний науковий потенціал, яким користується інститут» [127, арк. 79].

Досить жвавий інтерес до науки виявляла і частина студентської молоді. Науково-дослідна діяльність допомагала забезпечити необхідний науково-теоретичний рівень навчання й виховання майбутніх вчителів, безпосередньо впливала на формування у них якостей, необхідних для успішної діяльності в умовах школи. У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо докорінного покращення якості підготовки та використання спеціалістів з вищою освітою в народному господарстві» від 13 березня 1987 р. передбачалося пожвавити участь студентства у наукових дослідженнях, які мали активізувати їхнє аналітичне і творче мислення, реальних проектних та конструкторсько-технологічних розробках [673, с. 381–382].

Підготовка студентів до творчої діяльності, наприклад, у Криворізькому педінституті, здійснювалася через навчальну роботу, яка була покликана розвивати у них інтерес до НДР, установку на творчу працю, озброїти їх раціональними вміннями і навичками до педагогічно регульованої самостійної роботи, мета якої полягає у закріпленні в майбутніх вчителів сформований під час навчальних занять інтерес до науково-дослідницької діяльності, а також до систематичної розумової творчої праці і вдосконалення навичок опрацювання наукової літератури [198, с. 87].

Для керівництва і координування науково-дослідної роботи студентів у вишах створювали ради науково-технічної творчості молоді, до роботи у яких залучали науковців з числа молодих вчених та кращих студентів. Як правило, їх очолювали ректори [60, арк. 26; 95, арк. 53; 179, с. 405; 411, с. 86; 653, с. 187]

У наукових дослідженнях щорічно брали участь 2/3 студентів, функціонували близько 3 тис. наукових гуртків [94, арк. 25; 95, арк. 210; 124, арк. 30; 126, арк. 22; 157, арк. 191; 411, с. 86; 711, с. 44].

Науково-дослідна робота концентрувалася у наукових гуртках, проблемних групах та студентських конструкторських бюро. Студентів залучали до виконання госпдоговірної тематики, держбюджетних наукових робіт, до лекторської роботи з поширення суспільно-наукових знань.

Значну роль у навчально-виховному процесі відігравали наукові гуртки. Завдяки участі молоді у гуртковій роботі підвищувалася її успішність, виникала потреба в постійному поглибленні та вдосконаленні знань, накопиченню вмінь і навичок вільно обговорювати наукові питання, аналізувати праці видатних учених, грамотно оформляти науковий матеріал: статті, доповіді, тези [738, с. 13]. Студенти брали участь у проведенні досліджень з питань методології і методики, готували реферати, наукові розробки на вузівські, міські, республіканські і всесоюзні конкурси, наукові конференції, брали участь в олімпіадах, організовували у школах конкурси, олімпіади, екскурсії, вечори запитань і відповідей тощо. Керівництво гуртками здійснювали провідні вчені педінститутів, висококваліфіковані викладачі. Це стосувалося і проблемних груп, але з тією

різницею, що проблематика, розроблювана ними, безпосередньо пов’язувалася з науковими інтересами викладача – керівника групи, і нерідко мала замовника: школу, дитячий заклад, будинок піонерів [653, с. 188].

Кількість гуртків і груп не була сталою. Наприклад, у Київському педінституті у 1986–1987 н.р. було 96 гуртків і 120 проблемних груп і наукових семінарів [14, арк. 139], у 1988 р. – відповідно 83 і 160 [141, арк. 86; 302]. Подібна практика мала місце і в інших вишах [25, арк. 49; 93, арк. 174–175; 95, арк. 210; 126, арк. 22; 157, арк. 191; 367, с. 1; 430, с. 93; 634, с. 41].

Частина гуртківців брали участь у розробці тематичних досліджень кафедр. Залучаючи до наукових розробок майбутніх вчителів, викладачі прагнули передусім виробити в них науково-масштабне мислення, що допоможе їм успішнішо керувати різноманітними гуртками в школі, учнівськими науковими товариствами. Студенти брали участь у розробці госпдоговірної тематики, зокрема, у Київському [653, с. 190], Вінницькому [95, арк. 14], Тернопільському [155, арк. 4].

Використовувалися нові форми НДРС. Так, у 1989 р. з ініціативи кафедри фізичної географії і членів екологічного клубу «Гея» Тернопільського педінституту було організовано експедиційні дослідження екологічного стану р. Серет. Спільно із співробітниками краєзнавчого клубу вишу проведені дослідження з топоніміки Козівського району, за результатами яких підготовлені рекомендації місцевим органам на предмет відродження історичних назв сільських населених пунктів, вулиць [164, арк. 181].

В інститутах створювались студентські проектно-конструкторські та технологічні бюро. Загалом, на початку 1990 р. відомо про діяльність 19 таких утворень [18, арк. 73; 60, арк. 26; 179, с. 404; 613, с. 103; 641, с. 68; 711, с. 19]. Так, у Тернопільському педінституті працював студентський кооператив з розробки навчальних посібників для молодших класів середніх шкіл [60, арк. 26]. Плідну роботу проводило студентське конструкторське бюро Київського педінституту, у якому майбутні вчителі працювали над створенням оригінальних навчальних моделей і посібників для середньої школи. У 1986 р. бюро посіло 3 місце в СРСР

в огляді-конкурсі студентських конструкторських бюро [141, арк. 86; 411, с. 87; 413]. Розробки студентів різних вишів, зокрема, Тернопільського, Сумського і Київського експонувалося у павільйонах ВДНГ УРСР, частину з яких відзначили відповідними медалями [60, арк. 26; 166, арк. 165].

Підведення підсумків НДРС здійснювалось за такими напрямами: проведення щорічних студентських науково-технічних конференцій, конкурси на кращу студентську наукову роботу, виставки науково-технічної творчості студентів, предметні олімпіади.

Щорічно проводилися звітні наукові конференції. Постійно зростала кількість студентів, що брала участь у цих форумах, наприклад, у Вінницькому [93, арк. 126] і Київському педінститутах [653, с. 192]. У деяких вишах, зокрема, Луцькому педінституті навіть публікували тези конференцій [634, с. 41].

Педінститути виступали організаторами всесоюзних і республіканських студентських наукових конференцій. Важливими подіями в житті інститутів було проведення ІІ всесоюзної студентської наукової конференції «Актуальні проблеми теорії і практики комуністичного виховання підростаючого покоління в умовах розвинутого соціалізму» (Кам’янець-Подільський педінститут, 1986 р.), республіканських наукових форумів – «Формування професійно-педагогічних якостей творчої особистості молодого вчителя в процесі науково-дослідної роботи студентів» (Київський педінститут іноземних мов, 1987 р.) [9, арк. 94], «Формування пізнавальної активності майбутнього вчителя» (Харківський педінститут, 1989 р.) [719, с. 38], «Торжество ідей інтернаціоналізму в творчості письменників Полісся» (Ніжинський педінститут, 1989 р.) [35, арк. 115] тощо.

Студенти брали участь у конференціях в інших містах, у т.ч. і за межами республіки, зокрема, в Москві, Ленінграді, Новосибірську, Бресті, Тирасполі, Даугавпілсі, Полтаві, Ніжині, Вінниці і т.д. [653, с. 191–193], Мічурінську, Кишиневі, Калузі, Краснодарі [126, арк. 23], Пскові [93, арк. 126] і т.д.

Почерпнуті знання студенти демонстрували на предметних олімпіадах. Республіканські тури переважно проводилися на базі Полтавського, Харківського, Київського іноземних мов, Київського ім. О.М. Горького, Ворошиловградського,

Вінницького педінститутів. Відкриті змагання, можливість широкого професійного спілкування, швидкість підбиття підсумків та нагородження переможців – головне, що привертало увагу студентів, які брали участь в олімпіадах [339, с. 13]. Переможці отримували право на участь у всесоюзних олімпіадах. У 1987 р. студент Тернопільського педінституту А. Мітлощук виборов перше місце на олімпіаді з хімії [160, арк. 179, 187].

Щорічно проводилися республіканські конкурси студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук. Найбільш результативну роботу проводили у Київському педінституті. Так, у 1987 р. на республіканському конкурсі на кращу студентську наукову роботу було здобуто 15 дипломів [416]. У 1988 р. перше місце посів Івано-Франківський педінститут, 2-е – Київський педінститут, 3-є – Київський педінститут іноземних мов [121, арк. 52]. Переможці республіканського туру брали участь у III (заключному) турі всесоюзного конкурсу [582].

Поряд з конкурсами студентських робіт успішно розвивалася і така форма студентської творчості, як участь у всесоюзній олімпіаді «Студент і науково-технічний прогрес». У 1988 р. за результатами республіканського туру перше місце виборов Київський педінститут (12 дипломів), друге – Тернопільський (7), третє – Сумський (7) [121, арк. 52]. У тому ж році на заключному турі олімпіади з психології перемогла М. Романова із Житомирського педінституту [415]. Переможцями всесоюзного туру були також студенти Кам'янець-Подільського педінституту М. Колісник (1985 р.) [131, арк. 58; 434; 594] і В. Білик (1988 р.) [391].

Частина студентів публікували свої статті у наукових збірниках. Наприклад, у 1989 р. вони опублікували 874 наукові праці (0,05 статті на одного студента) [60, арк. 26]. Таким чином, у загальній масі авторами публікацій була незначна кількість молоді. Це підтверджується даними за попередні і наступні роки, які надійшли з Київського [14, арк. 82], Кам'янець-Подільського [121, арк. 53; 124, арк. 30], Кіровоградського [367], Тернопільського [164, арк. 181; 166, арк. 165], Вінницького педінститутів [97, арк. 135].

У період перебудови розширилося міжнародне співробітництво педвишів, яке відбувалося шляхом відрядження спеціалістів народної освіти УРСР за кордон на педагогічну роботу, у якості перекладачів іноземних мов, на стажування з іноземних мов, для читання лекцій і проведення наукових досліджень, для обміну досвідом роботи тощо, а також через прийом зарубіжних делегацій і спеціалістів для обміну досвідом роботи, читання лекцій, проведення наукових досліджень, на курси підвищення кваліфікації.

Відповідно до квоти, встановленої Держкомітетом СРСР з народної освіти, міжнародне співробітництво мали здійснювати 12 педінститутів (Київський, Київський іноземних мов, Харківський, Одеський, Дрогобицький, Чернігівський, Черкаський, Полтавський, Вінницький, Слов'янський, Сумський, Ізмаїльський) [46, арк. 32].

Іноземні студенти навчалися у двох педінститутах. У 1988–1989 н.р. у Київському педінституті іноземних мов здобували освіту 395 студентів із 50 країн світу [46, арк. 33], у 1989–1990 н.р. – 417 [60, арк. 34], у лютому 1991 р. – 380 [74, арк. 70]. У Київському педінституті ім. О.М. Горького студіювали 270 магістрів російської мови з Польщі, які навчалися на факультеті підвищення кваліфікації вчителів російської мови [46, арк. 33; 60, арк. 92; 412].

У 1987 р. на педагогічну роботу у соціалістичні країни терміном на 2–3 роки відрядили 94 викладачів, вчителів, наукових співробітників. Ще 47 осіб поїхали за кордон для роботи на місячних курсах російської мови. До Німецької демократичної республіки та Угорщини на мовну практику відбули 36 осіб. Відбувався обмін спеціалістами педінститутів (Київського іноземних мов, Київського, Вінницького, Дрогобицького, Одеського, Слов'янського, Полтавського, Харківського, Черкаського, Чернігівського) з подібними закладами країн соцтабору. Загалом, відрядили 88 вітчизняних спеціалістів, прийняли – 86 іноземних фахівців. Всього було відряджено у соціалістичні країни 296 осіб, прийнято – 520 [26, арк. 3-4], у 1988 р. – відповідно 336 і 194 [46, арк. 33], у 1989 р. – 425 і 198 [60, арк. 33]. Чимало спеціалістів відрядили у капіталістичні країни. На мовну практику терміном на 30–60 днів у 1987 р. поїхав 51 викладач і

студент, зокрема, в Англію – 30, Францію – 14, США – 7, ФРН – 6, Австрію – 4. Загалом, у капіталістичні країни було відряджено 59 осіб, прийнято – 11 [26, арк. 4], у 1988 р. – відповідно 55 і 10 [46, арк. 33], у 1989 р. – 54 і 23 [60, арк. 33]. Крім того, у країни, що розвиваються у 1987 р. відрядили 397 фахівців [26, арк. 5], у 1988 р. – 51 [46, арк. 33], у 1989 р. – 23 [60, арк. 33].

Педагогічні виші співпрацювали з багатьма педагогічними навчальними закладами соціалістичних країн: Київський педінститут – з Шуменським вищим педінститутом (Болгарія), Лейпцігською вищою педагогічною школою (Німеччина), Краківською вищою педагогічною школою (Польща), Прешовським педагогічним факультетом університету (Чехословаччина), педінститутом в м. Санта-Крара (Куба); Київський іноземних мов – з Дрезденською вищою педагогічною школою (Німеччина), Гаванським педінститутом іноземних мов (Куба); Харківський – з Магдебурзькою вищою педагогічною школою (Німеччина); Одеський – з Сегедським педінститутом (Угорщина), Віньским педінститутом (В'єтнам), Плезенським педагогічним факультетом (Чехословаччина); Дрогобицький – з Печським університетом (Угорщина), Жешувською вищою педагогічною школою (Польща); Чернігівський – з педагогічним факультетом м. Градець Кралове (Чехословаччина); Черкаський – з Бидгощською вищою педагогічною школою (Польща); Полтавський – з Слупською вищою педагогічною школою (Польща); Вінницький – з Кельцьською вищою педагогічною школою (Польща); Слов'янський – з Магдебурзькою вищою педагогічною школою (Німеччина) [26, арк. 6–7; 32, арк. 7, 110, 166, 169, 175; 321; 412], Ізмаїльський – з Шуменським вищим педінститутом (Болгарія) [32, арк. 3], Тернопільський – з вищою педагогічною школою м. Кельце (Польща), Софійським технічним університетом (Болгарія) [166, арк. 36], Кам'янець-Подільський – з Люблінським університетом імені Марії Кюрі-Складовської (Польща), Монгольським педінститутом (м. Улан-Батор), Варшавською сільськогосподарською академією [108, арк. 39–40].

Відбувався також обмін студентами для проходження виробничої практики [32, арк. 7–8, 109; 60, арк. 35; 144, арк. 173; 493].

Педвиші УРСР співпрацювали з вишами інших республік. Зокрема, кафедра іноземних мов Дрогобицького педінституту підписала договір про співробітництво з кафедрою німецької мови Бухарського державного ордена «Знак Пошани» педінституту. Цей документ передбачав обмін науковими публікаціями, методичними розробками і посібниками, науковими збірниками [229; 602]. Студенти Дрогобицького педінституту співпрацювали з молоддю Даувгапілського педінституту. Навесні 1988 р. вони перебували у литовському виші на запрошення його студентів. На осінь запланували візит литовців в Україну [182].

Іноземці, які прибували у педінститути, пильно контролювалися органами держбезпеки, радянськими та адміністративними органами [735, с. 13]. Зокрема, 19 січня 1988 р. начальник Управління КДБ УРСР Л.А. Черченко повідомляв, що у 1987 р. співробітниця лондонського представництва «Солідарності», перебуваючи у 1987 р. на стажуванні у Київському педінституті іноземних мов, вела пошук «радикальних елементів» серед студентів і їх зв'язків з числа «хіппі-пацифістів». Аналогічні дії іноземців мали місце і в Бердянському педінституті та Горлівському педінституті іноземних мов [581, с. 84].

Органи держбезпеки здійснювали пильний контроль за убезпеченням молодіжного середовища від іноземних впливів. Наприклад, у 1986–1987 н.р. студент Тернопільського педінституту Б. Семенчук у гуртожитку №1 прослуховував зарубіжні «підривні» радіостанції і розповідав студентам почуте. Його відрахували з інституту [157, арк. 21]. Студенти цього ж вишу купували товари в іноземних туристів і перепродували їх за спекулятивними цінами [155, арк. 7].

Таким чином, одним із пріоритетних напрямків діяльності вишів були науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів. У педінститутах розробляли комплексні науково-дослідні теми, частина з яких були держбюджетними та госпдоговірними. Викладачі готували монографії, навчально-методичні посібники, статті, частина з яких вийшла у престижних наукових збірниках, журналах. Однак, в абсолютній більшості вишів наукової продукції

видавалося обмаль. Певна увага приділялася підготовці докторів і кандидатів наук, низка викладачів були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій. До наукової роботи залучали і обдаровану студентську молодь, яка зосереджувалася у наукових гуртках, проблемних групах та студентських конструкторських бюро. Розширилося міжнародне співробітництво за рахунок відрядження спеціалістів-педагогів за кордон і прийому зарубіжних делегацій.

Висновок до Розділу 3

Таким чином, у роки перебудови пріоритетним напрямком у житті педінститутів були навчальна та науково-дослідна робота. Важливим фактором вдосконалення системи підготовки учителів стало впровадження нових національно орієнтованих навчальних планів, які ввели принципово нові суспільствознавчі курси, зокрема історію України, значно збільшили кількість годин на вивчення української мови, більше уваги почали приділяти вивченню історії, літератури та мистецтва рідного краю. Серед новацій – надання права колективам вишів, зокрема студентам, вносити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу, поширення нових форм і методів активного навчання, проведення анкетування «Викладач очима студентів», розширення комп’ютеризації навчального процесу. Викладачі фахових дисциплін тісно пов’язували читання своїх дисциплін з практикою роботи у школі. Педагогічні виші були центрами, які розробляли концептуальні засади розвитку вищої та середньої освіти. Водночас, суттєво знизилася успішність, як абсолютна, так і якісна, що пояснювалося серед іншого запровадженням вільного відвідування лекцій. Значну роль у професійній підготовці відігравали практики (навчально-виховна, фахові, літня піонерська).

З кожним роком збільшувалася кількість представників професорсько-викладацького складу, які займалися НДР. Їх залучали до виконання комплексних науково-дослідних тем, загальносоюзних і республіканських наукових та науково-технічних програм, держбюджетних госпдоговірних тем. Наприкінці десятиліття

низка вишів, орієнтуючись на ринкові відносини, змушена була шукати нові джерела фінансування. Складне матеріальне становище значною мірою вплинуло і на результативність науково-дослідної роботи викладацького колективу: в абсолютній більшості вишів загальна кількість праць викладачів була незначною. Значна частина викладачів упродовж багатьох років не підвищували свій науковий рівень, не брали участь у науково-дослідній роботі. Обмаль захищалося докторських дисертацій, навіть після відкриття докторантури, оскільки ряд вишів не скористалися можливістю направити до неї своїх представників. Викладачі були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій. До наукової роботи залучали обдаровану студентську молодь, яка зосереджувалася переважно у наукових гуртках, проблемних групах та студентських конструкторських бюро. Студенти брали участь у виконанні госпдоговірної тематики, держбюджетних наукових робіт. Розширилися можливості відрядження викладачів вишів за кордон на педагогічну роботу, прийом зарубіжних делегацій і спеціалістів.

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ КРАЇНИ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДВИШІВ

4.1. Ідейно-політична і культурно-масова робота в педвишах

У середині 1980-х рр. у ході реформування загальноосвітньої і професійної школи виховна робота у цих закладах зазнала незначних, здебільшого формальних змін. Виховання молоді своїй основі носило ідеологічний характер і контролювалося компартійними органами. Саме тому першочергова увага приділялася вихованню у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду. Педвиші мали «підвищувати рівень ідейної і професійної підготовки спеціалістів, виховувати їх активними провідниками політики партії, людьми високого громадянського обов'язку, працелюбності, моральної чистоти, широкої ерудиції і культури» [728, с. 43].

Впроваджувати у життя ці ідеї мали, насамперед, партійні та комсомольські організації вишів. У рішеннях загальних зборів, засідань вчених рад пединститутів проходили «одностайність у схваленні і підтримці» рішень партійних з'їздів чи пленумів. Наприклад, 30 серпня 1986 р. на загальних зборах Вінницького пединституту «професорсько-викладацький склад, співробітники і студентська молодь одностайно схвалили і підтримали рішення червневого (1986 р.) Пленуму ЦК КПРС, настанови і висновки, викладені у доповіді на Пленумі Генеральним секретарем ЦК КПРС Горбачовим М. С., документи п'ятої сесії Верховної Ради СРСР, які мають виключно важливе значення для реалізації виробленої XXVII з'їздом КПРС лінії на прискорення соціально-економічного розвитку країни і зміцнення миру» [93, арк. 29]. До речі, делегатами цього з'їзду були ректори Полтавського та Івано-Франківського пединститутів – відповідно І.А. Зязюн та І.М. Кучерук [381], а XXVIII-го – викладач Чернігівського пединституту В.К. Молочко [283; 753, с. 19]. Ректор Київського пединституту М.І. Шкіль 31 серпня 1987 р. на засіданні вченої ради заявив, що «радянські люди самовіддано

працюють над перетворенням в життя рішень XXVII з'їзду КПРС… Важливе місце відводилося контрпропаганді, патріотичному та інтернаціональному, військово-патріотичному, морально-правовому, літературно-естетичному, трудовому вихованню» [138, арк. 78-92].

Серед педінститутів найбільша парторганізація працювала у Київському педінституті. У середині 1987 р. її осередок об'єднував 700 комуністів, з яких понад 200 осіб – студенти [502; 585, с. 3], на 1 вересня 1990 р. – 705 [145, арк. 198]. У Вінницькому педінституті у травні 1987 р. парторганізація налічувала 195 члени і кандидати в члени КПРС [94, арк. 221], у 1989 р. – 211 [100, арк. 80], Криворізькому – у жовтні 1986 р. – понад 200 [445, с. 9], Кам'янець-Подільському – у 1985 р. – 108 [107, арк. 195], Івано-Франківському – у 1989 р. – близько 200 [641, с. 113] і т.д. Вищенаведені дані дають змогу твердити, що пересічно членами партії були 50–60% викладачів педінститутів. При партосередках працювали школи молодих комуністів, ідеологічні комісії [641, с. 113]. При комітетах комсомолу працювали штаби трудових справ, клуби інтернаціональної дружби тощо. Комсомольські осередки опікувалися навчально-виховною роботою через відповідну комісію. Працювали культмасовий, спортивний і науковий сектори [745, с. 24].

Починаючи з 1987 р., коли в суспільстві почала впроваджуватися ліберальна система світосприйняття, усталені компартійні ідеологічні тези, політична патетика, поступово почали витіснятися із лексикону керівництва вишів. Відомий український історик Л. Нагорна так характеризувала зміни, що сталися у той час у політичній парадигмі: «Якщо на самому початку перебудови у М. Горбачова та його оточення ще були якісь ілюзії щодо об'єктивного змісту розпочатих перетворень, то, починаючи з 1987 р., вони свідомо, але приховано вели лінію на «демонтаж соціалізму» [681, с. 7–8].

У цей період помітним стало зниження інтересу студентства до наукового соціалізму і історії КПРС, падіння авторитету багатьох викладачів-суспільствознавців. Змінилося ставлення до викладання суспільствознавчих дисциплін. Проведене у 1985 р. анкетування серед студентів київських

педінститутів показало, що у разі реорганізації навчальної програми лише 56% студентів включили б до неї суспільствознавчі дисципліни. Водночас, 47% студентів на високому рівні володіли знаннями про «буржуазні соціальні теорії», обізнаними з ними – 35% [81, арк. 38, 49]. 67% анкетованих студентів Рівненського педінституту у грудні 1989 р. вважали, що лекції із суспільних дисциплін не стимулювали активну розумову діяльність [226]. Частина викладачів публікували свої критичні виступи щодо стану суспільствознавчих дисциплін і необхідності формування нового типу мислення [251]. Заходи, які вживалися із оновлення, демократизації вишівської системи викладання марксизму-ленінізму, позитивних наслідків практично не давали [86, арк. 7]. У 1987 р. анкетування, проведене у Київському педінституті, показало, що лише 26,8% студентів визнали, що політичне навчання сприяло розширенню загального і політичного кругозору, зокрема, глибшому ознайомленню з подіями в країні і за кордоном [422, с. 6].

Почали застосовувати нові форми занять. Зокрема, у Миколаївському педінституті викладачі-супільствознавці використовували 9 форм семінарів: розгорнута бесіда, обговорення доповідей, семінар-практикум, ділова гра у формі прес-конференції, письмова контрольна робота за першоджерелами, теретична конференція, конкурс студентських рефератів, семінар-диспут, студентська конференція [199]. У Вінницькому педінституті проводили політдні, дні кафедр, бесіди за круглим столом, вечори запитань і відповідей, прес-конференції. Проводилися читацькі конференції за книгою М.С. Горбачова «Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу» [97, арк. 26]. У Кам'янець-Подільському педінституті політінформації, як правило, не викликали особливої зацікавленості у молоді. Саме тому доцент кафедри російської мови цього вишу Б.В. Хричиков вніс пропозиції щодо доцільності більше уваги приділяти темам, пов'язаними із поширенням наркоманії у республіці, історією інституту, його випускниками тощо. Водночас, викладач кафедри української літератури цього ж вишу М.Г. Кудрявцев пропонував більше зосередитись на сучасному стані літературного процесу, вивчати твори несправедливо забутих літераторів, яких

репресували у драматичні 1930-ті рр., зустрічатися з письменниками, акторами, діячами культури [658, с. 29]. У Київському педінституті завідувач кафедри історії КПРС О.В. Кузмінець повідомляв, що кафедра почала залучати студентів до діалогу з викладачами [337].

У середині 80-х рр. у багатьох вишах започаткували дискусійні політичні клуби, створювали суспільно-політичні об'єднання, які проводили агітаційну та пропагандистську роботу серед широких мас населення. Політклубівці «гостро критикували партійно-державне керівництво республіки, передусім першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, яке не лише пленталося у хвості демократичних змін, але й чинило їм всілякі перепони, ознайомлювали з «білими плямами» української історії, засуджували дискримінаційну політику щодо української мови» [658, с. 30]. Зокрема, в Івано-Франківському педінституті у 1989 р. було створено історико-політичний клуб «Альтернатива», на засіданнях якого обговорювали найактуальніші питання історії України, рідного краю, т.зв. «білі плями» історичного минулого, відкривали невиправдано забуті імена тощо [509; 510]. У цьому ж виші працювали науково-педагогічний клуб «Ватра», який проводив у школах політінформації, організовував прес-конференції, мітинги тощо [473], клуб «Політекономічні п'ятниці», які у 1989 р. внесли пропозицію щодо запровадження різних форм земельної власності і господарювання, об'єктивно інформувати про стан навколишнього середовища [271; 475]; дискусійні клуби «Аргумент» [520], «Діалог» [326], «Учитель», «Світоч», «Ерудит» та ін. (загалом 15 клубів) [281, с. 6]. Активну роботу проводили політклуби Кам'янець-Подільського педінституту «Планета», «Не бійся!» та «Сократ». Особливо активну роботу проводив перший з цих клубів, який начальник місцевого відділення КДБ звинуватив «в ідейно невитриманих вчинках у виступах перед учнівською молоддю» [115, арк. 122; 118, арк. 158; 168; 175; 239; 548; 658, с. 30–31]. Один із активних кам'янецьких політклубівців, а нині доктор політичних наук, професор Тернопільського національного економічного університет, учасник АТО М.В. Лазарович згадує як під час одного зі засідань політклубу на запитання, що таке СРСР, він зауважив, що «ця абревіатура поки

що не відповідає змістові. Бо владу Радам ще тільки збираються повертати, дійсний соціалізм несумісний із командно-адміністративними методами господарювання, та й статус республік як державних одиниць вельми невиразний. Нелояльною була й відповідь Лазаровича на запитання про віру в Бога: «Кожна людина в щось вірить. І добре, коли це віра у щось величне і світле. Я глибоко переконаний, що краще віра в Бога, ніж зневіра й цинізм» [667, с. 165].

У Дрогобицькому педінституті діяли агітбригада «Ровесник» [633, с. 50] і клуб «Діалог», на засіданнях якого обговорювали цікаві питання: «Чому Сталін зумів захопити владу?», «Як могло статися, що після Леніна практичні всі політичні керівники дискредитували себе – Сталін, Хрущов, Брежнєв?», «Чому нині нема в магазинах масла, хорошої губної помади?» [183]. У Горлівському педінституті працював політклуб «Глобус» [285], Київському – «Еней», «Орбіта», «Обов'язок», «Глобус», «Пульс планети» [14, арк. 138; 145, арк. 146; 260], Вінницькому – агітбригада «Корчагінець» [339, с. 14].

Віяння перебудови позначилося на громадсько-політичній діяльності вишів. Глибока криза в економічній, політичній, ідеологічній та соціальній сферах країни була наслідком кризи у КПРС і її керівництва в цілому. Вихід з цього стану розглядався як нагальна потреба часу. Країна потребувала серйозних зрушень, прискорення науково-технічного прогресу, форсованого соціально-економічного розвитку. 31 січня 1990 р. партком Тернопільського педінституту звернувся з відкритим листом до Тернопільського міськкому і обкому Компартії України щодо першочергових заходів з перебудови КПРС та оновлення внутрішньопартійного життя. Партком вніс такі пропозиції: забезпечити плюралізм думок та право меншості на свою позицію, на створення фракцій; слід визнати багатопартійність і в зв'язку з цим перебудувати стиль та методи партійної роботи; партія повинна функціонувати як громадсько-партійна організація, територіально-виробничий принцип діяльності партії слід замінити принципом територіальної та професійної побудови партії тощо [213]. 16 лютого 1990 р. партійні збори комуністів Кіровоградського педінституту висловили недовіру керівництву обласної партійної організації, що було зумовлено

проблемами в економічному розвитку області, недоліками в торгівлі й побутовому обслуговуванні населення, упущеннями в соціальній сфері та ідеологічній роботі [483].

Наприкінці 80-х рр. – на початку 90-х рр. у вишах почали виникати осередки некомуністичних політичних сил, поява яких була зумовлена тогочасними перебудовчими віяннями у суспільному житті республіки. Український вчений В. Юрчук лаконічно і, водночас, дуже влучно охарактеризував настрої, що панували в українському суспільстві: «В Україні визрівали зерна нового мислення. Створювалися і діяли різні радикально настроєні організації, фронти і рухи, відкривалися архіви… Український народ здобував історичні знання, крок за кроком засуджуючи спадщину, яку залишила деформована теорія і практика тоталітаризму. На перший план висувалися вимріяні постулати суверенітету і незалежності» [731, с. 34].

Викладачі і студенти Вінницького, Івано-Франківського, Дрогобицького, Тернопільського, Кам’янець-Подільського, Уманського і Чернігівського педінститутів 8–10 вересня 1989 р. стали учасниками установчого з’їзду Народного Руху України [542, с. 426–428, 427, 439, 458, 459, 471, 475, 476, 479; 614, с. 86, 90; 671, с. 345; 694, с. 366; 737, с. 6].

У вишах створювалися осередки НРУ, який заявив, що «пошук виходу з історичного болота, куди завела народи правляча Комуністична партія – справа всіх чесних людей, не тільки торців і учасників Руху. Це справа робітників і вчених, шахтарів і селян, творчої інтелігенції і студентів…» [265, с. 52]. Так, у березні 1990 р. рухівський осередок започаткували у Тернопільському педінституті, до складу якого увійшли 72 працівники і студенти вишу [517]. Питання про ставлення колективу викладачів і студентів до програми НРУ розглядалося на вченій раді інституту ще 25 квітня 1989 р. Тоді думки щодо цього питання розійшлися. Врешті підтримали точку зору ректора інституту Ю.В. Іващенка, який підкреслив, що «біда не в тому, що є рух, а в тому як його хочуть спрямувати. Якщо партія очолює рух, то все тут нормально і правильно. А коли йдуть розмови навколо руху, які викликають розкол населення,

дестабілізацію обстановки, то це ясно не потрібно» [162, арк. 273–276, 294–295]. На відміну від тернопільчан у Ворошиловградському педінституті виникла Спілка сприяння перебудові, а також організація «Екологічний рух», які підтримали рухівські ідеї [650, с. 230]. Осередки Руху працювали також у Вінницькому [100, арк. 76] і Дрогобицькому педінститутах [601].

Представники студентів педінститутів брали участь в установчому з'їзді Української студентської спілки (УСС), який відбувся 8–10 грудня 1989 р. у Київському університеті. Найбільше було киян (представники від 9 вишів, у т.ч. педінституту) і львів'ян [83, арк. 218]. УСС висувала як економічні (гарантована стипендія всім студентам України на рівні прожиткового мінімуму, забезпечення їх гуртожитками), так і політичні вимоги (ліквідація обов'язкового викладання марксизму-ленінізму у вишах та державних екзаменів з цієї дисципліни, добровільність навчання на військових та медичних кафедрах, запровадження виборів ректорів, деканів, інших посадових осіб, рівноправна участь у виборах студентів і викладачів, скасування парткомів вишів, передача функцій комітетів комсомолу асоціаціям молодіжних організацій) [607, с. 44; 687, с. 505; 736, с. 9].

Один із осередків УСС у лютому 1990 р. виник у Тернопільському педінституті. 22 лютого провели установчі збори, на яких були присутні понад 50 студентів і 20 викладачів. Виступили народний депутат СРСР Р.Т. Гром'як, ректор В.П. Кравець, викладачі О.В. Огир, Я.Т. Гринчишин, Я.Ф. Гап'юк, В.В. Колінець, студент М. Антоняк. Учасники були одностайними у необхідності створення товариства, однак дискусія виникла після виступу секретаря комітету комсомолу М. Вільотника, який висловив занепокоєння створенню альтернативи ВЛКСМ. В числі іншого було піднято питання вільного виходу із комсомольських лав.

Вже за тиждень 28 лютого на вченій раді прийняли майже всі вимоги студентів, озвучені на засіданні ректорату 16 лютого: 1) переобрати редколегію газети «Студентський вісник»; 2) скласти розклад, виходячи з принципу не більше трьох занять на день; 3) визначити право студентів (починаючи з другого курсу) на вільне відвідування і дострокове складання екзаменів; 4) скасувати

систему чергувань студентів у навчальних корпусах і їдальні; 5) з нового навчального року скасувати державні екзамени з суспільних дисциплін тощо. Не були прийняті найбільш принципові пропозиції: надання студентам у вченій раді права «вето» і оприлюднення результатів анкетування викладачів студентами. 5 березня на організаційних зборах прийняли рішення про перейменування студентського товариства у відділення Української студентської спілки [164, арк. 225-226, 269; 566].

У педінститутах працювали осередки «Студентського братства», яке боролося за «відродження національної освіти на основі досвіду та традицій української вищої школи та товариств «Просвіта», «Січ», «Сокіл». Крім того, члени братсва виступали за узаконення української національної символіки, викладання навчальних дисциплін у вишах українською мовою, відміну щорічних обов'язкових сільськогосподарських робіт. Вони підтримали також пропозицію про створення вчених рад вишів на основі рівного представництва викладачів і студентів [670, с. 110]. Осередки братства діяли в Івано-Франківському педінституті, під впливом якого низка студентів вийшла з лав комсомолу студентів [281, с. 6; 390, с. 2; 526]. У Вінницькому виші у 1990 р. припинили членство у ВЛКСМ понад 100 студентів [104, арк. 128]. Чимало студентів полишили ВЛКСМ Луцькому [634, с. 59] та Дрогобицькому педінститутах [601]. В останньому виші працювали також осередки правозахисної Української Гельсінської спілки, Спілки незалежної української молоді [601]. СНУМ ставила за мету виховання молоді у дусі відданості справі побудови незалежної демократичної України: «СНУМ прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх українських теренах… СНУМ об'єднує молодь незалежно від її ідейного світогляду та політично-групової приналежності, що стоїть на ґрунті політичної суверенності Української Держави та політичної незалежності українських визвольних змагань» [670, с. 110; 736, с. 9; 739, с. 14].

Загалом, на 1990 р. у неформальних об'єднаннях, створених в Україні брали участь близько 10% студентів [86, арк. 6].

Учасники цих організацій на початку 90-х рр. провели низку акцій радикального спрямування, які сколихнули всю країну. Так, 20–21 лютого 1990 р. члени УСС у навчальних закладах УРСР провели акцію студентської єдності, яка мала попереджувальний характер. Серед учасників були і студенти київських педінститутів ім. О.М. Горького та іноземних мов. Молодь пікетувала більше половини навчальних корпусів [650, с. 462]. 1 березня 1990 р. розпочався загальноукраїнський студентський страйк, причиною якого став арешт у Києві лідера УСС В. Чемериса, а згодом ще 11 членів цієї організації, які вийшли на підтримку свого лідера [76, арк. 1]. Серед них – студенти Київського педінституту В. Слободян, якого заарештували на 15 діб, і В. Рой (5 діб), Дрогобицького – М. Походжай, О. Садовий, Д. Стеблак [601; 689, с. 11]. Арешти викликали хвилю протесту у низці нестоличних вишів, зокрема Тернопільському педінституті, студенти якого надіслали до Верховної Ради СРСР телеграму із вимогами негайно звільнити студентів і виправдати заарештованих; притягнути до відповідальності винних в їх арешті [392; 689, с. 12]. Тоді ж страйк охопив дві третини студентів Дрогобицького педінституту. Роль провідників масових протестів взяли на себе члени студентського братства «Каменяр» (цікаво, що до складу ради ввійшла і заступник секретаря комітету комсомолу вишу Н. Лагуш), а також прихильники СНУМ та УСС. 1 березня відбувся мітинг біля навчального корпусу педінституту, на якому оратори зійшлися на тому, що потрібно відмовитися від методів силового тиску на студентство. Після цього вулицями міста студенти і викладачі місцевих вишів, технікумів та училищ утворили живий ланцюг єдності. Загалом страйк із перервами продовжувався 9 діб. Ректор педінституту з приводу страйку В.Г. Скотний зазначав: «Стверджувати, що всі ми після першого у нашому вузі політичного страйку змінимося і блискавично станемо іншими, буде, мабуть, надто наївним. Однак він сколихнув інститутське життя, допоміг нам виразно побачити його вади, й зрештою, позбутися того змертвілого, що заважає нам повноцінно працювати». Студенти висунули вимоги, які ректор намагався задовольнити. Зокрема, було зменшено обсяг викладання суспільних дисциплін, читалися спецкурси з політології, історії світової та вітчизняної культури.

Студентам надано право вільного вибору викладача, підтверджено принцип вільного відвідування лекцій, встановлений у виші ще на початку того навчального року [601]. Голос студентства почули і 6 березня – затриманих звільнили [689, с. 12].

Кардинально на настрої студентів вплинула «революція на граніті» – голодування студентів 2–17 жовтня 1990 р. і масові акції протестів у Києві, які відгукнулися на заклик УСС та Студентського братства. Акція розпочалася 2 жовтня на площі Жовтневої революції. На місці її проведення розкинулося наметове містечко [87, арк. 141; 612, с. 273]. Студенти вимагали відставки уряду; прийняття Закону про політичні, партійні та громадські організації і нового закону про вибори; призначення нових виборів на багатопартійних засадах не пізніше весни 1991 р.; націоналізації майна КПУ та ЛКСМУ; прийняття мораторію на укладення політичних договорів упродовж року; повернення в Україну всіх громадян, що проходили службу в армії за межами республіки, а також забезпечення проходження військової служби в Україні [231]. Серед учасників акції були студенти столичних педінституту ім. О.М. Горького та педінституту іноземних мов [689, с. 53–54]. Щоденно у табірній обслузі працювали студенти першого з цих вишів, які, зокрема, збирали добровільні пожертвування. На 16 жовтня сума становила 7–8 тис. крб., які спрямовувалися для придбання теплих речей для учасників акції, на ліки тощо [87, арк. 141; 500]. 17 жовтня студенти цього вишу оголосили «окупаційний» страйк. Вони за прикладом студентства державного університету імені Тараса Шевченка захопили навчальні приміщення, забарикадувалися і запровадили вхід за перепустками, які видавали самі страйкарі [247, с. 2]. 18 жовтня на засіданні ради інституту виступив член страйкому комуніст І.Є. Мовенко (крім нього до складу страйкому ввійшли член УСС В. Рой, комсомолка Л. Йолкіна). Він привітав всіх присутніх зі святом усіх демократичних сил, а також подякував ректорату, парткому, профкому, багатьом викладачам, які мовчазною згодою не заважали страйку. Мовенко розповів про хід страйку: «Майже кожний день проходили мітинги, маніфестації. З понеділка був уже тимчасовий страйком, а згодом став постійно

діяти. Увечері в вівторок почалося захоплення інституту, щоб окупувати інститут для страйку. Страйком змушений мусив діяти терміново. Страйком проголосив, що інститут контролюється страйкомом. Страйком діяв рішуче. Був вивішений жовто-блакитний прапор». Страйком поставив вимоги: передати інституту приміщення Радянського райкому КПУ і ЛКСМУ; департизувати інститут, ліквідувати перший відділ. Страйком висловив свої пропозиції: вважати 2 жовтня днем українського козацтва; підняти жовто-блакитний прапор над інститутом; ліквідувати в інституті неактуальні гасла тощо [146, с. 87–88].

Ряди протестувальників постійно зростали. Акції протесту проти зневаги до вимог студентів та солідарності відбулися в інших містах. Наприклад, 16 жовтня 1990 р. в Кам'янці-Подільському відбувся загальноміський страйк студентів на підтримку голодуючих студентів у Києві [699, с. 41]. На вимогу пікетуючих студентів президія Кам'янець-Подільської міської ради підняла перед будинком Рад національний жовто-блакитний прапор [700, с. 130]. Студенти Луцького педінституту на будинку свого навчального закладу теж підняли національний прапор [751, с. 363].

17 жовтня Верховна Рада УРСР прийняла постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». Влада змушена була погодитися на відставку голови уряду і задовольнила майже всі вимоги протестувальників [751, с. 363].

Мала місце низка інших напрямів демократизації суспільного життя вишів. Так, відповідно до наказу Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР від 12 червня 1987 р. у вишах країни запроваджувалися звіти та атестація ректорів, які працювали на цій посаді 5 і більше років. Звіти проводилися на розширених засіданнях вчених рад, до складу яких входили члени ради інституту, партійного комітету, декани факультетів і завідувачів кафедр, які не були членами вченої ради, представники комсомольської і профспілкової організацій викладачів і студентів. При цьому студенти мали складати не менше третини складу розширеної ради [78, арк. 5; 426; 427; 745, с. 24]. Перехід до виборності ректорів вишів, як елемент демократії, введення їх звітності перед

колективами сприяло оновленню керівних кадрів, припливу свіжих, енергійних сил в кадровий корпус. Загалом, у 1986–1991 рр. на альтернативній основі було обрано 9 ректорів, звітувалися 19 ректорів. Тоді ж було змінено 45 проректорів інститутів [44, арк. 61, 62; 45, арк. 73; 46, арк. 82; 55, арк. 49; 64, арк. 226; 71, арк. 51; 118, арк. 19; 164, арк. 198; 206; 308; 324; 357, с. 77–78; 403; 405; 495; 530; 631; 653, с. 43; 655, с. 49; 683, с. 60; 719, с. 37]. Не змогли справитися з покладеними на них функціями ректори Бердянського, Ізмаїльського, Слов'янського та Уманського педінститутів, у зв'язку з чим довелося їх замінити [180, с. 64; 331; 459, с. 76].

Відповідно до інструкції Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР від 6 січня 1978 р. обранню підлягали також декани факультетів. Вибори мали відбуватися на розширеному засіданні вченої ради факультету [164, арк. 344; 202; 205; 404; 422, с. 3; 427, с. 94].

З 1989 р. на альтернативній основі обирали керівників осередків ЛКСМУ. Наприклад, у квітні 1989 р. в Івано-Франківському педінституті ватажком обрали О. Сангулію, який висунув змістовну програму перебудови діяльності комсомольської організації вишу [641, с. 117]. У Київському педінституті 2 листопада того ж року на посаду секретаря комітету комсомолу претендували три особи. Переміг Р. Дмитренко, за якого проголосували 53,2% комсомольців, які брали участь у виборах [376].

Вагомим свідченням зростання суспільно-політичної активності викладачів і студентства була їхня участь у референдумі у березні 1991 р. з питання збереження СРСР [153, арк. 52], у виборах до союзної, республіканської та місцевих Рад, які відбувалися на альтернативній основі (навесні 1989 р. – до Верховної Ради СРСР, а навесні 1990 р. – до Верховної Ради УРСР та місцевих рад) [657, с. 73; 665, с. 5; 671, с. 337]. Найбільших успіхів у цій царині домігся студент історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, колишній «афганець» І. Павлевич, якого у 1989 р. обрали народним депутатом СРСР. Йому вдалося випередити декількох директорів заводів-гігантів [667, с. 166]. Народним депутатом обрали і завідувача кафедрою Тернопільського педінституту

Р.Т. Гром'яка [164, арк. 9]. Викладачі та студенти педінститутів слідкували за роботою парламенту, критично оцінювали прийняті ним рішення. Наприклад, студентка Івано-Франківського педінституту Г. Ільєва, оцінюючи дискусію, яка розгорілася у стінах парламенту щодо методів управління економікою і виробництвом, відкинула пануючу думку про те, що робітничі і селянські колективи неохоче переходили на орендний та кооперативний методи господарювання, що було причиною складного економічного становища в державі. Вона вважала, що «справа у міністерствах і відомствах, які гальмують розвиток більшості позитивних процесів у нашій економіці. Бо знають, якщо робочий люд стане орендарем, господарем свого підприємства, вони стануть непотрібні». Крім того, на її думку, потрібно було приділити особливу увагу екологічній проблемі [299]. Студентка цього ж вишу Г. Лозінська була солідарна із думкою частини депутатів щодо оздоровлення економіки держави, зміцнення її бюджету за рахунок скорочення надмірної програми промислового будівництва, розумне обмеження космічних і військових витрат [354].

У березні 1990 р. депутатами Верховної Ради УРСР обрали старшого викладача Тернопільського педінституту Б.Ф. Бойка і викладача В.В. Колінця, доцента Вінницького педінституту А.Л. Зінченка [417], доцента Кіровоградського педінституту В. Є. Панченка [450]. Деякі викладачі і студенти представляли інтереси своїх вишів в обласних та місцевих радах [210, 248; 277; 332, 432; 433; 450; 496; 667, с. 166].

Виборчі процеси, які відбувалися на альтернативній основі, об'єктивно викликали позитивні емоції у виборців. Наприклад, секретар комсомольського комітету Полтавського педінституту О. Залужний писав на сторінках місцевої студентської газети: «Пригадую, як я раніше поспішав на виборчу дільницю, а повертався звідти завжди розчарований. Нікому по великому рахунку мій голос не був потрібний. На тих виборах, які у нас були раніше, я був фактично ніхто... В неділю, 18 березня [1990 року] я не просто ходив на вибори, я ходив обирати. Такої гострої боротьби, альтернативи під час виборчої кампанії раніше я не спостерігав, врешті, як і всі ми… Взагалі, я голосував за нові, якісні зміни в нашій

країні, за гласність, демократію, справедливість, за перебудову в комсомольській роботі, за мир, і дружбу між народами…» [591].

Студенти обирали своїх представників на Всесоюзний студентський форум, який відбувся у Москві наприкінці 1989 р. Серед делегатів були студент Кам'янець-Подільського педінституту А. Завадовський [178], студенти Івано-Франківського педінституту О. Сангулія і О. Жерноклеєв [322] та ін. [86, арк. 5]. Прибувши з форуму студенти були дещо розчаровані його підсумками. О. Жерноклеєв зазначив, що форум швидше можна було б назвати мітингом: «Ми мали повноваження тільки розглядати студентські проблеми. А права законодавчої ініціативи нам не надали». Питання студентів до керівників держави «фільтрувалися у секретаріаті Форуму. Усі запитання поступали лише у письмовій формі» [293; 568].

Актуальним було питання підвищення національної самосвідомості народу, виховання почуття національної гідності молоді. 27 лютого 1990 р. партком Тернопільського педінституту розглянув лист студентів і співробітників вишу про використання під час виборів 4 березня на виборчих дільницях вишу національної символіки (синьо-жовтого прапора). Члени парткому підтримали ідею [286].

Наприкінці 1980-х рр. почали посилюватися настрої щодо надання українській мові статусу державної. 17 червня 1988 р. молодий депутат, студент Кам'янець-Подільського педінституту М. Лазарович у виступі на сесії міської ради порушив проблему русифікації життя міста. У своїх спогадах Микола Васильович розповів як він спільно зі своїм товаришем В. Якубовським проводив збір підписів за надання українській мові державного статусу. Наведемо деякі витримки з його спогадів: «…27 листопада 1988 р. студенти вийшли на міський ринок. Ставши при вході, вони розклали на столику чисті листки паперу, ручки і плакат, на якому містився напис: «Ініціативна група студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту. Ми за державний статус української мови! Звернення до Верховної Ради УРСР. Ми, жителі міста Кам'янець-Подільського, поділяємо тривогу широких кіл громадськості України за стан української мови і просимо Верховну Раду УРСР надати українській мові

статус державної». За короткий час під відозвою підписалося 90 кам'янчан. Однак невдовзі працівники Міністерства внутрішніх справ змусили їх припинити акцію. Спроба продовжити збір підписів поблизу магазину «Дитячий світ» не мала успіху. Зрештою, останнім місцем, де було встановлено вже намоклого плаката, став вестибюль студентського гуртожитку, де декілька десятків студентів своїми підписами підтримали вимогу. Підписні листи надіслали відомому українському поетові, перекладачеві, кіносценаристові, драматургові І. Драчу в редакцію «Літературної України». Через цю акцію невдовзі постало питання про звільнення студентів з інституту. Частина викладачів вишу (В.С. Степанков, Ю.М. Тарасов, О.М. Федьков та ін.) у своїх виступах підтримали студентів. Крім того, у резолюції зборів записали пункт про необхідність допомоги в зборі підписів за вимогу надання українській мові статусу державної. Важливим фактором, який урятував хлопців від розправи, були також репортажі про згадану подію на радіостанціях «Свобода» і «Голос Америки», а у Львові з'явилися листівки з інформацією про студентську акцію в Кам'янці-Подільському. Листи підтримки надійшли зі Львова, Харкова, Запоріжжя, Стрия…» [667, с. 165–169].

Студентська акція у подальшому знайшла своє продовження. Так, 26 січня 1989 р. на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського педінституту заслухали пропозицію завідувача кафедри української мови П.Є. Ткачука про порушення клопотання перед Верховною Радою УРСР про надання українській мові статусу державної. Учасники засідання це клопотання підтримали [121, арк. 30]. В Івано-Франківському педінституті за надання державного статусу українській мові ратували студенти російської філології [313]. 27 лютого 1990 р. на розширеному засіданні парткомітету Тернопільського педінституту прийняли звернення до депутатів Верховної Ради СРСР, у якому протестували проти передбачуваного узаконення на сесії офіційного статусу російської мови (це «означатиме катастрофу для української нації, бо він перекреслить сподівання українського народу на відродження української мови після кількасотлітньої наруги» [287].

Значну роботу щодо поширення сфери вжитку української мови та її популяризації проводили осередки Товариства української мови (установчий з'їзд

відбувся 11 лютого 1989 р.), яке визначило своїм основним завданням домогтися від Верховної Ради УРСР позитивного вирішення питання про державний статус української мови та забезпечення його реалізації в житті республіки [607, с. 30; 652; 671, с. 341]. Осередки Товариства працювали у деяких педінститутах, наприклад, в Луцькому виші (виник у грудні 1989 р.; голова – Г.Л. Аркушин). Він організував роботу гуртка «Слово», у якому бажаючі мали можливість поглиблювати знання з рідної мови, а також гурток художнього перекладу. Періодично друкували сторінку «Мовних консультацій» у газеті «Педагог», проводили тижні української мови, збір дитячих книг для українських класів у Росії і Польщі, впорядкували згідно з нормами української літературної мови всі оголошення, написи, вивіски, організовували зустрічі з письменниками тощо [201; 397; 406; 576]. Подібну роботу проводили також осередки у Київському [567], Івано-Франківському [345; 540], Вінницькому педінститутах [104, арк. 169].

Представники педінститутів, зокрема, Дрогобицького, 23 березня 1991 р. взяли участь у Львівській обласній конференції, на якій відновили діяльність Товариства «Рідна школа». Віце-президентом обласної організації став професор Дрогобицького педінституту О. Вишневський [89, арк. 119].

Важливою складовою політики демократії та гласності було поширення студентського самоврядування, поняття якого ввійшло в обіг із 17 червня 1987 р., коли вийшла спільна постанова Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Секретаріату ВЦРПС і Секретаріату ЦК ВЛКСМ «Про першочергові заходи із розширення участі студентів в управлінні вищими навчальними закладами» [745, с. 23–24]. Самоврядування реалізовувалося переважно на рівні академгруп, які мали такі повноваження: «обирати старосту, приймати рішення про звільнення його від обов’язків; вносити пропозиції і робити запити в органи адміністрації і громадські організації з усіх питань діяльності академгрупи; висувати кандидатури на присвоєння іменних і персональних стипендій; порушувати клопотання перед стипендіальною комісією про призначення стипендій членам групи; подавати студентському деканату мотивовану думку з питань заохочення або стягнення із студентів групи, відрахування з вишу з

причин, не пов’язаних з неуспішністю студентів; рекомендації для навчання в аспірантурі; вносити пропозиції до профкому і студкому про надання місць у гуртожитку, поселенні і розміщенні в ньому членів академгрупи; вносити попередні пропозиції до комісії з розподілу молодих спеціалістів» [658, с. 27]. Студенти, реалізуючи своє право на самоврядування, створювали також студентські деканати, ради СНТ, гуртожитків, штаби трудових справ, ради любительських об’єднань, клубів за інтересами тощо [454; 497; 711, с. 41; 658, с. 28]. У Вінницькому педінституті, розглянувши структуру студентського самоврядування, були скасовані ідентичні сектори комітету комсомолу і профбюро факультетів. Спільними зусиллями представників академгруп, активу студентських організацій, викладачів було створено відповідні органи студентського самоврядування [505, с. 90–91].

Студентів вводили до складу рад інститутів і факультетів. Їхнє представництво мало складати не менше як 25% від загальної кількості членів рад [745, с. 24]. Якщо до середини 1987 р. представництво студентів обмежувалося лише секретарем комітету комсомолу і головою студентського профкому [9, арк. 66, 71; 10, арк. 3, 114], то вже з червня того року було запроваджено вищезазначену норму [11, арк. 38; 12, арк. 3–4, 17, 141; 13, арк. 16–17, 41–44, 47; 78, арк. 5; 164, арк. 52–53; 357, с. 77]. Студенти також брали участь у роботі вчених рад факультетів, у виборах ректорів, деканів факультетів [118, арк. 144].

З демократизацією студентського життя починає дещо знижуватися роль кураторів академгруп. Послаблювалися їхні контролюючі функції в навчальній роботі, у дозвіллі, побуті, коли їх зобов’язували регулярно відвідувати гуртожитки. Тепер їхня роль зводилася до консультування та допомоги при потребі [745, с. 24]. Варто зазначити, що, під час, рішення, прийняті на загальних студентських зборах, були надто кардинальними і не виваженими [505, с. 91]. Запроваджувалися товариські суди честі, які стали обов’язковим елементом студентського самоврядування. У 1988 р. на такому суді позбавили права на самоврядування, наприклад, російсько-англійську групу на ІІІ курсі філологічного факультету Кам’янець-Подільського педінституту, яка мала велику кількість

пропусків занять, прикріпивши до неї громадським куратором секретаря комітету комсомолу вишу С. Бабія. Така ж доля спіткала і студентів-істориків ІІІ-го курсу [118, арк. 144; 595; 659, с. 126].

У деяких вишах намагалися зберегти елементи контролюючих функцій з боку адміністрації і комсомольської організації. Так, у серпні 1988 р. ректор Вінницького педінституту зазначав, що розвиваючи самоврядування та ініціативу студентів, не треба допускати відходу викладачів від виховної роботи в позанавчальний час, від надання постійної допомоги комсомольському активу. Ці слова певною мірою перегукуються з рішеннями січневого 1987 р. пленуму ЦК КПРС, у яких підкреслювалося: «Важливо, довір'я молоді, розвиток її самостійності в організації праці, навчанні, побуту поєднувалися із наданням допомоги, з товариською критикою недоліків» [97, арк. 30].

У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. основною керівною структурою у студентському самоврядуванні, поряд із комсомольською, залишалася профспілкова організація. На цей період припадає реорганізація об'єднаної організації працівників та студентів педінститутів і створення окремих профспілкових організацій студентів [109, арк. 249; 113, арк. 274; 752, с. 92]. У досліджуваний нами період профспілка перебрала на себе більше повноважень, аніж у попередні часи, про що свідчить розгалужена система профспілкових комісій. Профкоми заслуховував звіти своїх членів, які курирували роботу тих чи інших комісій. Виступаючи, вони ретельно характеризували основні напрями діяльності ввірених їм підрозділів, зупинялися на труднощах у роботі. Як правило їхню роботу профком оцінював на задовільно. На засіданнях профкому звітувалися також голови профспілкових бюро факультетів, профорги курсів. При профкомах функціонували школи профспілкового активу, у яких проходили навчання лідери студентських профспілок [660, с. 93–95, 97]. Все ж, вищезазначене не означало суттєвої зміни у ставленні керівної партії до професійних спілок. Як зазначають дослідники О.Б. Комарніцький та М.В. Моштак «… вони [профспілки] і надалі розглядалися як школа управління, господарювання та комунізму. Основними напрямами діяльності профорганізацій

були: примноження народного багатства; сприяння покращенню умов праці, побуту і відпочинку трудящих; комуністичне виховання мас; залучення останніх до управління виробництвом і громадськими справами; зміцнення трудової дисципліни; опікування принципами соціальної справедливості тощо» [660, с. 90].

У ході перебудови чимало ініціатив вдалося реалізувати. Однак, вони не завжди були ефективними. У січні–лютому 1989 р. кафедра політекономії Вінницького педінституту провела соціологічне опитування 310 студентів педінституту, 80,9% з яких схвалили перебудову. Водночас, лише 3,2% вірили, що до 2000 р. кожна сім'я отримає квартиру. 12,6% вважали, що життєвий рівень їхніх сімей покращився. 21,6% студентів відчули зміни, спричинені перебудовою у виші. Лише 28,4% були задоволені якістю освітніх послуг [99, арк. 54].

Студентів залучали до різних форм ідеологічної роботи, які застосовувалися у попередні десятиліття, що свідчило про непослідовність політики перебудови.

Кафедри суспільних наук організовували ідейно-виховну роботу серед студентів: виступали з лекціями і бесідами перед студентами на факультетських виховних заходах, єдиних політднях, брали участь у проведенні диспутів, вечорів питань і відповідей у студентських гуртожитках, у роботі університету культури сімейно-побутових стосунків, у школі молодого лектора. Проводили роз'яснення і пропаганду рішень з'їздів КПРС, матеріалів пленумів ЦК КПРС, питань внутрішньої і зовнішньої політики КПРС і Радянського Союзу [94, арк. 110]. Крім того, для студентів читали «ленінські» лекції, проводили зустрічі з партійними, радянськими працівниками, ветеранами партії, Великої Вітчизняної війни і праці, діячами науки і культури, досвідченими вчителями, організовували походи і поїздки по місцях бойової і трудової слави, проводили тематичні тижні [95, арк. 32; 494]. У звітах наголошувалося на необхідності покращення успішності студентів з вивчення суспільних дисциплін. Так, у серпні 1987 р. ректор Вінницького педінституту Н.М. Шунда, аналізуючи роботу цього закладу впродовж 1986–1987 н.р., наголошував на тому, що «окремі студенти виявили слабкі знання праць класиків марксизму-ленінізму, сучасних партійних документів, слабко орієнтуються у політичній карті світу, не завжди вміють

застосовувати теоретичні знання до аналізу сучасного суспільного життя й міжнародного революційного руху, дати аргументовану критику буржуазним концепціям з конкретних питань, не вміють належно пов'язати теорію наукового комунізму з майбутньою професійною діяльністю» [95, арк. 19]. Такою ж залишалася риторика ректора під час виступу у серпні наступного року [97, арк. 22–23].

Як і в попередні десятиліття, колективи вишів щорічно відзначали річниці Жовтневої революції [151, арк. 7; 464], Міжнародний день солідарності трудящих 1 Травня [185; 303], день народження В.І. Леніна [269], День Перемоги [253].

Між студентськими групами організовували політбої. Наприклад, у січні 1988 р. такий захід провели між групами Дрогобицького пединституту. Темою обрали демографічні та екологічні проблеми сучасності. У газеті вишу «Радянський педагог» вказувалося: «Розмова вийшла ґрунтовною. Студенти ставили цікаві питання, старалися дати відсіч буржуазним теоретикам». Було організовано імпровізований міст «Москва–Захід» [227].

Між вишами організовували соцзмагання, напередодні якого заклади брали на себе конкретні зобов'язання [511]. Українські пединститути з року в рік посідали чільні позиції у всесоюзному змаганні. Так, у 1985 р. переможцем змагання виявився Київський пединститут [135, арк. 9; 141, арк. 69 зв.], у 1988 р. – Івано-Франківський [223], у 1989 р. – Харківський [623, с. 318; 720]. Щодо республіканського соцзмагання, то, наприклад, у 1987 р. переміг Тернопільський [23, арк. 67], а в 1988 р. – Луцький пединститути [43, арк. 43; 298].

У вишах роботу із проведення соцзмагань координував студентський профком [301]. Напередодні річниці Жовтневої революції визначали переможців змагання у різних номінаціях (факультети, загальноінститутські та факультетські кафедри, академгрупи, навчальні корпуси, гуртожитки, студентські будівельні загони, колективи художньої самодіяльності, фізкультури і спорту). Переможців удостоювали перехідних Червоних прапорів чи вимпелів, Почесних грамот інститутів [109, арк. 364–374; 660, с. 91–92; 662, с. 25]. На філологічному факультеті Вінницького пединституту розробили власну модель змагання, в основі

якої було покладено матеріальне стимулювання студентства. Суть його полягала в тому, що ті групи, які в займали призові місця на курсі та факультеті одержували більшу кількість стипендій і місць в гуртожитку, які, у свою чергу, розподілялися самими студентами [505, с. 92].

Аналіз наявних матеріалів за різні роки змагань у вишах показує, що найчастіше перемогу здобував фізико-математичний факультет [95, арк. 218–221; 380; 435; 442; 443].

Проводилися суботники, які присвячувалися знаменним датам в історії радянського суспільства або ж приурочувалися до радянських державних свят. Студенти працювали на закріплених за ними ділянках у виші, зокрема займалися благоустроєм і озелененням території довкола навчальних корпусів і гуртожитків, у міських парках, робили ремонт аудиторій, кабінетів, житлових кімнат тощо [234; 252; 303; 323; 370].

Вшановували пам’ять вождів. Наприклад, у квітні 1990 р. до 120-річчя В.І. Леніна колектив Кіровоградського педінституту взяв участь у покладанні вінків до пам’ятника «вождя революції». У групах провели читання з нагоди його ювілею. Члени школи молодого лектора виступали перед студентською і учнівською молоддю, працівниками. 20 квітня у виші відбулися урочисті збори, присвячені цій події [274]. Цікаво, що тоді ж в Івано-Франківському педінституті слухачі факультету підготовки і підвищення кваліфікації організаторів народної освіти, а також учасники зборів комуністів фізико-математичного факультету висловили своє «обурення і протест» проти рішення Івано-Франківської обласної ради народних депутатів про винесення із зали засідань бюсту В.І. Леніна [476].

Певна увага приділялася атеїстичному вихованню. З метою «вдосконалення науково-атеїстичного виховання, формування у молоді марксистсько-ленінського світогляду» з 1986–1987 н.р. для студентів випускних курсів запровадили спецкурси «Методика підготовки студентів до атеїстичної роботи з учнями», «Критика сучасного сіонізму, іудаїзму, клерикалізму» [26, арк. 14; 92, 78]. Регулярно організовували «Тижні наукового атеїзму», конкурси на кращого

лектора-атеїста [94, арк. 111]. Діяли клуби войовничого атеїста [155, арк. 27], атеїстичні клуби [641, с. 117] тощо.

На початку 1990-х рр. становище змінилося. У квітні 1990 р. з ініціативи Студентського братства Івано-Франківського педінституту відбулася зустріч з ієрархами Української греко-католицької церкви. На зустріч прибули єпископ ординарій Івано-Франківської єпархії владика Софрон і його помічник єпископ Іриней. Священики розповіли про релігійну ситуацію в області, ставлення УГКЦ до інших конфесій, відповіли на питання про ставлення церкви до НЛО і марксистсько-ленінської філософії, створення у місті духовної семінарії, можливість викладання історії церкви і деяких інших навчальних дисциплін у вигляді спецкурсів. Присутні були задоволені результатами зустрічі і висловили побажання організувати подібну зустріч із представниками православної церкви Московського патріархату [485].

Окрема увага приділялася патріотичному та інтернаціональному вихованню студентської молоді. Одним із завдань вишів, нарівні із здобуттям фахових знань, визначалося передати студентам «синівську пошану до відомих і невідомих солдатів революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, тих, хто відав своє життя за світле сьогодення». Виші нагромадили певний досвід виховання студентів на прикладах «героїчного минулого радянського народу». Наприклад, студенти Миколаївського педінституту були учасниками Всесоюзного походу комсомольців і молоді місцями «революційної, бойової і трудової слави радянського народу». В інституті створили штаб походу, який координував, планував та узгоджував різні форми роботи з військово-патріотичного виховання майбутніх учителів, а саме: створення наочної агітації, зустрічі з учасниками революції, громадянської і радянсько-німецької воєн, проведення уроків мужності, походи місцями бойової і трудової слави народу, вивчення пам’ятників і пам’ятних місць. У виші працював університет «Пам’ятники і пам’ятні місця Миколаївщини», було створено пошукову групу «Прометей», яка досліджувала рейди партизанів-ковпаківців і з’єднання О.Ф. Федорова, діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» із с. Кримки Миколаївської області [508,

с. 76–78]. Група вивчала архівні матеріали і виявляла імена загиблих воїнів, організовувала зустрічі з їхніми рідними і близькими. Подібну роботу проводили у Вінницькому [95, арк. 33; 97, арк. 27], Горлівському [285, с. 85-86] і Київському педінститутах [138, арк. 68].

У вишах розпочали роботу військово-патріотичні об'єднання (клуби) колишніх воїнів-інтернаціоналістів, наприклад, «Обов'язок» у Вінницькому педінституті [95, арк. 114; 97, арк. 27; 100, арк. 74; 103, арк. 111-112], «Сильні духом» у Рівненському педінституті [292], «Аїст» у Переяслав-Хмельницькій філії Київського педінституту [460, с. 9], «Інтернаціоналіст» в Івано-Франківському педінституті [254]. Активну роботу проводили також воїни-інтернаціоналісти у Луцькому [670, с. 81] і Кіровоградського педінститутах [235].

Проводилися вечори дружби. Наприклад, у Вінницькому педінституті проводили вечори і тижні республік (Української РСР, РРФСР, Узбецької РСР, Казахської РСР), які організовували студенти відповідних відділень [103, арк. 110–111; 505, с. 92]. У вишах, наприклад, у Горлівському й Івано-Франківському педінститутах, працювали клуби інтернаціональної дружби, на заняттях яких студенти ознайомлювалися з життям, працею та культурою союзних республік і зарубіжних країн. Традиційними були вечори інтернаціональної дружби [285, с. 85–86; 312]. У Київському педінституті щорічно у лютому місяці проводився тиждень Миру, у ході якого відбувалися антивоєнні мітинги, перерахування у фонд Миру частки від студентських стипендій, ярмарки миру, конкурси політпісні і політплакату на тему: «Ми голосуємо за мир!» тощо [141, арк. 93]. Подібне мало місце у Рівненському [456; 481] і Луцькому педінститутах [486].

Деякі представники інших національностей оволодівали українською мовою. Так, один із студентів Ніжинського педінституту в приватному листі писав: «Я майже вільно володію цією [українською] мовою, хоча за національністю росіянин. Мову я вивчив і вивчаю самостійно тому, що вважаю своїм обов'язком знати мову республіки, на території якої живу» [320]. Водночас, мали місце випадки образ національної гідності студентів-казахів, як правило, зі сторони місцевих жителів. Про це повідомлялося у наказі заступника міністра

народної освіти УРСР В.І. Лугового. Це призвело до того, що студенти поставили питання про неможливість продовжувати навчання в педінститутах УРСР у зв'язку з незадовільною морально-психологічною обстановкою [40, арк. 101; 101, арк. 190]. У ряді випадків ображали національну гідність українців [320, с. 15].

Активізації громадської роботи студентів сприяла робота факультетів громадських професій (ФГП). Відповідальний працівник ЦК ЛКСМУ М. Головатий зазначав, що метою цих факультетів було «сприяти поглибленню і закріпленню здобутих знань із суспільних та інших наук…, прищепити кожному випускникові навички ідеологічної та масово-політичної роботи. Міста і села нашої країни чекають молодого спеціаліста, який уміє організовувати політико-масову, культурно-виховну і фізкультурно-спортивну роботу серед трудящих…» [732, с. 315]. У Київському педінституті у 1985–1986 н.р. ФГП мав 30 відділень, які охоплювали близько 3 тис. студентів. У 1985 р. він виборов І місце у Всесоюзному огляді-конкурсі таких факультетів у педвишах країни [135, арк. 26; 141, арк. 96]. У Харківському педінституті у 1986 р. було 15 відділень, на яких навчався 1891 студент [719, с. 36]. На факультеті здобували професію організатора піонерської роботи, молодих лекторів, організаторів позакласної роботи з певної навчальної дисципліни, організаторів шкільних хорових колективів, керівників шкільних гуртків, організаторів нових обрядів, виховної роботи з дітьми і підлітками за місцем проживання, художнього оформлення в школі, краєзнавців та ін. [719, с. 36, 318]. Такі ж факультети працювали у Дрогобицькому [290], Кам'янець-Подільському [106, арк. 29], Тернопільському [154, арк. 18–22; 155, арк. 27], Івано-Франківському педінститутах [641, с. 62]. Згодом, частину цих факультетів реорганізували у факультет допоміжних професій. Зокрема, почали працювати гуртки вожатих, народних звичаїв і традицій, плетіння крючком і спицями, вишивання, ікебани, макраме, кулінарії тощо [628, с. 152].

Викладачі і студенти вели роботу у низці громадських організацій – «Знання», Фонд культури, товариствах природи, охорони пам'яток історії та культури, книголюбів, «Меморіал» тощо [641, с. 61].

Важливу роль в ідеологічній роботі відігравала інститутська преса, яка проводила оперативне висвітлення повсякденного інститутського життя, реалізацію програмних документів розвитку вищої освіти, а також проблем, що стосуються навчального процесу. Газети мали сприяти утвердженню гуманістичного призначення освіти, акцентувати на її першочерговій значимості в економічному, соціальному, політичному, духовному житті країни, висвітлювати на своїх сторінках хід перебудови у виші [341]. Зокрема, Кам'янець-Подільський педінститут видавав багатотиражну газету «Радянський студент» [529], Тернопільський – «Студентський вісник», Київський – «За педагогічні кадри» [422, с. 8], Вінницький – «Корчагінець» (з 1990 р. – «Педагог») [93, арк. 6; 97, арк. 33; 245; 341], Рівненський – «Педагогічна рада» [263], Луцький – «Педагог» [262], Івано-Франківський – «Радянський педагог».

Чимало студентів були членами добровільних народних дружин, які взяли на себе функції сприяння правоохоронним органам у забезпеченні порядку в місті, проводили рейди в студентських і робітничих гуртожитках міста, у торговельній мережі, активно сприяли виявленню злодіїв, алкоголіків, спекулянтів, центрів вживання і розповсюдження наркотиків [115, арк. 122; 574]. Молодь була учасником загонів сприяння міліції [100, арк. 74]. Створювалися спеціальні макаренківські (педагогічні загони), основним завданням яких була індивідуальна робота з важковиховуваними підлітками, які перебували на обліку у дитячій кімнаті міліції. Робота проводилася, як правило, в піонерських кімнатах при ЖЕКах, за місцем проживання [745, с. 24]. Зокрема, такі педагогічні загони працювали у Вінницькому [100, арк. 74], Миколаївському [619, с. 153], Харківському [719, с. 35], Київському [14, арк. 137], Дрогобицькому [340], Кам'янець-Подільському [651, с. 19], Криворізькому [438, с. 92], Тернопільському педінститутах [378]. Крім того, підлітків, які були на обліку у міліції, а також дітей-сиріт із шкіл-інтернату залучали до робіт у студентських будівельних і сільськогосподарських загонах [94, арк. 35].

Студенти брали участь у суспільно-корисній праці, насамперед, через участь у студентських загонах, які, як зазначалися у відповідному статуті, «являли собою

об’єднання юнаків і дівчат, що добровільно висловили бажання у період літніх канікул працювати у народному господарстві… і покликані виховувати студентів в дусі колективізму і комуністичного ставлення до праці, формувати високі моральні якості, ідейну стійкість, почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму». У методичному посібнику із організації діяльності студентських загонів зазначалося, що «… членами загону могли бути студенти, які успішно виконували навчальну програму, не мали медичних протипоказань для роботи в загоні, пройшли навчання правилам техніки безпеки... Прийом в члени загону проводився комсомольським бюро факультету, курсу в індивідуальному порядку, на підставі особистої заяви, за рекомендацією комсомольської організації академгрупи.... Основною структурною одиницею Всесоюзного студентського загону був лінійний загін – колектив студентів, об’єднаний загальним фронтом робіт... Керівництво життям і діяльністю цього загону здійснював штаб у складі командира, комісара, майстра, медичного працівника, бригадирів і громадського інструктора з охорони праці... Фронт робіт визначався господарським договором з підприємством, організацією…» [528, с. 294-298]. Загони керувалися у своїй роботі окрім статуту ще й спільною постановою Ради Міністрів УРСР, Української республіканської ради професійних спілок ЦК ЛКСМ України «Про організацію робіт студентських загонів і трудових об’єднань учнівської молоді у 1987–1990 роках» від 16 березня 1987 р. [288, с. 458].

Бійці будівельних загонів, серед яких були і спільні радянсько-болгарські колективи, трудилися на будівельних майданчиках ряду областей України, Білорусії, Казахстану, Російської Федерації, Болгарії, споруджуючи промислові та сільськогосподарські об’єкти, школи, дошкільні дитячі заклади тощо. Зокрема, активно працювали члени студентських будівельних загонів Київського [422, с. 7; 575, с. 348], Вінницького [92, арк. 180; 94, арк. 263; 95, арк. 35; 97, арк. 30; 100, арк. 48-49], Кам’янець-Подільського [106, арк. 33; 107, арк. 215; 109, арк. 33; 115, арк. 123; 444], Херсонського [624, с. 146], Дрогобицького [192; 344], Тернопільського [154, арк. 31; 155, арк. 28; 157, арк. 20; 160, арк. 22; 166, арк. 37],

Кіровоградського [330; 441], Луцького педінститутів [194] та ін. Студентська молодь педінститутів традиційно трудилася і в складі сільськогосподарських загонів, які допомагали влітку і восени сільським трударям в обробці сільськогосподарських культур і збиранні врожаю [92, арк. 180; 92, арк. 180; 94, арк. 263; 95, арк. 35; 97, арк. 30; 100, арк. 48; 141, арк. 94; 154, арк. 31; 155, арк. 28; 157, арк. 12; 192; 558; 722, с. 177]. Обсяги роботи цих закладів покажемо на прикладі декількох загонів. Так, 150 будзагонівців Кам'янець-Подільського педінституту у 1985 р., об'єднавшись у 6 будівельних загонів виконали обсяг робіт на загальну суму 1,4 млн. крб., у 1986 р. – відповідно 357,8 і 1,2 млн. [106, арк. 39; 109, арк. 33; 115, арк. 19]. У Дрогобицькому педінституті влітку 1988 р. трудилися 9 будівельних і 3 сільськогосподарські загони, у яких працювало 350 студентів. Бійцями будзагонів у літній період було освоєно 401570 крб. Крім того, було прочитано для місцевого населення 63 лекції, проведено 72 політінформації. Редколегії загонів випустили 36 стінгазет, 117 «Блискавок». Проведено 60 вечорів відпочинку, організовано 24 концерти, 36 виступів агітбригад. За два дні праці перераховано у різні фонди 3073 крб. [192; 344].

Мали місце і недоліки в організації роботи студентів. Зокрема, їх залучали до робіт, які менше оплачувалися [347], своєчасно не забезпечували фронтом робіт, порушувалися вимоги техніки безпеки, не було належних побутових умов і вчасного харчування [79, арк. 114; 85, арк. 123; 155, арк. 23; 157, арк. 12; 437].

Приділялася увага екологічному вихованню. У вишах створювалися екологічні секції, які проводили екологічні експедиції, і природоохоронні дружини, зокрема, у Вінницькому [104, арк. 170], Київському, Харківському, Луганському, Мелітопольському, Сумському [719, с. 36, 37; 738, с. 12], Луцькому педінститутах [634, с. 39]. Цікаво, що у липні 1988 р. інтернаціональний загін «Дружба» Київського педінституту у Німеччині виконував державну акцію із порятунку зелених насаджень у районі міст Дрезден і Моріцбург [238].

Педінститути не могли не відчути наслідків аварії на Чорнобильської АЕС. Наприкінці серпня 1986 р. ректор Київського педінституту у звіті зазначив, що «проведено відповідну роз'яснювальну роботу в колективі у зв'язку з аварією на

Чорнобильській АЕС» [135, арк. 26]. Студенти педінститутів надавали посильну допомогу потерпілим. Так, будзагонівці Київського, Кам'янець-Подільського, Луцького, Вінницького, Горлівського педінститутів споруджували житло в районах Київщини для евакуйованих з 30-кілометрової зони, а зароблені кошти перерахували у фонд ліквідації наслідків цієї аварії [92, арк. 180; 109, арк. 33; 115, арк. 123; 141, арк. 93зв.; 285, с. 87; 422, с. 7; 575, с. 348; 634, с. 65]. Викладачі і студенти протестували проти недбалих дій відповідальних чиновників щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. У квітні 1990 р., а саме напередодні річниці аварії, в Івано-Франківському педінституті відбувся мітинг, на якому, зокрема, секретар парткому М.М. Яцура сказав: «Мене обурює злочинна байдужість до долі тих людей, які постраждали від аварії, позиція високих чиновників «Мінатоменерго», що намагаються применшити справжні масштаби наслідків трагедії». Голова студентського братства вишу О. Синютка висловив своє обурення стосовно дій боягузливого керівництва республіки, яке знало про катастрофу, але приховало цей факт від народу, змусивши навіть вийти на Першотравневу демонстрацію [390].

Виховна робота була покликана формувати у молоді гуманне ставлення до людини, милосердя. Зокрема, студенти брали участь у благодійному марафоні «Чорнобиль», збираючи кошти, продукти харчування і одяг для дітей із чорнобильської зони [448], надавали практичну допомогу потерпілим у 1988 р. від землетрусу у вірменських містах Ленінакан і Кіровокан (збирали кошти, теплі речі, здавали кров, сформували будівельні загони для ліквідації наслідків лиха тощо) [176; 190; 259; 285, с. 87; 634, с. 59], ліквідовували наслідки аварії у Грузії [141, арк. 93зв.], щороку дарували хворим донорську кров [315], збирали кошти, іграшки на потреби вихованців спецшкіл-інтернатів для дітей із інвалідністю, шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, дитячих будинків [92, арк. 180; 94, арк. 263; 95, арк. 35; 138, арк. 116; 141, арк. 94; 246; 491], розповсюджували благодійні квитки Всесоюзного дитячого фонду імені Леніна [267], проводили тижні милосердя з метою допомоги малозабезпеченим людям похилого віку, інвалідам, солдатським вдовам, мешканцям [634, с. 59] тощо.

Все ж маємо констатувати, що громадська активність студентів у порівнянні з періодом, коли вони навчалися у школах, була значно нижчою. Так, проведене опитування 645 студентів Київського ім. О.М. Горького, Київського іноземних мов, Миколаївського і Херсонського педінститутів показало, що 85,9% з них виконували постійні доручення в школах. Вступивши у виш, продовжили займатися громадською роботою 65,5% першокурсників. На другому курсі цей показник становив 64,5%, а на третьому – лише 33,5% [638, с. 93].

Одним із пріоритетів у виховній роботі було естетичне виховання майбутніх учителів, яким опікувалися художні ради інститутів, окремих факультетів, до складу яких входили представники партбюро, комсомольської організації і профбюро, культторги студентських рад гуртожитків [732, с. 296].

Вагому роль у виховному процесі відігравали студентські клуби, які були центром дозвілля молоді і сприяли формуванню всебічно і гармонійно розвинутої особистості майбутнього вчителя із широкою загальною і педагогічною підготовкою, високим культурним рівнем [653, с. 184]. Вони будували свою роботу з урахуванням специфічних умов побуту студентів, різносторонніх завдань задоволення їхніх культурних потреб [732, с. 324]. Головним завданням клубів стала організація вільного від навчання часу студентської молоді, змістовного наповнення дозвілля [653, с. 184].

Проводилися тематичні, літературні вечори відпочинку, усні журнали, приурочені видатним культурним діячам, педагогам [103, арк. 110; 118, арк. 158; 211; 266; 487]. Традиційними стали Шевченківські дні, які були складовою частиною всесоюзного літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій». Проводилися Шевченківські вечори [91, арк. 113; 115, арк. 123; 224; 255]. У Переяслав-Хмельницькій філії Київського педінституту з грудня 1988 р. почали проводити Сковородинські читання, які в подальшому стали традиційними [329].

У 1987 р. було започатковано проведення фольклорного свята «Українські вечорниці». Одне із таких фольклорних свят відбулося у Київському педінституті у січні 1988 р. Учасники дійства викладач Л. Пакірбаєва і студент Ю. Ляшенко писали: «У національних українських костюмах зустрічали гостей свята. Зал

також було оформлено у народному стилі – ось яскраво розмальована піч, глиняний посуд, а миски наповнені справжнісінькими варениками, млинцями, галушками, смачними пирогами з сиром… Цей вечір багатьом западе в душу, і хотілося, щоб студенти інших факультетів так само підтримували наші національні традиції і несли їх в маси» [359]. В інших вишах проводили Свята словесності, «Філологічні вечорниці», композиції «Мужній, прекрасна наша мово!» тощо [281, с. 6; 329]. У Київському педінституті у 1987–1988 н.р. було запроваджено нову форму естетичного виховання – перший у педвишах республіки Музей-театр живопису, у якому сполучалися різні види мистецтва – живопис, музика і слово [141].

У вишах працювали літературні студії, які готували збірки творів початківців, виступали в школах, ПТУ, обговорювали свої твори, зустрічалися з письменниками краю [326; 336]. Студенти мали можливість займатися у драматичних і театральних студіях, студіях художнього читання [97, арк. 27; 115, арк. 123; 703, с. 205]. В Івано-Франківському педінституті студенти організували ляльковий театр [326], а в Херсонському – функціонував студентський театр [624, с. 146]. У другій половині 1980-х рр. у низці вишів відновили студентські театри епіграм і мініатюр (СТЕМ) [115, арк. 123; 537; 679, с. 172], кавеенівський рух [194; 195; 379; 537], проводилися «аукціони сміху», засідання клубу «Що? Де? Коли?» [462; 507; 587]. Регулярно відбувалися конкурси краси [188; 244], конкурси вокально-інструментальних ансамблів факультетів [562].

У педвишах організовували культпоходи в театри, кіно, на виставки, в музеї; функціонували народні університети культури і факультети естетичних знань; клуби любителів мистецтва («Клуб прихильників музики», «Клуб прихильників кіно», «Клуб прихильників образотворчого мистецтва» тощо) [738, с. 12].

Студенти вдосконалювали свою майстерність у гуртках і творчих колективах художньої самодіяльності, про діяльність яких йдеться у додатку Х.

Щорічно проводилися факультетські та міжфакультетські конкурси на кращу студентську художню самодіяльність, конкурси виконавців молодіжної, військово-патріотичної пісні [106, арк. 41–42; 109, арк. 359, 379, 394–395].

Загальноінститутські і факультетські колективи художньої самодіяльності виступали перед молоддю на виробництвах і в інших навчальних закладах, в колгоспах району, військових частинах [106, арк. 45; 111, арк. 44].

На базі педвишів проводилися мистецькі конкурси і фестивалі. Наприклад, у вересні 1988 р. Луцький педінститут організував перший фольклорний студентський фестиваль «Лесина пісня» [732, с. 295], у 1989 р. – другий [275], а в 1991 р. – третій [217]. 18–23 грудня 1989 р. у стінах Київського педінституту відбувся ІІ республіканський музичний фестиваль педвишів, де були представлені музично-педагогічні факультети [39, арк. 124–126; 270]. 11–16 грудня 1989 р. на базі Рівненського педінституту було проведено І республіканський конкурс баяністів та акордеоністів педінститутів [39, арк. 121–123]. Творчі колективи, окремі митці були серед переможців і дипломантів мистецьких конкурсів різного рівня [145, арк. 150; 506; 725, с. 206].

Значна увага приділялася масовій спортивній роботі, яку курирував спортивний клуб «Буревісник». Щорічно в педінститутах проводилися тижні здоров'я, упродовж яких відбувалися змагання з різних видів спорту, першості факультетів з волейболу, баскетболу, гандболу, футболу, легкої атлетики. Студенти мали можливість працювати у складі спортивних секцій [97, арк. 32; 107, арк. 217; 109, арк. 287–288; 113, арк. 282–283; 288–289; 115, арк. 180; 126, арк. 17; 335; 462; 653, с. 170].

Частина студентів належала до клубів туристів. Тут систематично організовували походи по місцях бойової та трудової слави, по гірських хребтах Кавказу, Криму, Карпат. Члени клубу неодноразово перемагали на обласних та республіканських змаганнях з техніки гірського, водного, лижного туризму [400; 619, с. 153; 653, с. 171].

У педінститутах готували спортсменів вищої кваліфікації. Так, у Київському педінституті у 1987–1988 рр. було підготовлено 3 майстри спорту, 14 кандидатів в майстри спорту, 74 спортсмени І розряду [141, арк. 97], у 1989 р. – відповідно 17, 51 і 118 [653, с. 170]. Значних спортивних результатів досягали і студенти інших педвишів [97, арк. 32; 115, арк. 180; 157, арк. 264].

Свої досягнення спортсмени педінститутів демонстрували на республіканських Спартакіадах педагогічних вишів УРСР. У 1985 р. було проведено XVI-ту, а в 1989 р. – XVII-ту Спартакіади. У першій групі серед педвишів з факультетами фізичного виховання у 1985 і 1989 рр. переконливої перемоги досягла збірна команда Черкаського педінституту. У другій змагальній групі у 1985 р. переможцем стала збірна команда Херсонського педінституту, а в 1989 р. – Київського. Результати інших вишів подано у додатку Ц.

У 1990 р. студенти Луганського педінституту здобули на Універсіаді СРСР звання чемпіонів у командному заліку. За всю історію подібних змагань це був єдиний випадок, коли команда педінституту випередила всі виші, у т.ч. й спеціалізовані інститути фізичної культури СРСР [655, с. 48].

У деяких вишах результати спортивно-масової роботи були незадовільними. Наприклад, 23 травня 1990 р. проректор з навчальної роботи Вінницького педінституту А.А. Томусяк цілком доречно закидав кафедрі військової підготовки за те, що, маючи понад 600 студентів, для яких стрільба і орієнтація на місцевості були елементами фахової підготовки, результатом їхньої участі на XVII республіканській спартакіаді вишів зі спортивного орієнтування стали лише 74 очка, а з кульової стрільби – жодного. У той же час Луцький педінститут набрав відповідно 478 і 283 [104, арк. 72–73].

Спортсмени педінститутів здобували перемоги на міжнародних, всесоюзних і республіканських спортивних змаганнях. Наприклад, студент Ворошиловградського педінституту В. Бризгін у 1988 р. став олімпійським чемпіоном [655, с. 48]. У 1989 р. студентка Луцького педінституту Л. Гудзь стала чемпіонкою світу у складі збірної СРСР з гандболу [634, с. 49]. У 1990 р. студентка Миколаївського педінституту О. Коломієць здобула титул чемпіонки світу із стрибків на батуті [573].

Таким чином, у педінститутах в умовах перебудови ідейно-політичне виховання студентів було одним із пріоритетних напрямків життєдіяльності цих закладів. Партосередки організовували і проводили соцзмагання, політінформації, бесіди, лекції, диспути і тематичні збори, молодь залучали до суспільно-корисної

роботи. Важливі ідеологічні функції компартія покладала на комсомольські, а також профспілкові організації, які часто керувалися не інтересами студентів, позиції яких мали захищати, а з власними. Питання ідеологічного виховання були наріжними в інститутській пресі. Багато уваги приділялося естетичному вихованню студентів: у вільний від навчання час займалися сценічною діяльністю, різними видами спорту, туризмом тощо. Водночас, у цей період з'явилися незалежні від партійних структур політичні клуби, студенти брали участь у виборах на альтернативній основі, реального демократичного змісту набуло студентське самоврядування. Виші почали налагоджувати контакти із європейськими закладами вищої освіти. Ряд викладачів вийшли з рядів партії, частина з яких підтримали платформу Народного Руху України.

4.2. Матеріально-технічна база педвишів, матеріальне становище викладацького складу і студентства

Незважаючи на загальне покращення матеріально-технічного забезпечення вишів у період перебудови їхня матеріальна база залишалася недостатньою для повноцінного забезпечення навчального процесу. Якщо у 1986–1990 рр. студентський контингент стаціонару зріс на 40%, то асигнування на розвиток матеріальної бази цих вишів збільшилося лише на 27% [62, арк. 65]. У 1989 р. на утримання установ освіти, підпорядкованих Міністерству народної освіти УРСР, було використано 4,8 млрд. крб., що складає 12,3% бюджету республіки. Витрати на одного студента у педінститутах (без державних капітальних вкладень) становили 1417 крб. на рік [62, арк. 3; 708, с. 74].

У бюджетах інститутів більшість коштів витрачалася на зарплати викладачам і стипендії студентам. Наприклад, кошторис Вінницького педінституту у 1986 р. склав 4268,2 тис. крб., з яких використано на зарплату – 1757,0 тис., стипендію – 1683,1 тис., придбання обладнання та інвентаря – 100 тис., капітальний ремонт – 110,6 тис. [94, арк. 25]; у Тернопільському – у 1989 р. – відповідно 5013,6; 1766,8; 1898,8; 251,6; 209,1 [375].

Окремі педінститути освоювали кошти не раціонально. Так, значну економію по зарплаті допустили у першому півріччі 1986 р. Ворошиловградський (44,9 тис. крб.), Одеський (19,1 тис. крб.), Сумський (11,9 тис. крб.) та Миколаївський (10,5 тис. крб.) педінститути. Не домоглися нормативного рівня (74%) забезпечення стипендією при наявності значної економії Бердянський (67,5%), Полтавський (69,6%), Тернопільський (70,8%), Черкаський (69,9%) педінститути, що свідчило про зниження успішності студентів. Були допущені перевитрати, які в своїй більшості були пов'язані із обслуговуванням будинків і споруд. Зафіксовано, зокрема, що за даною статтею значні перевитрати мали місце в Харківському (36,6 тис. крб.), Кам'янець-Подільському (25,5 тис. крб.), Дрогобицькому (24,3 тис. крб.), Глухівському (15,2 тис. крб.) педінститутах. Виявлені також непоодинокі порушення фінансової, штатної і трудової дисципліни, внаслідок чого були понесені збитки на загальну суму 9,8 тис. крб., з них незаконні витрати становили 8 тис. крб. Найбільші суми збитків виявлено в Уманському, Мелітопольському і Херсонському педінститутах [4, арк. 22]. У 1987 р. асигновані кошти на стипендії не використали Одеський (52 тис. крб.), Ніжинський (10,6 тис. крб.), Херсонський (24,8 тис. крб.) педінститути [21, арк. 19]. У 1987 р. у педінститутах було проведено ревізію, яка виявила збитки на суму 30,3 тис. крб., у т.ч. нестач і крадіжок – 16,1 тис. крб. Незаконні виплати допущені переважно у результаті нарахування зарплати за невідпрацьований робочий час штатними працівниками і сумісниками, переплат із погодинного фонду, відпускних, по соцстраху, стипендій студентам і пенсій працюючим пенсіонерам. Найбільші суми збитків за цими статтями виявлено у Харківському (2,6 тис. крб.), Ворошиловградському (1,7 тис.), Одеському (1,6 тис. крб.), Київському педінституті іноземних мов (1,4 тис. крб.). У 8 педінститутах виявлено не оприбутковані матеріальні цінності і кошти на суму 2,9 тис. крб., у т.ч. у Луцькому педінституті – 1,1 тис. крб. За результатами ревізії до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 31 особу [21, арк. 21, 22]. Подібний характер порушень і зловживань спостерігався у педвишах і в наступні роки [22, арк. 166–167; 36, арк. 19–22; 38, арк. 35–37; 68, арк. 103–106].

29 квітня 1987 р. постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР було затверджено заходи з організації виконання в Україні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 13 березня 1987 р. «Про заходи по докорінному поліпшенню якості підготовки і використання спеціалістів з вищою освітою в народному господарстві». Зокрема, передбачалося розробити і здійснити комплексну програму зміцнення навчально-лабораторної бази вишів, будівництва гуртожитків і об'єктів соціально-культурного призначення, які мали відповідати високим естетичним і містобудівним нормам. Також планувалося забезпечити виші житловими будинками, поліклініками і санаторно-курортними закладами для професорсько-викладацького складу [288, с. 470–3].

У напрямі реалізації вищезазначеної програми вдалося досягнути певних позитивних результатів. Так, впродовж 1984 р. – вересня 1987 р. було введено в експлуатацію два навчально-лабораторних корпуси Вінницького й Сумського і чотири гуртожитки Вінницького, Житомирського, Черкаського і Херсонського педінститутів площею, відповідно, 9,24 і 27 тис. м^2. Водночас, ці показники суттєво відставали від запланованих до введення в експлуатацію об'єктів, серед яких 6 навчальних корпусів площею 61,2 тис. м^2 і 6 гуртожитків – 36 тис. м^2. Зокрема, на 1989 р. було перенесено завершення будівництва навчальних площ Харківського, Житомирського, Черкаського і Херсонського педінститутів, гуртожитків Полтавського і Сумського педінститутів [6, арк. 53; 18, арк. 72; 26, арк. 53; 93, арк. 29; 616, с. 82; 722, с. 171].

У серпні 1988 р. введено в експлуатацію нові навчальні площі Івано-Франківського педінституту загальною площею 10,47 тис. м^2 [22, арк. 149; 29, арк. 7, 101; 281; 353; 701, с. 114]. В цей же час завершено будівництво навчального корпусу Харківського педінституту загальною площею 9,23 тис. м^2 із запланованого комплексу будівель, який в загальному обсязі згідно із проектом складав 35,46 тис. м^2 і мав бути введений в дію 1990 р. Однак за 6 років будівельно-монтажних робіт, розпочатих в 1984 р., підрядники не змогли освоїти 3,18 млн. крб., тому вищезазначений навчальний корпус став єдиним завершеним об'єктом на заплановану дату закінчення проекту [62, арк. 62]. У 1989 р.

розпочали свою роботу навчальні корпуси Бердянського [45, арк. 3; 47, арк. 94] і Миколаївського [686], у 1990 р. – Черкаського [726, с. 36] і Житомирського педінститутів [643]. Розпочато будівництво навчальних приміщень у Горлівському, Криворізькому [16, арк. 8], Кіровоградському педінститутах [29, арк. 101], Київському педінституті іноземних мов [45, арк. 98], Глухівському, Уманському педінститутах [45, арк. 90; 58, арк. 16]. У 1991 р. було передбачено завершення навчально-лабораторних корпусів Харківського, Житомирського, Уманського і Черкаського педінститутів. З суттєвим відставанням від графіку робіт будувалися навчальні корпуси Бердянського, Кам'янець-Подільського, Київського іноземних мов, Луцького, Рівненського педінститутів [73, арк. 50].

Відомо також, що у лютому 1988 р. затвердили кошторис будівництва навчального корпусу Чернігівського педінституту (вартість будівництва – 3 млн. 980 тис. крб [20, арк. 140], однак документальних свідчень про початок будівництва нами не виявлено. Восени 1989 р. розпочали будівництво навчально-лабораторного корпусу Луганського педінституту площею 11,2 тис. м^2, однак вчасному завершенню об'єкта завадив брак коштів, зумовлений загостренням економічної кризи [655, с. 31–32].

Загалом, у 1987–1988 н.р. навчально-матеріальна база українських педінститутів розміщувалася на площах, що становили 1126 тис. м^2 (орендовані – 17572 м^2), у т.ч. 582746 м^2 займали навчально-лабораторні споруди, гуртожитки – 535915 м^2 [19, арк. 8зв.], у 1989–1990 н.р. – відповідно 1191 тис. (19416), 614946, 559641 [48, арк. 14].

Про нестачу навчальних площ у педвишах йшлося у доповіді секретаря ЦК КПУ Ю.Н. Єльченка. Він навів дані про те, що на одного студента педінституту припадає 7,5 м^2 навчальних площ при нормі 14,5 м^2 [280, с. 3]. У вересні 1989 р. цей показник був ще меншим – 6,9 м^2 [47, арк. 101], у січні 1990 р. – 6,3 [60, арк. 19]. Не досягав встановленого нормативу навіть провідний педагогічний виш республіки: станом на 1989 р. у Київському педінституті на кожного студента припадало 8,4 м^2 [256]. У Ворошиловградському педінституті становище було ще гіршим. У 1987 р. тут на одного студента приходилося 5,9 м^2 і з цієї причини

навчальний процес проводився у три зміни [18, арк. 31]. Суттєві проблеми із забезпеченням навчальними площами мав Одеський педінститут, де станом на вересень 1989 р. на одного студента припадало лише 5,5 м^2. Розміщений у чотирьох навчальних корпусах, педвиш не мав навіть актової зали, а навчання проводилися у дві зміни. Забезпеченість студентів гуртожитками становила всього 56%. Відомо, що ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР в своїй постанові від 10 липня 1984 р. передбачили впродовж 1986–1990 рр. звести в Одесі навчальний комплекс площею 17 тис. м^2. Однак виконання постанови унеможливлювалося зволіканням у виготовленні проектно-кошторисної документації, розділи якої застаріли після 12-річної роботи над нею, а також через кількаразову зміну місця розташування об'єкту з ініціативи місцевих органів влади [47, арк. 83]. У Рівненському, Глухівському і Чернігівському педінститутах ці показники забезпеченості взагалі були катастрофічними – відповідно 2,9 м^2, 3,9 м^2, 4,3 м^2 [60, арк. 14], Полтавському – 4 м^2 на студента [640, с. 8].

Найкращим становище із навчальними площами було у Київському педінституті іноземних мов, Бердянському і Слов'янському педінститутах. Більш детальніше про забезпечення вишів навчальними площами станом на січень 1990 р. йдеться у додатку Ш.

Загалом, на листопад 1990 р. виші були забезпечені навчальними площами лише на 43% від норми [62, арк. 65].

Варто зауважити, що покращення технічного стану навчальних приміщень нерідко відбувалося із залученням самої студентської молоді. Так, студенти Тернопільського педінституту у 1985–1986 н.р. провели ремонт 4-го і 5-го поверхів головного навчального корпусу на загальну суму 1,6 тис. крб. (загальна вартість ремонтних робіт у навчальному корпусі – 5,6 тис. крб.) [155, арк. 5]. У 1987 р. зусиллями студентських бригад було створено 10 сучасних спеціалізованих лекційних аудиторій, обладнано технічними засобами навчання 44 кабінети і лабораторії, музей історії початкової освіти, оформлено вестибюлі й коридори, відремонтовано спортивні споруди [497]. Студенти Івано-Франківського педінституту допомагали будівельникам споруджувати новий

навчальний корпус, а після введення його в експлуатацію брали участь в роботах по встановленню необхідного обладнання в кабінетах [281, с. 3].

Значну допомогу студентам і викладачам вишів надавали бібліотеки, які здійснювали бібліотечне-бібліографічне забезпечення навчальної, наукової і виховної діяльності. Робота бібліотек проводилася за такими напрямами: раціональне формування і використання книжного фонду; вдосконалення форм і методів пропаганди літератури; оперативне інформативне забезпечення навчально-виховної і науково-педагогічної діяльності вишів; надання методичної допомоги бібліотекам регіону; підвищення кваліфікації співробітників бібліотеки; вдосконалення технологічної документації [139, арк. 2].

Змінювалися підходи до формування книжкових фондів, звільнення їх від застарілої літератури, змістовнішою ставала інформація про нові видання.

Проілюструємо діяльність бібліотек пединститутів на прикладі Київського пединституту, книжковий фонд якого був серед них найбільшим. У січні 1986 р. бібліотека вишу мала у своєму розпорядженні фонд із 978 тис. прим. [134, арк. 3], у січні 1987 р. – 1019 тис. [136, арк. 4], у січні 1988 р. – 1081 тис. [139, арк. 6], у січні 1989 р. – 1127 тис. [141, арк. 96зв., 138; 256], у січні 1990 р. – 1174 тис. [143, арк. 2], у червні 1991 р. – 122 тис. [148, арк. 3]. Детальні показники стану бібліотек наведено у таблиці №1.

Таблиця №1

Інформація про діяльність бібліотеки Київського пединституту у 1986–1991 р. [14, арк. 138; 134, арк. 3; 136, арк. 4–6; 139, арк. 4, 6; 140, арк. 3–4; 141, арк. 96зв.; 143, арк. 2; 147, арк. 2–4; 148, арк. 3; 256].

Рік	**Основні показники роботи бібліотеки пединституту (тис.)**							
	Надійшло за рік (тис.)	Вибуло за рік (тис.)	Кількість відвідувань (тис.)	Книговидача (тис.)	Кількість читальних залів/місць	Кількість абонементів	Площа бібліотеки ($м^2$)	Бібліотечні працівники
1985 р.	67,1	28,6	507,4	958,2	13 (700)	6	2271	*

1986 р.	62,0	22,6	494,7	982,3	13 (700)	6	*	67
1987 р.	95,8	33,9	504,1	930,7		6	*	*
1988 р.	81,9	35,8	465,3	939,8	12 (735)	6	*	*
1989 р.	85,0	37,7	492,8	1008619	13 (795)	6	*	*
1990 р.	59,4	12,7	626,2	1107014	12 (735)	6	2323	68
1991 р.	46,6	41,5	626,8	1107512	12 (735)	6	2323	68

* Даних не виявлено

Як бачимо, на початку 1990-х рр. значно скоротилося надходження літератури, що пояснювалося складним матеріальним становищем вишу.

Працівники бібліотеки прагнули своєчасно інформувати читачів про актуальні питання виховання, нові досягнення педагогічної науки, досвід роботи вищої і середньої школи. З цією метою колектив бібліотеки вишу складали довідкові бібліографічні покажчики, списки літератури, організовували відкриті перегляди, книжково-ілюстративні виставки нової літератури, застосовували автоматичну довідкову установку. Крім того систематично проводилися різноманітні освітні і виховні заходи: читацькі конференції, зустрічі з письменниками, тематичні вечори і та ін. 1979 р. на бібліотеку було покладено функції методичного центру для бібліотек педінститутів і педучилищ, а також науково-методичне супроводження організації книжкових фондів, допомога налагодженні роботи довідково-бібліографічного апарату [653, с. 183; 716, с. 156].

Потужний бібліотечний фонд в своєму розпорядженні мав Кам’янець-Подільський педінститут. У 1987 р. він налічував 728779 прим., а річне поповнення фонду становило 29434 прим., у 1988 р. – відповідно 758401 і 24639, у 1989 р. – 767756 і 20634, у 1990 р. – 778083 і 21708 [118, арк. 29; 279, с. 72]. У 1988 р. за наповненістю фонду бібліотека посідала друге місце серед педінститутів республіки [118, арк. 29].

У Луцькому педінституті станом на 1 січня 1990 р. бібліотека мала понад 400 тис. прим. [447], Івано-Франківському – у липні 1989 р. – понад 500 тис. [203; 641, с. 57], Вінницькому – у 1988 р. – бл. 500 тис. [97, арк. 23–24], Тернопільському – у травні 1990 р. – 492172 [164, арк. 352–353]

Водночас варто зазначити, що інтерес до використання бібліотечного фонду виказували далеко не всі студенти. Так, у серпні 1988 р. на засіданні вченої ради Вінницького педінституту Н.М. Шунда інформував, що у 1987–1988 н.р. абонементом скористались 25–35% студентів. Зверталася увага і на те, що чимало учасників навчального процесу порушували правила користування бібліотечним фондом. 120 викладачів, 56 співробітників і 1606 студентів мали заборгованість перед бібліотекою [97, арк. 24].

В цьому контексті варто згадати про організацію музейної справи в педінститутах. Серед іншого інститутські музеї вирішували такі завдання: 1) збирали в школах, позашкільних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, профтехучилищах, в органах народної освіти і окремих громадян документальні і матеріальні пам’ятки з історії розвитку освіти і педагогічної думки у краї, матеріали про педагогічний досвід; обліковували, описували і зберігали їх; 2) готували експозиції, організовували виставки документів і матеріалів для проведення науково-освітньої і виховної роботи; 3) надавали допомогу вчителям, викладачам ПТУ, технікумів і вишів, студентам у вивченні історії педагогічної думки краю, ознайомлювали їх з передовим педагогічним досвідом; 4) здійснювали підготовку екскурсоводів з числа студентів, а також майбутніх організаторів музейних кімнат і музеїв у школах та інших навчальних закладах.

За матеріалами музею студенти старших курсів писали реферати, наукові статті, курсові і дипломні роботи з педагогіки та історії педагогіки. В музеї проходили практичні заняття групи музеєзнавців і екскурсоводів факультету громадських професій, факультету народного університету з пропаганди пам’яток історії та культури [225, с. 76]. В експозиції музею народної освіти Прикарпаття Івано-Франківського педінституту в 1985 р. представлено 910 експонатів, а його допоміжний фонд налічував близько 600 одиниць. Перед входом в музей обладнали стенди, на яких розміщували інформацію про передовий педагогічний досвід, досвід класних керівників, вихователів груп продовженого дня. Характерно, що більшість матеріалів до стендів збирали студенти, які проходили

педпрактику [225, с. 74–75]. Крім того, працювали також музеї археології Івано-Франківщини та декоративно-прикладного мистецтва Гуцульщини [203; 325; 641, с. 57].

У 1985 р. в Ніжинському педінституті відкрили музей рідкісної книги імені Г.П. Василевського [685]. У тому ж році було створено музей історії Херсонського педінституту [369, с. 79]. У Полтавському педінституті відкрили кімнату-музей А.С. Макаренка, який понад 20 років жив, навчався і працював на Полтавщині. Музей відвідували не лише студенти, а й вчителі, учні, батьки, педагоги з Японії, Болгарії, Чехословаччини, Польщі, Канади [334, с. 84].

У Луцькому педінституті 11 вересня 1985 р. урочисто відкрили музей Лесі Українки. Студентам і викладачам вишу вдалося зібрати майже 1 тис. експонатів. Значну допомогу у створенні музею надав директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР М.Г. Жулинський [338, с. 82; 634, с. 9]. Крім того, на 1 січня 1990 р. у виші працювали також музеї В.І. Леніна, археології Волині, анатомії і фізіології людини [360]. У Криворізькому педінституті у музеї «Літературне Криворіжжя» зібрано багатий етнографічний і краєзнавчий матеріал [70, арк. 45].

У деяких вишах створювали науково-дослідні поля. Наприклад, в Івано-Франківському педінституті проводилися експериментальні дослідження у галузі генетики та насінництва пасовищних трав, виводили нові культурні сорти та навчалися раціонально використовувати природні ресурси. Всього на полі створили понад 100 дослідницьких ділянок, на яких студенти проводили експериментальну роботу. У 1989 р. дослідне поле перетворили у Державний дендрологічний парк «Дружба», який ввійшов до заповідного фонду садово-городнього мистецтва союзного значення [203; 353; 641, с. 67].

Одним із показників рівня матеріального забезпечення діяльності вишу є вартість навчального обладнання, що припадає на одного студента. Станом на листопад 1990 р. вона становила близько 2 тис. крб. Міністр освіти І.А. Зязюн у листі заступнику голови Ради Міністрів УРСР С.В. Комісаренку скаржився, що ці показники були «найгіршими у вищій школі республіки. Зокрема, в Мінвузі УРСР

завдяки великій дотації промисловості загальний стан вузів значно кращий» [62, арк. 65].

Неоднозначним було питання забезпечення студентів площами для проживання на період навчання. Ріст кількості житлових місць за рахунок будівництва нових гуртожитків значно відставав від зростання загальної кількості студентів, через що відповідний показник забезпеченості невпинно знижувався. Так, станом на 1987–1988 н.р. у гуртожитках проживало 43780 студентів пединститутів із 59131, які потребували житла (забезпеченість житловою площею становила 74%) [19, арк. 8зв.], у 1988–1989 н.р. – відповідно 44019 і 60045 (73,3%) [34, арк. 1зв.], у 1989–1990 н.р. – 46699 і 68767 (67,9%) [48, арк. 14], у 1990–1991 н.р. – 47889 і 74164 (64,6%) [63, арк. 12; 90, арк. 84].

На січень 1990 р. найкраще гуртожитками була забезпечена молодь Житомирського, Дрогобицького, Криворізького, Чернігівського, Уманського, Кам’янець-Подільського, Миколаївського пединститутів (житлом забезпечили від 80 до 90% іногородніх студентів) [60, арк. 19]. У період перебудови нові гуртожитки збудували у Харківському [719, с. 37], Кам’янець-Подільському [118, арк. 28], Івано-Франківському [281, с. 3], Чернігівському [25, арк. 48], Тернопільському, Сумському [39, арк. 7, 101], Луцькому і Полтавському пединститутах [45, арк. 3; 447]. У 1991 р. передбачалося завершити будівництво гуртожитків в Івано-Франківському, Мелітопольському і Ніжинському пединститутах. У 1991 р. мали розпочати будівництво помешкань у Тернопільському, Дрогобицькому, Слов’янському та Глухівському пединститутах, але відомо, що на червень того року будівництво не було розпочато [73, арк. 50].

Нижчими за середній рівень по республіці були показники у 15 пединститутах. Найгірше студентів забезпечили житлом у Мелітопольському, Одеському пединститутах і Переяслав-Хмельницькій філії Київського пединституту [26, арк. 57; 60, арк. 14, 19; 310; 640, с. 8]. Особливо гострим було становище у Мелітопольському пединституті. Тут студенти у листопаді 1990 р. створили страйковий комітет, який повідомив, що якщо будівництво і надалі буде проводитися повільними темпами, молодь мала намір діяти рішуче: поставити

намети біля адміністративних корпусів Мелітополя, виїхати з пікетами у Запоріжжя. Причому, самі студенти зобов'язувалися допомагати будівельникам. До цього практично щодня на будмайданчики надсилали 100–150 студентів [241]. Допомагали будівельникам робочою силою у Кам'янець-Подільському педінституті, коли у цьому виші будували гуртожиток №5. Для цього створювалися студентські будівельні загони [118, арк. 28]. Про забезпечення студентів гуртожитками інших педінститутів подано інформацію у додатку Щ.

Гуртожитки брали участь у всесоюзних, республіканських і міських оглядах-конкурсах з організації побуту і відпочинку студентів. Наприклад, у 1986 р. колектив гуртожитку №8 Київського педінституту у всесоюзному змаганні посів перше місце, а в республіканському конкурсі переміг гуртожиток №5 [302, с. 2]. У 1988 р. переможцем всесоюзного конкурсу виявився гуртожиток №7 [569]. Такі ж змагання серед гуртожитків організовувалися безпосередньо у вишах [452].

Ректорів вишів зобов'язували забезпечити належні житлово-побутові умови для докторантів та аспірантів. Наприклад, 18 серпня 1988 р. міністр освіти наказав ректорам столичних педінститутів ім. О.М. Горького та іноземних мов виділити для цих потреб у студентських гуртожитках відповідно 100 і 50 місць. Ще 50 місць мали надати у Республіканській станції юних натуралістів [27, арк. 49]. У серпні наступного року в аналогічному наказі регламентувалося, що ректори педінститутів мали надати по 50 місць, а Республіканська станція юних натуралістів – 100 [39, арк. 197]. Студенти висловлювали невдоволення таким розподілом житлових місць. Так, у жовтні 1989 р. студенти Київського педінституту висунули вимогу до МНО УРСР відмовити у поселенні в гуртожитки інституту слухачів факультету підвищення кваліфікації, аспірантів інших вишів у зв'язку з гострою ситуацією із забезпеченням студентів місцями в гуртожитку [393].

Значну частину площ у гуртожитках відводили й для інших цілей. Так, в Івано-Франківському педінституті у травні 1990 р. понад 500 місць займали: профілакторій – 147, слухачі курсів (директори, вчителі, вожаті) – 195, інститут удосконалення вчителів – 90, викладачі, працівники їдалень – 88 тощо [365].

У педінститутах намагалися вирішити питання забезпечення житлом викладацький склад. Загалом, на 1 січня 1987 р. ним були забезпечені 31,1% викладачів [2, арк. 45]. У 1987–1989 рр. з 1,6 тис. працівників, які перебували на квартирному обліку, отримали житло лише 429 [45, арк. 78; 60, арк. 65]. Значною мірою невирішеність житлового питання зумовило значну кадрову плинність. Так відомо, що впродовж 1988–1990 рр. з інститутів вибули 1,3 тис. викладачів (13% від їхньої загальної кількості) [62, арк. 66].

Одним із шляхів вирішення проблеми вбачалося перепрофілювання частини студентських гуртожитків під квартири. Так, у Тернопільському педінституті у 1990 р. 32 сім'ї викладачів отримали ключі від квартир у реконструйованій частині гуртожитку №1 [166, арк. 51]. Ректор Кам'янець-Подільського педінституту А.О. Копилов пропонував здійснити капітальний ремонт і реконструювати під житло для викладачів гуртожиток №2 [115, арк. 166; 118, арк. 30]. Частина викладачів мешкала в гуртожитках поряд із студентами, тим самим ще більше ускладнюючи проблему забезпечення житлом самих студентів [155, арк. 8; 241]. У деяких закладах для викладачів і співробітників будували кооперативні будинки [115, арк. 166; 118, арк. 30; 726, с. 36].

У роки перебудови гуртожитки отримали більше повноважень в управлінні своєю життєдіяльністю. 3 вересня 1986 р. опублікували «Типове положення про студентські гуртожитки вищих учбових закладів», відповідно списки мешканців затверджували спільним рішенням профкоми студентів й комітети комсомолу педінститутів [538]. Наприкінці 1980-х рр. у перелік тих організацій, які візували списки на поселення було внесено зміни. Тепер його затверджували декани факультетів, голови студентських рад гуртожитків, профспілкових бюро факультетів та головою профкому студентської молоді вишу [660, с. 98].

У гуртожитках створювалися студентські ради, які були громадським органом самоврядування. Вони обиралися терміном на один рік і працювали під керівництвом профкому [454]. Одним із нововведень того періоду було те, що кандидатури персоналу гуртожитку, яких приймали на роботу, обов'язково мали

узгоджуватися із студрадами гуртожитків. Працюючий персонал періодично мав звітуватися про виконану роботу на засіданнях студрад [745, с. 24].

У гуртожитках Тернопільського педінституту студенти, реалізовуючи ідею «Свій дім – своїми руками», виконували функції комендантів, слюсарів-техніків, електриків, столярів, двірників, технічних працівників. Вони створили ремонтно-будівельні бригади, які за короткий термін здійснили капітальний ремонт гуртожитків, надали їм сучасного естетичного вигляду. Студенти також обладнали клуби «Подвиг» й інтернаціональної дружби, шахово-шашковий клуб «Біла тура», ленінські кімнати й кімнати самопідготовки. При гуртожитках №2 і №3 створили культурно-спортивні комплекси. Відновили роботу санітарних постів, відповідно, у кімнатах, коридорах і на кухнях запанували чистота і порядок. Як наслідок, інститут став переможцем республіканського огляду педвишів щодо кращої організації студентського побуту, а гуртожиток №3 визнано переможцем всесоюзного огляду робітничих і студентських гуртожитків, що проводився ЦК ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ [155, арк. 5; 157, арк. 21; 497]. Певних успіхів в організації самоврядування було досягнуто також в гуртожитках Київського [501, с. 83; 569], Кам’янець-Подільського [116, арк. 24–25; 118, арк. 145–146], Мелітопольського [5, арк. 102], Вінницького [97, арк. 29; 505, с. 93], Луцького [338, с. 83; 422, с. 6] педінститутів.

Слід звернути увагу на випадки високої свідомості студентів, які працювали за умов надзвичайних ситуацій, що виникали у гуртожитках. Наприклад, на початку червня 1988 р. внаслідок сильної зливи вода затопила підвальні приміщення гуртожитку №6 Дрогобицького педінституту. На боротьбу із стихією прийшли слухачі підготовчого відділення і студенти фізико-математичного і педагогічного факультетів. Упродовж семи годин наслідки стихії були ліквідовані [539].

У роки перебудови студенти брали більш активну участь в організації свого побуту, відпочинку, спортивно-оздоровчих заходах. У гуртожитках проводилися різні свята, зокрема, українські народні вечорниці [311], організовували цикли популярних лекцій з питань молодої сім’ї, «Паради дискотек», зустрічі команд

КВК, конкурси факультетських вокально-інструментальних ансамблів тощо [653, с. 186].

Водночас, мали місце прояви девіантної поведінки молоді. На Всесоюзному студентському форумі, який відбувся у жовтні 1989 р. у Москві, йшлося про те, що у студентському середовищі мали місце випадки пиятики, спекуляції, проституції, наркоманії [86, арк. 6]. Прикладів чимало. Наприклад, у 1990 р. з Тернопільського педінституту повідомляли, що того року виш здобув «позорну пальму першості» серед усіх вишів міста за кількістю зареєстрованих венеричних захворювань (зафіксовано 17 випадків захворювання на гонорею серед студентів, а загалом по місту – 43). Таку ж першість виш мав щодо операцій з переривання вагітності. Наприклад, лише за період з 21 листопада 1990 р. по 14 січня 1991 р. було зафіксовано 28 випадків. До уваги бралися лише ті студентки, які проживали у гуртожитку і зверталися у лікарні міста [166, арк. 190].

У гуртожитках мали місце випадки пияцтва і алкоголізму, незважаючи на прийняту 7 травня 1985 р. Радою Міністрів СРСР постанову «Про заходи щодо подолання пияцтва й алкоголізму, викорінення самогоноваріння» [611; 612, с. 269; 671, с. 356; 751, с. 84].

Випадки пиятики в гуртожитках були непоодинокими і інколи закінчувалися трагічно. Так, у Тернопільському педінституті у 1985–1986 н.р. у результаті пиятики, організованої у гуртожитку №4, з другого поверху випав студент М. Попович [155, арк. 29]. 31 грудня 1988 р. у Київському педінституті іноземних мов у гуртожитку №2 8 студентів розпивали спиртні напої. Наступного дня одного з учасників цього процесу знайшли на східцях біля входу у гуртожиток непритомним з важкою травмою голови [35, арк. 112]. У Кам’янець-Подільському педінституті у жовтні 1989 р. стався трагічний випадок – через вікно в гуртожитку викинулася і загинула студентка О. Пилипчук. Однією з причин цієї трагічної події стало групове розпивання спиртних напоїв [41, арк. 105]. Вживали спиртні напої і в Дрогобицькому [240], Івано-Франківському [470; 471] та Кіровоградському педінститутах [382]. Нерідко пиятики закінчувалися бійкою, наприклад, у Вінницькому педінституті [97, арк. 31, 32].

Мали місце прикрі випадки потрапляння студентів у медвитверезник, серед яких були і комуністи, зокрема у Кам'янець-Подільському [107, арк. 151; 112, арк. 104–105], Луцькому, Рівненському, Чернігівському, Херсонському, Вінницькому, Ніжинському, Мелітопольському, Полтавському і Дрогобицькому педінститутах [23, арк. 11; 95, арк. 36; 97, арк. 31–32].

У педінститутах проводилося виховна робота, спрямована на подолання п'янства серед студентів. Наприклад, у Чернігівському педінституті на всіх факультетах було прочитано цикл лекцій на тему «Тверезість – норма життя», проведено бесіди, вечори запитань і відповідей на тему вживання алкоголю. Студенти регулярно випускали загальноінститутську стінгазету «Майбутнє без спиртного». Без «п'яних гулянок» святкувалися студентські весілля. Молодь брала участь у добровільних народних дружинах, у добровільному товаристві боротьби за тверезість [328, с. 72]. У Криворізькому педінституті студенти всіх факультетів вивчали 10-годинний курс «Антиалкогольне та антинаркоманійне виховання учнівської молоді» [358, с. 29]. У травні 1988 р. у Київському педінституті провели науково-практичну конференцію «Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, куріння, СНІД: їх виникнення, перебіг і профілактика». Осередок товариства тверезості вишу проводив гумористичні вечори «Кефірник», на яких прославлялися цілющі якості і висока калорійність вітчизняного молока [171]. Частину студентів за вживання алкогольних напоїв відраховували з вишу чи виселяли з гуртожитків [179, с. 379; 382; 501, с. 84].

Робота з антиалкогольного виховання не завжди була ефективною. У 1986 р. у вишах соціологами було проведено вибіркове опитування, яке показало, що 90% студентів висловилися за помірне вживання спиртних напоїв [328, с. 71].

У гуртожитках мали місце й інші недоліки. Так, у гуртожитках Вінницького педінституту у 1987–1988 н.р. не було побутових кімнат і кімнат гігієни дівчат. Санітарно-гігієнічний стан гуртожитків був вкрай незадовільним [97, арк. 31]. Скаржилися на незадовільні побутові умови і студенти-узбеки. Вони повідомляли, що у кімнатах було холодно, не вистачало стільців, незадовільно працювали газові плити, траплялися перерви з постачанням гарячої води. В

жодній із кімнат не працювало радіо, несвоєчасно мінялася постільна білизна [101, арк. 184].

Частину студентів забезпечували державними стипендіями. Наприклад, на 1 жовтня 1989 р. у пединститутах республіки державні стипендії отримував 62121 із 90987 студентів (68,3% від загальної кількості). Крім того, 2867 студентів стипендіями забезпечували підприємства, колгоспи тощо [48, арк. 7].

У 1990 р. студентам двічі збільшували стипендії – з 1 квітня [439; 440; 751, с. 298] і з 1 вересня 1990 р. Її розмір встановили у сумі 60 крб. [467]. Ця цифра викликала обурення у студентському середовищі, оскільки не забезпечувала прожиткового рівня. У жовтні 1990 р. голова студентської профспілки Вінницького пединституту І. Собчук на XV з'їзді профспілок України у своєму виступі розкритикував діяльність уряду УРСР щодо матеріального забезпечення студентів. Від імені студентів він звернувся до Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука з такими пропозиціями: «1. Поставити вимогу перед урядом про збільшення асигнувань на освіту не менше як у 2,5–3 рази, починаючи вже з 1991 року... 3. Вирішити питання про відрахування 5 процентів, що отримують навчальні заклади за підготовку спеціалістів, на рахунок профкомів студентів… 5. Набір контингенту студентів проводити у відповідності з наявною навчально-матеріальною базою. 6. Вирішити питання про будівництво студентських поліклінік…» [525]. 22 листопада того ж року на мітинг зібралися студенти Київського пединституту, де ухвалили домогтися забезпечення стипендією не нижче мінімального прожиткового рівня, впровадження 50-відсоткового зниження оплати за проїзд для студентів на всіх видах транспорту на весь рік тощо [342]. Студентів підтримало керівництво гуманітарних міністерств республіки – міністр освіти, а також перші заступники міністрів вищої і середньої спеціальної освіти, охорони здоров'я, культури. У січні 1991 р. вони надіслали колективного листа Голові Ради Міністрів УРСР В.П. Фокіну, у якому звернули увагу на мізерні стипендії студентів пединститутів, що були значно нижчими за прожитковий рівень [74, арк. 21]. З 1 квітня 1991 р. мінімальний розмір стипендії підвищено до 125 крб. [90, арк. 84]. Все ж і ця сума була мізерною. Міністри

вищої і середньої спеціальної освіти, народної освіти, охорони, культури тощо звернулися до уряду республіки із проханням виділити додаткові кошти для часткової компенсації наслідків підвищення цін. У зв'язку із підвищенням цін у студентському середовищі посилилася соціальна напруженість [74, арк. 125].

Досить складно вирішувалося питання організації харчування студентів вишів. З одного боку, кількість місць у їдальнях зростала. Так, у 1987–1988 н.р. підприємства громадського харчування педінститутів могли одночасно забезпечити харчуванням 7745 студентів, у їдальнях гуртожитків – 2857 [19, арк. 8зв.], у 1988–1989 н.р. – відповідно 7669 і 2559 [34, арк. 1зв.], у 1989–1990 н.р. – 8116 і 2652 [48, арк. 15], у 1990-1991 н.р. – 8696 і 2783 [63, арк. 14]. З іншого боку, у зв'язку із збільшенням кількості студентів відсоток тих, відсоток забезпечення їх посадковими місцями у їдальнях невпинно скорочувався. Наприклад, у 1985 р. відсоток забезпеченості студентів Тернопільського педінституту посадковими місцями в їдальнях і буфетах становив 101,4%, у 1986 р. – 95,9% [154, арк. 39], у 1986–1987 н.р. – 88,8% [158, арк. 20], у січні 1990 р. – лише 57,4% [60, арк. 19].

Загалом, у педінститутах республіки на початку 1990 р. забезпеченість студентів посадковими місцями в їдальнях і буфетах становила лише 55,1%, а у Вінницькому, Глухівському та Рівненському педінститутах, взагалі – від 18 до 31% [60, арк. 15; 90, арк. 84]. Інформація про ситуацію, що мала місце у інших вишах подана у додатку Ю.

Неналежною була і якість харчування у студентських їдальнях. Так, у травні 1991 р. Міністерство народної освіти УРСР у листі до ЦК Компартії України зазначало: «Низькою залишається якість продуктів харчування, які реалізується у їдальнях та буфетах. Асортимент їх одноманітний, недостатньо вітамінізований при досить високих цінах, відсутній контроль за калорійністю страв» [90, арк. 84]. Через це профкоми вишів створювали комісії із контролю за роботою підприємств громадського харчування, систематично інспектували роботу їдалень та роздаткових пунктів [216].

Профкоми надавали матеріальну допомогу студентам, які її потребували. Крім того, таку ж допомогу одержували студенти, зокрема педінститутів,

наприклад, Кам’янець-Подільського, після народження дитини, а також по догляду за дитиною до одного року (див. додаток Я).

Серйозні недоліки мали місце і в організації оздоровлення студентів. У 1987–1989 рр. розширили мережу санаторіїв-профілакторіїв (на 325 одиниць) та спортивно-оздоровчих таборів (на 580 місць) [90, арк. 84]. Такої кількості закладів було недостатньо для забезпечення потреб молоді. У 1989 р. різними формами оздоровлення скористався лише кожний п’ятий студент денної форми навчання. У 14 пединститутах були відсутні санаторії-профілакторії, у 7 – спортивно-оздоровчі табори [60, арк. 15]. Спортивно-оздоровчі табори працювали у Київському пединституті (табір «Берізка» на березі Київського водосховища) [256, с. 4; 570], Тернопільському [164, арк. 353], Чернігівському [25, арк. 48], Луцькому (табір «Буревісник») [447; 514], Кам’янець-Подільському [109, арк. 316, 319; 120, арк. 52], Дрогобицькому – «Смерічка» [503], Івано-Франківському (спортивно-оздоровча база «Карпати» у селищі Ворохта, а також спортивно-оздоровчий комплекс «Зірка» у с. Микуличині Надвірнянського району) [45, арк. 3; 203; 223; 353; 407; 552]. Життя у таборах було насиченим і різноманітним. Значна увага приділялася культурно-масовій і спортивно-масовій роботі, проведенню політінформацій, бесід, організовувалися лекції, вечори художньої самодіяльності, концерти, вечори відпочинку, диспути, конкурси. Молодь переглядала художні і науково-популярні кінофільми, випускала стінгазети. Студенти проводили концерти для жителів місцевих населених пунктів. Активний відпочинок реалізовувався через роботу у спортивних секціях, проведення табірних змагань, товариських матчів із колегами з інших таборів, спартакіад, туристичних походів, колективних прогулянок у ліс, на річку та ін. [109, арк. 316, 319; 120, арк. 52; 660, с. 102].

У деяких вишах працювали санаторії-профілакторії, зокрема, у Вінницькому [95, арк. 38], Тернопільському [164, арк. 353], Івано-Франківському [641, с. 57], Кіровоградському і Криворізькому пединститутах [45, арк. 3, 134]. Профілакторій останнього вишу мав понад 20 лікувально-профілактичних кабінетів, які були обладнані досконалою вітчизняною та зарубіжною медичною апаратурою, у тому

числі лазерною, усім необхідним для голкорефлекторної та мануальної терапії. Цей заклад був одним з кращих у республіці [174].

Щорічно профспілкові організації забезпечували оздоровлення та відпочинок студентів. В «Основних напрямах реформи загальноосвітньої і професійної школи» зазначено: «Соціалістичне суспільство кровно заінтересоване в тому, щоб молоде покоління росло фізично розвиненим, здоровим, життєрадісним, готовим до праці і захисту Батьківщини… Більше уваги приділяти питанням гігієни…» [284, с. 83].

У педінститутах видавалися путівки до санаторіїв і на курорти, в пансіонати і будинки відпочинку. Студенти переважно сплачували 30% їхньої вартості. 20% усіх путівок видавалося безкоштовно. Відмінники навчання отримували путівки в оздоровчі табори, які розміщувалися на узбережжі Чорного та Азовського морів. Найбільш популярними серед молоді були табори «Примор'є», «Росія», «Алушта», «Сочі», «Дружба», «Золоті піски», «Горний», «Водопад», «Бердянськ», «Орлине гніздо», «Голуба гірка», «Авангард», «Євпаторія», «Затока», «Будівельник» та ін. [113, арк. 278–279, 315–316, 323–324, 343; 116, арк. 2, 47; 122, арк. 79–80; 126, арк. 52; 158, арк. 20; 660, с. 103].

Для студентів організовувалися екскурсії до Москви, Ленінграда, Бреста, Києва, Карпат, республік Прибалтики, Кавказу тощо [109, арк. 262, 280, 282, 293, 307а, 313–314, 320–321, 326–328, 387; 113, арк. 279, 285, 386, 333, 334; 120, арк. 7, 103; 122, арк. 81; 126, арк. 48; 563; 303]. Водночас, мали місце випадки, коли приймаюча сторона безвідповідально ставилася до своїх зобов'язань. В такому разі інтереси студентів-екскурсантів відстоювали профкоми. Наприклад, 29 січня 1991 р. директор Кам'янець-Подільського бюро екскурсій С.В. Богуцький отримав листа від голови профкому Кам'янець-Подільського педінституту В. В. Малого, у якому той повідомляв, «… що студенти, які їздили по туристичним путівкам в Ленінград з 19 до 27 січня 1991 р. в кооператив «Білі ночі», залишились незадоволені поїздкою і обслуговуванням… Наші студенти (30 осіб) змушені були самі замовляти екскурсії і оплачувати їх, замовляти транспорт і оплачувати його самі, щоденно доплачувати за харчування 2 руб. 50 коп.

Незрозуміло, чому все це не входило у вартість туристичної путівки? У зв'язку з цим профком просить зробити перерахунок по оплаті обслуговування наших туристів, дати калькуляцію на кожного туриста, оскільки студенти дуже обурені і вимагають повернути їм гроші» [129, арк. 13; 660, с. 104].

На початку 1990-х рр. матеріальне становище вишів і відповідно учасників навчального процесу значно ускладнилося. Така ситуація значною мірою склалася у зв'язку із виконанням наказу Державного комітету СРСР з народної освіти від 17 січня 1990 р. «Про господарський механізм в народній освіті» та у відповідності до «Основного положення господарського механізму в народній освіті», розглянутими та схваленими Державною комісією Ради Міністрів СРСР з економічної реформи з 1 травня 1990 р., які регламентували переведення педвишів на нові форми господарювання. Встановлювалися економічні нормативи бюджетного асигнування, основним компонентом якого була чисельність студентів. Керівництво вишів асигновані суми розподіляли по відповідних статтях. Внаслідок скорочення держзамовлення на випускників окремих вишів на 40–50% зменшилися відповідно і розміри їх бюджетного фінансування. Через це проректор Слов'янського педінституту В. Ковальчук цілком слушно звернув увагу на те, що розраховувати на фінансову підтримку реформи вищої освіти не варто. В ситуації, що склалася, керівництво вишів змушене було вдаватися до застосування нових форм економічної діяльності. Проректор пропонував вводити платне навчання, укладати договори на підготовку фахівців, запроваджувати платні послуги населенню і підприємствам, здавати в оренду майно тощо [318]. На думку ректора Кам'янець-Подільського педінституту А.О. Копилова, треба було запровадити сувору економію у використанні палива, електроенергії, водопостачання з таким розрахунком, щоб заощаджені асигнування були направлені на соціальний розвиток працівників вишу [123, арк. 97]. На нові умови господарювання перевели також Вінницький, Дрогобицький, Житомирський, Київський ім. О.М. Горького, Київський іноземних мов, Криворізький, Миколаївський, Мелітопольський, Ніжинський, Тернопільський, Харківський, Черкаський педінститути [52, арк. 86–88]. У

Мелітопольському педінституті з 1 лютого 1991 р. було введено елементи платного навчання («часткова компенсація у зв'язку з переходом держави на ринкові відносини»). Наказом ректора студентів зобов'язали вносити в касу інституту кошти за поновлення після відрахування, складання екзаменів і заліків під час переведення з одного вишу в інший, повторне складання держекзаменів, ліквідацію академзаборгованості у разі, якщо відведений термін був вичерпаний [628, с. 159].

Все ж більшість вишів мала патерналістські настрої і, як і в попередні десятиліття, очікувала на відповідні рішення органів державної влади [711, с. 30].

Більш ініціативними у переході на нові умови господарювання були студенти, які створювали невеличкі підприємства, що мали статус юридичних осіб. Так, на початку 1989 р. у Кам'янець-Подільському педінституті виникло студентське виробниче об'єднання «Синтез». Ініціатори виробили відповідну документацію, уклали договори з організаціями міста, відкрили свій банківський рахунок. Студенти виконували будівельні, художньо-оформлювальні роботи, роботи з впорядкування територій тощо. Планувалося відкрити курси машинопису. Молодь за виконані роботи отримувала відповідну платню [348].

У Тернопільському педінституті при комітеті комсомолу у 1990 р. створили молодіжне госпрозрахункове об'єднання, діяльність якого була направлена на вирішення соціально-економічних проблем юнаків і дівчат, студентів і співробітників інституту, реалізацію суспільно значимих ініціатив учнівської молоді, розвиток студентських загонів. Об'єднання мало орендоване майно, самостійний баланс, печатку і штамп. Його метою був захист прав та інтересів, надання допомоги у розвитку їх наукового, трудового і творчого потенціалу, надання послуг з працевлаштування, відпочинку і оздоровлення, вирішення інших соціально-економічних проблем; удосконалення лекційної і культурно-масової роботи, пошук нових форм виховної роботи, вирішення питань, пов'язаних з матеріально-технічним забезпеченням заходів, які проводив комітет комсомолу. Свою діяльність об'єднання здійснювало за такими напрямами: організація роботи студентських будівельних, сільськогосподарських загонів, молодіжних

бригад, клубів, що діяли на принципах госпрозрахунку, а також договірних відносин з державними підприємствами і організаціями, колгоспами, кооперативами, приватними особами; організація роботи бюро з працевлаштування студентів і співробітників інституту; організація платних культурно-масових заходів (КВК, фестивалів, концертів, вечори відпочинку тощо); надання інших послуг: робота відеозалів з демонстрації вітчизняних і зарубіжних фільмів, проведення відео зйомки за замовленням, прокат відеофільмів, відеомагнітофонів; встановлення соталітарних антен та проведення кабельного телебачення; надання послуг з ремонту машин, організація транспортно-пасажирського перевезення; надання інформаційно-посередницьких послуг з купівлі-продажу та обмінних операцій з неліквідами, виробленою продукцією, житловим фондом між підприємствами, організаціями і населенням; організація аукціонів та магазинів на комісійних правах з реалізації виробів, неліквідів та вторинних ресурсів підприємств, товарів для населення, виробів кооперативів та власної продукції; виготовлення товарів народного споживання тощо [453].

Отже, для періоду перебудови характерним було розширення навчальних площ пединститутів, зростання кількості кабінетів і лабораторій, збільшення фондів бібліотек та музеїв. Водночас, у ряді випадків будівництво нових навчальних приміщень велося незадовільно і деякі виші відчували труднощі із забезпеченням відповідними площами і вдавалися до організації навчального процесу у дві зміни. У полі зору ректоратів, профкомів студентів перебувало питання забезпечення молоді гуртожитками та харчуванням. В деяких інститутах державні кошти освоювалися несвоєчасно і неповною мірою. Окрема увага приділялася оздоровленню і відпочинку студентів.

Висновок до Розділу 4

Таким чином, демократичні тенденції, які почали поширюватися у країні з початком перебудови, не могли не позначитися на становищі вишів. Зокрема, у пединститутах почали створюватися осередки некомуністичних політичних

організацій. Частина викладачів полишили ряди Компартії і підтримали платформу Народного Руху України, а студенти створили осередки Української студентської спілки, Студентського братства, СНУМ, які ставили за мету виховання молоді у дусі відданості справі побудови незалежної демократичної України. Учасники цих організацій на початку 1990-х рр. провели низку акцій радикального спрямування, які сколихнули всю країну і відкрили Україні шлях до незалежності.

Тоді ж розпочали свою роботу політичні та дискусійні клуби, було запроваджено систему звітності і виборів ректорів та деканів на альтернативній основі, реального демократичного змісту набуло студентське самоврядування, було відроджено роботу студентських театрів епіграм, мініатюр, пародій, які використовували сатиру для висміювання недоліків існуючого ладу, для боротьби з негативними явищами життя, набув поширення кавеенівський рух. Виші почали частіше контактувати із європейськими начальними закладами. Все ж значною мірою демократичні тенденції гальмувалися компартійними і комсомольськими осередками вишів, діяльність яких полягала у формуванні комуністичної свідомості студентів, виховання у них основ марксистсько-ленінського світогляду, високої ідейності й відданості ідеям комунізму, комуністичного ставлення до праці і суспільного господарства, високих моральних якостей тощо. Для цього використовували різні форми: проведення політінформацій і бесід з молоддю, читання лекцій, організація диспутів і тематичних зборів, інтернаціональних вечорів тощо. Значна увага приділялася естетичному вихованню студентів, фізкультурній і спортивно-масовій роботі.

У період перебудови зміцнилася матеріальна база інститутів, але вона і надалі залишалася недостатньою. Це стосується, насамперед, навчальних площ. Заклади використовували різні шляхи щодо їхнього розширення. Головним джерелом залишалися державні асигнування, які, у ряді випадків, освоювалися несвоєчасно. Зі збільшенням кількості студентів це питання загострювалося. Велася цілеспрямована робота щодо формування бібліотечного фонду. Неоднозначним було питання забезпечення студентів житловою площею.

Кількісне зростання забезпеченості гуртожитками не відповідало темпам зростання загальної кількості студентів. Незважаючи на докладені зусилля побутові умови викладацького складу лишалися незадовільними.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексний аналіз становища педагогічних закладів вищої освіти в умовах політики перебудови (1985–1991 рр.), визначено їхнє місце в тогочасному громадсько-політичному, культурно-освітньому і науковому житті Української РСР. Використання наукової літератури, наявних архівних джерел, періодики, опублікованих різноманітних документальних збірників, залучення комплексу принципів і загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного пізнання забезпечили виконання поставлених завдань і зумовили такі висновки.

1. Окремі аспекти досліджуваної проблеми вивчали радянські, сучасні українські і зарубіжні науковці, представники української діаспори в тому числі. Їхня заслуга у вивчення теми безперечна. Попри те вчені не проводили окремого аналізу діяльності педагогічних вишів, переважно досліджуючи загальноукраїнський аспект у розвитку вищої освіти. Поза їхньою увагою залишилися питання, пов’язані з навчальною, науковою і громадсько-політичною діяльністю цих закладів, їхнім матеріальними становищем тощо. Джерельна база дослідження є репрезентативною та інформаційно насиченою. Більшість документів було виявлено у ЦДАВО України, зокрема у фонді Міністерства народної освіти УРСР (ф. 166). Значний масив документів за темою дисертаційного дослідження зберігається у відомчих архівах колишніх пединститутів (нині – університети). Також було залучено фактаж, розміщений в опублікованих збірниках документів і матеріалів, а також періодичних виданнях – журналі «Радянська школа», газеті «Радянська освіта», низці газет пединститутів. Методологічною основою роботи став комплекс принципів і загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного пізнання, який дав змогу всебічно та ґрунтовно висвітлити події, пов’язані із життєдіяльністю педвишів.

2. Впродовж періоду перебудови відбулися зміни в структурі мережі педагогічних вишів України, які підпорядковувалися Міністерству народної

освіти УРСР. Після реорганізації Запорозького педінституту у державний університет, кількість педінститутів встановилася на позначці 29 і упродовж наступних років не змінювалася. Розглядалося питання щодо укрупнення вишів, про зміну їхнього статусу чи перейменування. Київський педінститут відкрив свою філію у Переяслав-Хмельницькому, яка за своїм кадровим складом і матеріальною базою не поступалася багатьом педінститутам. Мали місце недоліки у територіальному розташуванні вишів. Відбувалися структурні внутрішні зміни у педінститутах, які отримали право вирішувати питання про відкриття чи закриття факультетів, кафедр, змінювати їхні назви. Ініціативи демократичних сил щодо перейменування вишів і надання їм імен видатних українських освітян, діячів науки і культури не були реалізовані в означений хронологічний період.

3. Кількісно зростав професорсько-викладацький склад вишів, що було зумовлено збільшенням прийому студентів, пониженням співвідношення середнього числа студентів на одного викладача, омолодженням викладацького складу тощо. Водночас, завдяки збільшенню кількості викладачів спостерігалося зниження їхнього кваліфікаційного рівня, в тому числі зменшилася частка викладачів із науковими ступенями. Окрім цього 12–13% представників викладацького складу досягли пенсійного віку. Безсумнівним позитивом було запровадження конкурсного переобрання професорсько-викладацьких кадрів, унаслідок чого підвищилися вимоги до педагогічної та наукової кваліфікації, реального внеску претендентів у підготовку і виховання спеціалістів. Щоправда, у частині вишів приплив нових сил був дуже обмеженим, а справжній конкурс був практично відсутнім. В числі нововведень в кадровій політиці варто згадати, зокрема, про запровадження звітності та атестації ректорів, які проводилися на розширених засіданнях вчених рад, до складу яких входили і студенти.

4. Від середини 1980-х рр. почали збільшуватися плани прийому студентів до вишів, що було пов’язано, насамперед, із проведенням шкільної реформи 1984 р. Разом із тим, матеріальна база закладів в кількісних і якісних показниках не була готова прийняти таку кількість молоді.

Відповідно до нових запитів суспільства зазнали змін правила прийому до вишів. Проводився комплекс заходів, покликаних забезпечити прозорість вступних кампаній, убезпечити цей процес від випадків хабарництва. Для поліпшення якісного складу студентів у республіці практикувався цільовий адресний прийому у педінститути за направленням місцевих органів народної і професійно-технічної освіти. Однак, через формальний підхід до підбору цієї категорії абітурієнтів, до їхнього числа нерідко потрапляли особи із слабким рівнем знань.

В інститутах склалася чітка система профорієнтаційної роботи із залучення на навчання здібної молоді, яка виявила нахили до педагогічної діяльності. Була запроваджена система раннього профвідбору школярів на педагогічні професії. З метою заохочення більшої кількості абітурієнтів практикувалися різні форми їхньої підготовки, в тому числі через роботу підготовчих відділень, факультетів майбутнього вчителя, діяльність спеціалізованих педагогічних класів у школах тощо.

Шкільна реформа 1984 р. спричинила впровадження нових спеціальностей, пов’язаних, насамперед, із підготовкою вчителів початкових класів, психологів. Почали впроваджувати дво- і трипрофільні спеціальності, щоправда, часто не беручи до уваги реальної потреби регіонів у відповідних кадрах. Незважаючи на проведену значну роботу, педвиші, у порівнянні з вишами інших відомств, мали посередні результати щодо загального конкурсу і не досягали середнього республіканського показника.

Завдяки проведеній роботі у вишах зросла загальна кількість студентів. Найбільше студентів навчалося у Київському, Ворошиловградському і Вінницькому педінститутах. Упродовж навчального року частина студентів через різні причини тимчасово чи повністю вибували з вишу.

У педінститутах республіки чітко простежувалася тенденція фемінізації студентських лав. Водночас, до кінця десятиліття кількість жінок суттєво зменшилася, хоча і залишалася домінуючою.

5. У педінститутах республіки пріоритетним напрямком була чітка організація навчально-виховного процесу, який у середині 1980-х – на початку 1990-х рр. зазнав певних змін. Декілька разів змінювалися навчальні плани і програми, які були важливим фактором вдосконалення системи підготовки учителів і основою навчального процесу. Суттєвим недоліком планів була недостатня увага методикам вивчення профільних дисциплін. Водночас, на початку 1990-х рр. ввели принципово нові суспільствознавчі курси (історія України, історія і теорія релігії, історія світової та вітчизняної культури, соціологія, філософія, політологія, соціальна психологія тощо), більше уваги почали приділяти вивченню історії, літератури та мистецтва рідного краю. У вишах почали створюватися клуби за інтересами з урахуванням специфіки навчальних дисциплін, запроваджуватися нові форми організації навчального процесу (модульна система навчання і контролю, безсесійне навчання і плаваюча сесія, проведення лабораторно-практичних занять на базі шкіл-лабораторій тощо), спецкурси, спецсемінари, практикуми і факультативи.

Наприкінці 1980-х рр., після прийняття закону «Про мови в Українській РСР», почала збільшуватися кількість шкіл з українською мовою навчання, що зумовило зростання плану прийому на спеціальність вчителів українська мови. Водночас, зросла кількість вишів, у яких українська мова стала викладовою.

Колективи вишів отримали право вносити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу. Цим правом скористалися, насамперед, студенти, які неодноразово висували відповідні вимоги до Міністерства народної освіти УРСР. У педінститутах почали більше уваги приділяти вивченню іноземних мов, насамперед, англійської, розширювалася комп’ютеризація навчального процесу.

Значна увага приділялася навчально-методичній роботі, яка полягала у підвищенні педагогічної майстерності молодих викладачів, організації методичних кабінетів, забезпеченні більш тісного зв’язку з сучасною школою, поширенні нових форм і методів активного навчання тощо.

У всіх вишах упродовж 1986–1991 рр. суттєво знизилася успішність, як абсолютна, так і якісна, що певною мірою пояснюється запровадженням вільного

відвідування лекцій. На заочній формі навчання якісна успішність була катастрофічно низькою. Деякі викладачі і студенти отримали стягнення за порушення трудової дисципліни. Водночас, виші розробляли систему морального і матеріального заохочування. Кращим студентам надавали іменні Ленінські стипендії. Свої професійні вміння майбутні вчителі і вихователі демонстрували під час навчально-виховної практики у школах, до керівництва якою залучали досвідчених викладачів і вчителів шкіл. Крім того організовувалися фольклорно-етнографічні чи фольклорно-діалектологічні, навчально-польові, географічні, археологічні, правові, а також літні навчальні практики.

Свою готовність до роботи в школі молодь демонструвала на державних екзаменах. Державні екзаменаційні комісії, як правило, очолювали представники інших вишів, що забезпечувало об'єктивність оцінювання знань випускників. Абсолютна більшість випускників, після закінчення навчання, отримувала розподіл. Все ж якість професійної підготовки фахівців значною мірою була незадовільною, що пояснювалося зниженням вимог на вступних екзаменах, складним матеріальним становищем вишів.

Одним із ключових напрямків діяльності вишів була науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів. У досліджуваний нами період розроблялися комплексні науково-дослідні теми з психолого-педагогічної проблематики, розширювалися творчі зв'язки з академічними науковими установами, з якими педінститути створювали спільні науково-дослідні лабораторії. Наприкінці 1980-х рр. низка вишів, орієнтуючись на ринкові відносини, змушена була переорієнтовувати госпдоговірні НДР, створюючи організації на комерційній основі: науково-технічні кооперативи, малі підприємства і госпрозрахункові консультаційні пункти.

Науково-педагогічні колективи педінститутів щорічно продукували сотні наукових праць. Однак, в абсолютній більшості вишів наукової продукції видавалося обмаль – в середньому на одного викладача припадало менше однієї публікації.

Впродовж досліджуваного періоду спостерігалася низька активність у здобутті наукових ступенів – 1/5 викладачів, які мали значний стаж науково-педагогічної роботи, не захистили кандидатські дисертації. Незначною залишалася частка осіб із науковими званнями і серед керівництва вишу, в тому числі деканів і завідувачів кафедр. Незважаючи на ситуацію, що склалася, траплялися випадки недобору до очної аспірантури.

До науково-дослідної роботи залучалася і студентська молодь, яка зосереджувалася у наукових гуртках, проблемних групах та студентських проектно-конструкторські та технологічні бюро. Студенти брали участь у тематичних дослідженнях на кафедрах, долучалися до виконання робіт із госпдоговірної тематики, держбюджетних наукових досліджень. Проводилися щорічні студентські науково-практичні конференції, в тому числі всесоюзного та республіканського рівнів, конкурси на кращу студентську наукову роботу, виставки науково-технічної творчості студентів, предметні олімпіади.

У період перебудови розширилося міжнародне співробітництво. У цей період активізувалося відрядження спеціалістів за кордон на викладацьку роботу, у якості перекладачів іноземних мов, на стажування, для читання лекцій і проведення наукових досліджень, для обміну досвідом роботи тощо. Водночас, почастішали візити зарубіжних делегацій і спеціалістів, які прибували для обміну досвідом роботи, читання лекцій, проведення наукових досліджень, на курси підвищення кваліфікації. Відбувався обмін студентами для проходження виробничої практики.

6. Невеликих, здебільшого формальних змін зазнала виховна робота. У вишах першочергова увага приділялася вихованню у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду. Відповідна робота проводилася, насамперед, партійними та комсомольськими осередками вишів. Пересічно членами партії були 50–60% викладачів пединститутів. Водночас, помітним стало зниження інтересу студентства до наукового соціалізму й історії КПРС, падіння авторитету багатьох викладачів-суспільствознавців. Змінювалися акценти у проведенні політінформацій. Створювалися незалежні від партійних структур

дискусійні політичні клуби, осередки демократичних політичних сил. Парткоми деяких вишів зверталися до партійних структур щодо запровадження першочергових заходів з перебудови КПРС та оновлення внутріпартійного життя.

Частина, хоч і незначна, викладачів і студентів педінститутів брала участь у створенні Народного Руху України. Представники студентів педінститутів спільно з молоддю інших вишів започаткували Українську студентську спілку, «Студентське братство», Спілку незалежної української молоді.

Важливою складовою політики демократії та гласності було поширення студентського самоврядування, ланками реалізації якого виступали академічні групи, студентські деканати, ради СНТ, гуртожитків, штаби трудових справ, ради любительських об'єднань, клубів за інтересами тощо. З демократизацією студентського життя починає дещо знижуватися роль кураторів академгруп. Студентів вводили до складу рад інститутів і факультетів, де їхнє представництво мало складати не менше 25% від загальної кількості членів. Основною керівною структурою у студентському самоврядуванні залишалася профспілкова організація, яка перебрала на себе більше повноважень, аніж у попередній період.

7. Хоча в цілому у період перебудови спостерігалося зміцнення матеріальної бази інститутів, їхні бюджети залишалися доволі обмеженими і кошти витрачалися переважно на зарплати викладачам і стипендії студентам. Крім того, окремі педінститути не домоглися ефективного і раціонального використання фінансового ресурсу.

Впродовж досліджуваного періоду зросли навчальні площі педінститутів, проте далеко не всі педінститути змогли досягти необхідних показників згідно діючих нормативів у цьому питанні.

Певну увагу приділяли зростанню книжкового фонду бібліотек, формуванню фондів музеїв вишів, створенню науково-дослідних полів тощо.

В числі проблемних питань, що постали перед вишами у досліджуваний період, стало забезпечення студентів площею для тимчасового проживання: збільшення кількості гуртожитків суттєво відставало від загального росту кількості студентів.

Разом з тим не втрачало актуальності «житлове питання» викладацького складу, вирішенню якого надавалася посильна увага в межах обмежених бюджетних можливостей.

Частині студентів надавалася державна стипендія, розмір якої був нижчим за прожитковий мінімум. В цьому зв’язку перебувало вирішення питання студентського харчування, яке, незважаючи на розширення мережі інститутських закладів харчування, не вдовольняло існуючих потреб як по кількісних, так і по якісних показниках. Певною мірою ці питання компенсувалися організацією оздоровлення і відпочинку студентів.

Таким чином, вивчення становища педагогічних навчальних закладів в умовах перебудови, дозволило виокремити основні тенденції перетворень, характерних для зазначеного хронологічного періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 166. Міністерство освіти України

1. Оп. 15. Спр. 9271. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 2 січня – 31 січня 1986 р. 273 арк.
2. Оп. 15. Спр. 9281. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (протоколи, рішення, постанови). 26 березня – 7 квітня 1986 р. 125 арк.
3. Оп. 15. Спр. 9283. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (протоколи, рішення, постанови). 28 травня – 13 червня 1986 р. 243 арк.
4. Оп. 15. Спр. 9285. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (протоколи, рішення, постанови). 20 серпня – 8 вересня 1986 р. 90 арк.
5. Оп. 15. Спр. 9288. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (протоколи, рішення, постанови). 24 грудня – 28 грудня 1986 р. 107 арк.
6. Оп. 15. Спр. 9289. Документи, направлені до ЦК Компартії України, Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, переписка). 3 січня – 26 травня 1986 р. 158 арк.
7. Оп. 15. Спр. 9290. Документи, направлені до ЦК Компартії України, Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, переписка). 3 червня – 23 грудня 1986 р. 149 арк.
8. Оп. 15. Спр. 9300. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1986 рік (фф. №1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 і т.д.). 1986 р. 86 арк.
9. Оп. 15. Спр. 9312. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 4 січня – 27 лютого 1987 р. 201 арк.

10. Оп. 15. Спр. 9314. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 1 квітня – 30 квітня 1987 р. 131 арк.
11. Оп. 15. Спр. 9316. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 2 червня – 30 липня 1987 р. 248 арк.
12. Оп. 15. Спр. 9317. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 3 серпня – 31 серпня 1987 р. 146 арк.
13. Оп. 15. Спр. 9319. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 8 жовтня – 30 жовтня 1987 р. 172 арк.
14. Оп. 15. Спр. 9322. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 29 квітня – 27 травня 1987 р. 193 арк.
15. Оп. 15. Спр. 9324. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 29 липня – 28 серпня 1987 р. 115 арк.
16. Оп. 15. Спр. 9325. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 9 вересня – 16 листопада 1987 р. 207 арк.
17. Оп. 15. Спр. 9327. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, Міністерство освіти СРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, переписка). 4 січня – 30 червня 1987 р. 154 арк.
18. Оп. 15. Спр. 9328. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, Міністерство освіти СРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, переписка). 6 липня – 30 грудня 1987 р. 120 арк.
19. Оп. 15. Спр. 9335. Зведені статистичні звіти Міністерства освіти УРСР за 1987 рік (фф. №1-НК, 2-НК, 3-НК, 4-НК, 5-НК, Д-2, Д-3, Д-4 і т.д.). 1987 р. 193 арк.
20. Оп. 15. Спр. 9343. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 4 січня – 29 лютого 1988 р. 183 арк.

21. Оп. 15. Спр. 9344. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 3 березня – 29 квітня 1988 р. 174 арк.
22. Оп. 15. Спр. 9345. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 4 травня – 7 червня 1988 р. 172 арк.
23. Оп. 15. Спр. 9346. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 29 січня 1988 р. 85 арк.
24. Оп. 15. Спр. 9347. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 10 березня – 30 березня 1988 р. 132 арк.
25. Оп. 15. Спр. 9348. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 25 травня – 21 червня 1988 р. 64 арк.
26. Оп. 15. Спр. 9350. Документи, направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, переписка). 22 січня – 7 липня 1988 р. 95 арк.
27. Оп. 17. Спр. 1. Накази Міністра народної освіти УРСР по основній діяльності. 7 липня – 30 листопада 1988 р. 163 арк.
28. Оп. 17. Спр. 2. Накази Міністра народної освіти УРСР по основній діяльності. 7 грудня – 30 грудня 1988 р. 136 арк.
29. Оп. 17. Спр. 3. Документи засідань колегії Міністерства народної освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 14 вересня – 30 листопада 1988 р. 131 арк.
30. Оп. 17. Спр. 4. Документи засідань колегії Міністерства народної освіти УРСР (постанови, рішення, доповідні записки). 28 грудня 1988 р. 95 арк.
31. Оп. 17. Спр. 5. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 22 липня – 28 грудня 1988 р. 129 арк.

32. Оп. 17. Спр. 18. Документи про організацію культурного і народного співробітництва між УРСР та зарубіжними країнами по лінії Міністерства (звіти, угоди, плани за 1988 рік). Т. 1. 1988 р. 112 арк.
33. Оп. 17. Спр. 19. Документи про організацію культурного і народного співробітництва між УРСР та зарубіжними країнами по лінії Міністерства (звіти, угоди, плани за 1988 рік). Т. 2. 1988 р. 189 арк.
34. Оп. 17. Спр. 20. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педінститутах, профтехучилищах, школах по фф. №2-НК, 3-НК, 76-рік, Д-5, Д-6, Д-8, Д-10, 1-Т, 6-Т, 22-Т, 20-профтех і т.д. 1988 р. 105 арк.
35. Оп. 17. Спр. 31. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 3 січня – 27 лютого 1989 р. 128 арк.
36. Оп. 17. Спр. 32. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 3 березня – 30 березня 1989 р. 184 арк.
37. Оп. 17. Спр. 33. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 3 квітня – 28 квітня 1989 р. 118 арк.
38. Оп. 17. Спр. 34. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 3 травня – 31 травня 1989 р. 123 арк.
39. Оп. 17. Спр. 35. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 1 червня – 31 серпня 1989 р. 202 арк.
40. Оп. 17. Спр. 36. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 5 вересня – 27 жовтня 1989 р. 123 арк.
41. Оп. 17. Спр. 37. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 1 листопада – 28 листопада 1989 р. 106 арк.
42. Оп. 17. Спр. 38. Накази Міністерства народної освіти УРСР по основній діяльності. 18 грудня – 29 грудня 1989 р. 104 арк.
43. Оп. 17. Спр. 39. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 25 січня – 29 березня 1989 р. 168 арк
44. Оп. 17. Спр. 40. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 31 травня – 26 липня 1989 р. 164 арк.

45. Оп. 17. Спр. 41. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 11 вересня – 27 грудня 1989 р. 165 арк.
46. Оп. 17. Спр. 42. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, ЦК Компартії України та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 2 січня – 27 червня 1989 р. 201 арк.
47. Оп. 17. Спр. 43. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, ЦК Компартії України та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 2 липня – 29 грудня 1989 р. 194 арк.
48. Оп. 17. Спр. 52. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педінститутах, педучилищах на початок 1989/90 навч. року по фф. №2-НК, 3-НК,. 1989 р. 55 арк.
49. Оп. 17. Спр. 54. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педінститутах, педучилищах. профтехучилищах, школах та інших закладах по фф. №75-рік, Д-11, 76-КД, 84-рік, СВ-2, 103-рік, Д-13, 1-ВУ, 83-рік, 1-Т, 6-Т, 22-Т, 20-профтех. 1989 р. 61 арк.
50. Оп. 17. Спр. 68. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 10 січня – 31 січня 1990 р. 106 арк.
51. Оп. 17. Спр. 69. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 1 лютого – 27 лютого 1990 р. 140 арк.
52. Оп. 17. Спр. 71. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 2 квітня – 30 травня 1990 р. 185 арк.
53. Оп. 17. Спр. 72. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 1 червня – 31 липня 1990 р. 176 арк.
54. Оп. 17. Спр. 73. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 2 серпня – 31 жовтня 1990 р. 177 арк.
55. Оп. 17. Спр. 76. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 28 березня – 25 квітня 1990 р. 85 арк.

56. Оп. 17. Спр. 77. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 1 червня 1990 р. 98 арк.
57. Оп. 17. Спр. 78. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 25 липня – 10 серпня 1990 р. 131 арк.
58. Оп. 17. Спр. 79. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 12 вересня – 24 жовтня 1990 р. 79 арк.
59. Оп. 17. Спр. 80. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 28 листопада 1990 р. 98 арк.
60. Оп. 17. Спр. 81. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 4 січня – 30 березня 1990 р. 113 арк.
61. Оп. 17. Спр. 82. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 5 квітня – 27 вересня 1990 р. 111 арк.
62. Оп. 17. Спр. 83. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи, з питань народної освіти (інформації, листування). 5 жовтня – 28 грудня 1990 р. 116 арк.
63. Оп. 17. Спр. 90. Зведені звіти Міністерства народної освіти по педінститутах, педучилищах на початок 1990/91 навч. року (фф. №2-НК, 3-НК). 1990 р. 45 арк.
64. Оп. 17. Спр. 105. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 4 січня – 31 січня 1991 р. 237 арк.
65. Оп. 17. Спр. 106. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 1 лютого – 28 лютого 1991 р. 124 арк.
66. Оп. 17. Спр. 107. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 1 березня – 30 квітня 1991 р. 135 арк.
67. Оп. 17. Спр. 108. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 5 травня – 31 травня 1991 р. 100 арк.
68. Оп. 17. Спр. 109. Накази Міністра освіти УРСР по основній діяльності. 5 червня – 30 серпня 1991 р. 121 арк.

69. Оп. 17. Спр. 112. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 30 січня – 27 лютого 1991 р. 95 арк.
70. Оп. 17. Спр. 113. Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 3 квітня – 10 квітня 1991 р. 98 арк.
71. Оп. 17. Спр. 114. Документи засідань колегії Міністерства (протокол, рішення, постанови, доповідні записки). 22 травня 1991 р. 71 арк.
72. Оп. 17. Спр. 115. Документи засідань колегії Міністерства (протокол, рішення, постанови, доповідні записки). 19 червня 1991 р. 171 арк.
73. Оп. 17. Спр. 116. Документи засідань колегії Міністерства (протокол, рішення, постанови, доповідні записки). 24 липня 1991 р. 82 арк.
74. Оп. 17. Спр. 121. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, листування). 3 січня – 29 квітня 1991 р. 161 арк.
75. Оп. 17. Спр. 122. Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, листування). 5 травня – 30 вересня 1991 р. 95 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України

76. Оп. 11. Спр. 2073. Інформація ідеологічного відділу ЦК Компартії України про хід виконання постанови ЦК партії від 8 серпня 1989 р. «Про протидію негативним процесам у середовищі студентської і учнівської молоді». 17 травня 1989 р. 1 арк.
77. Оп. 25. Спр. 2860. Записки отдела науки и учебных заведений ЦК, информация Харьковского обкома партии, переписка с Министерством

обороны СССР о подготовке и воспитании учащихся техникумов, профтехучилищ, в вузах, организация военного обучения, о роботе с иностранными студентами. Записки института проблем моделирования и энергетики АН УССР по проблеме хранения больших массивов информации. 13 февраля – 29 октября 1985 г. 41 арк.

78. Оп. 25. Спр. 3149. Інформації ЦК КП України, обкомів партії про виконання постанов ЦК КПРС і ЦК КП України щодо загальноосвітньої і професійної школи, перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в Українські РСР. 10 вересня – 21 вересня 1987 р. 67 арк.

79. Оп. 32. Спр. 2323. Записки, довідки, інформації, телеграми відділів ЦК Компартії України, обкомів партії, ЦК ЛКСМУ, Ради Міністрів УРСР, Держагропрому УРСР, ЦСУ УРСР, установ, організацій, колгоспів про звітні та звітно-виборні збори у колгоспах, стан житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення, залучення студентів та учнівської молоді на збирання врожаю, заходах щодо поліпшення роботи цукрової промисловості, внесення змін до примірного статуту колгоспу, інші питання розвитку агропромислового комплексу. 13 січня 1986 р. – 20 січня 1987 р. 157 арк.

80. Оп. 32. Спр. 2365. Записки, довідки, інформації відділу науки та учбових закладів ЦК Компартії України, Донецького та Запорізького обкомів партії, Держплану УРСР, Мінвузу УРСР і СРСР, ЦСУ УРСР, АН УРСР, наукових установ та вищих учбових закладів про створення нових інститутів у системі АН УРСР, розвиток заповідника «Ольвія», підготовку до виборів нових дійсних членів та членів-кореспондентів України, заходи щодо перебудови середньої спеціальної школи, впливу науково-технічних заходів на ефективність праці, початок вступних іспитів до вузів та нового учбового року, інші питання розвитку науки, науково-технічного прогресу та освіти. 29 січня 1987 р. – 25 квітня 1988 р. 204 арк.

81. Оп. 32. Спр. 2368. Довідка Інституту соціологічних досліджень АН УРСР ЦК Компартії України про результати соціологічного дослідження «Цінності орієнтації студентів м. Києва». 16 березня 1987 р. 141 арк.

82. Оп. 32. Спр. 2447. Записки, довідки, інформації відділу науки і учбових закладів ЦК Компартії України. Черкаського обкому партії, Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Мінвузу і Міносвіти УРСР, Інституту ядерних досліджень АН УРСР про виробництво сучасних дозиметрів, розширення доступу до документів партійних архівів, недоліки у роботі редакції газети «Літературна Україна» щодо публікації матеріалів на історичну тематику, переведення Уманського педінституту до м. Переяслав-Хмельницький, підсумки виборів до АН УРСР, прийому до вузів, початок нового учбового року та інші питання розвитку науки і освіти. 15 січня 1988 р. – 27 червня 1989 р. 161 арк.

83. Оп. 32. Спр. 2555. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК Компартії України, партійних, радянських органів, міністерств, відомств, наукових установ, громадських організацій про створення і діяльність неформальних об’єднань, мітинги і збори громадськості, суспільно-політичний стан у республіці, в її окремих регіонах та інші питання ідеологічної роботи. 13 січня 1989 р. – 10 квітня 1990 р. 259 арк.

84. Оп. 32. Спр. 2557. Записки, довідки, інформації, листи, резолюції, рішення, телеграми відділів ЦК Компартії України і радянських, партійних органів, міністерств і відомств, первинних парторганізацій, громадських об’єднань, трудових колективів, мітингів, зборів громадян про ставлення до створення і діяльності Народного Руху України (НРУ), реагування на установчий з’їзд НРУ. 24 лютого – 23 жовтня 1989 р. 220 арк.

85. Оп. 32. Спр. 2561. Записки, довідки, інформації, листи секретарів ЦК Компартії України, його ідеологічного відділу, Інституту історії

партії при ЦК партії, АН УРСР, міністерств і відомств СРСР і УРСР, Спілки письменників України, наукових установ про проведення сесії загальних зборів АН УРСР, розвиток історико-партійних досліджень, підготовку документального видання про голод 1932-1933 рр., поліпшення діяльності партійних архівів, перебудову системи підготовки робочих кадрів, вдосконалення стану викладання у вузах суспільнознавчих дисциплін, здійснення заходів щодо розширення мережі україномовних навчальних і дошкільних закладів, інші питання розвитку науки і освіти. 11 січня 1989 р. – 28 березня 1990 р. 236 арк.

86. Оп. 32. Спр. 2763. Записки, інформації, листи, телеграми ідеологічного відділу ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, партійних і радянських органів, учасників партійних активів, громадських організацій, зборів громадськості, окремих громадян про виконання постанови ЦК КПРС «Про підсумки Всесоюзного студентського форуму», факти порушення чинного законодавства про культи в окремих областях, громадсько-політичний стан в республіці та інші питання ідеологічної роботи. 11 січня – 30 квітня 1990 р. 220 арк.

87. Оп. 32. Спр. 2772. Записки, інформації, довідки, телеграми ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, обкомів партії, первинних парторганізацій про морально-політичний стан в республіці на початку року, розвиток ситуації у Донецькій, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях, голодування студентів у Києві, реагування населення на політичні події в УРСР. 2 січня – 16 листопада 1990 р. 150 арк.

88. Оп. 32. Спр. 2777. Записки, інформації, довідки відділів ЦК Компартії України, Інституту історії партії при ЦК партії, партійних органів, Київського інституту політології та соціального управління, Мінвузу УРСР, АН УРСР, громадських організації, Головархіву СРСР про підсумки виборів до складу АН УРСР, розширення доступу до документів держархівів, активізації досліджень історії Західної

України, реорганізації партійних науково-дослідних установ учбових закладів, початок навчального року в учбових закладах, інші питання розвитку науки і освіти. 9 січня 1990 р. – 19 березня 1991 р. 215 арк.

89. Оп. 32. Спр. 2923. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України ВАК при Раді Міністрів СРСР, відділів ЦК КП України, партійних і радянських органів, партійних наукових, учбових закладів, Мінвузу, Міністерства освіти УРСР, інших організацій про створення спеціалізованих рад по захисту дисертацій, проведення наукових конференцій і семінарів, вдосконалення управління вищими навчальними закладами на території України, впровадження регіональної концепції національної школи у Львівській області, інші питання науки і освіти. 8 січня – 30 квітня 1991 р. 139 арк.

90. Оп. 32. Спр. 2924. Записки, довідки, інформації, листи, телеграми ЦК КПРС, ЦК КП України, його відділів, партійних і радянських органів, Міністерства народної освіти УРСР, партійних, наукових і учбових закладів, АН УРСР, інших організацій про створення спеціалізованих рад по захисту дисертацій, про роботи висунені на здобуття Державних премій УРСР в галузі науки та техніки, молодіжну політику Компартії України, проведення наукових конференцій, семінарів, інші питання науки і освіти. 9 квітня – 16 серпня 1991 р. 187 арк.

Державний архів Вінницької області

Ф. Р. 5050. Вінницький державний педагогічний інститут імені М. О. Островського

91. Оп. 1. Спр. 3438. Протоколи засідань ради інституту. 26 січня – 26 березня 1986 р. 138 арк.

92. Оп. 1. Спр. 3439. Протоколи засідань ради інституту. 23 квітня – 25 червня 1986 р. 187 арк.

93. Оп. 1. Спр. 3440. Протоколи засідань ради інституту. 30 серпня – 24 грудня 1986 р. 201 арк.

94. Оп. 1. Спр. 3556. Протоколи засідань ради інституту. 29 січня – 24 червня 1987 р. 268 арк.

95. Оп. 1. Спр. 3557. Протоколи засідань ради інституту. 29 серпня – 23 грудня 1987 р. 231 арк.

96. Оп. 1. Спр. 3658. Річні статистичні звіти вищого учбового закладу аз 1984-1988 рр. (ф-5 нк, 9 ср, 1). Б.д., 64 арк.

97. Оп. 1. Спр. 3660. Протоколи засідань ради інституту. 30 серпня – 28 грудня 1988 р. 168 арк.

98. Оп. 1. Спр. 3691. Розпорядження ректора інституту. 21 січня – 20 грудня 1989 р. 53 арк.

99. Оп. 1. Спр. 3696. Протоколи засідань ради інституту. 25 січня – 26 квітня 1989 р. 240 арк.

100. Оп. 1. Спр. 3697. Протоколи засідань ради інституту. 12 травня – 27 вересня 1989 р. 182 арк.

101. Оп. 1. Спр. 3698. Протоколи засідань ради інституту. 25 жовтня – 27 грудня 1989 р. 206 арк.

102. Оп. 1. Спр. 3745. Розпорядження ректора інституту. 17 січня – 1 грудня 1990 р. 30 арк.

103. Оп. 1. Спр. 3748. Протоколи засідань ради інституту. 24 січня – 28 березня 1990 р. 176 арк.

104. Оп. 1. Спр. 3749. Протоколи засідань ради інституту. 25 квітня – 26 вересня 1990 р. 237 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. Р. 302. Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут імені В. П. Затонського

105. Оп. 11. Спр. 992. Годовой план и отчёт по учебно-методической и политико-воспитательной работе в 1984/85 уч. году. 1985 г. 33 арк.

106. Оп. 11. Спр. 1087. Годовой отчёт об итогах выполнения плана и и результатах деятельности института за 1985 год. 1985 г. 61 арк.

107. Оп. 11. Спр. 1090. Протоколи засідань ради інституту. 29 січня 1985 р. – 26 грудня 1985 р. 264 арк.

108. Оп. 11. Спр. 1092. Річний звіт про науково-дослідну роботу викладачів за 1985 рік. (б. д.). 165 арк.

109. Оп. 11. Спр. 1204. Протоколы заседаний профкома сотрудников и студентов. 29 января 1985 г. – 26 декабря 1985 г. 407 арк.

110. Оп. 11. Спр. 1212. Годовой статистический отчёт за 1986 год. 1986 г. 34 арк.

111. Оп. 11. Спр. 1214. Годовой отчёт об итогах выполнения плана и и результатах деятельности института за 1986 год. 1986 г. 56 арк.

112. Оп. 11. Спр. 1217. Протоколы заседаний совета института. 30 января 1986 г. – 25 декабря 1986 г. 283 арк.

113. Оп. 11. Спр. 1319. Протоколы заседаний профсоюзного комитета. 28 января 1986 г. – 22 декабря 1986 г. 344 арк.

114. Оп. 12. Спр. 1. Годовой статистический отчёт за 1987 год. 1987 г. 13 арк.

115. Оп. 12. Спр. 3. Годовой отчёт об итогах выполнения плана и и результатах деятельности института за 1987 год. 1987 г. 39 арк.

116. Оп. 12. Спр. 105. Протоколы заседаний профкома студентов. 29 октября 1987 г. – 30 декабря 1987 г. 64 арк.

117. Оп. 12. Спр. 110. Годовой статистический отчёт за 1988 год. 1988 г. 1 арк.

118. Оп. 12. Спр. 114. Протоколы заседания совета института. 14 января 1988 г. – 24 ноября 1988 г. 256 арк.

119. Оп. 12. Спр. 116. Годовой отчёт о научно-исследовательской работе кафедр за 1988 год. 1989 р. 54 арк.

120. Оп. 12. Спр. 216. Протоколы заседаний студенческого профкома. 26 января 1988 г. – 28 декабря 1988 г. 115 арк.

121. Оп. 12. Спр. 226. Протоколи засідань ради інституту. 11 січня 1989 р. – 21 грудня 1990 р. 193 арк.

122. Оп. 12. Спр. 332. Протоколи засідань профспілкового комітету студентів інституту. 31 січня 1989 р. – 29 грудня 1989 р. 127 арк.

123. Оп. 12. Спр. 338. Протоколи засідань ради інституту. 22 лютого 1990 р. – 27 грудня 1990 р. 131 арк.

124. Оп. 12. Спр. 339. Річний звіт про науково-дослідну роботу за 1990 рік. Б.д. 40 арк.

125. Оп. 12. Спр. 355. Річний звіт факультету фізичної культури по навчально-методичній і політико-виховній роботі за 1990-1991 навчальний рік. 1991 р. 9 арк.

126. Оп. 12. Спр. 438. Протоколи засідань профспілкового комітету студентів. 31 січня 1990 р. – 28 грудня 1990 р. 133 арк.

127. Оп. 12. Спр. 447. Протоколи засідань вченої ради інституту. 16 лютого 1991 р. – 28 грудня 1991 р. 118 арк.

128. Оп. 12. Спр. 448. Річний звіт про науково-дослідну роботу за 1991 рік. Б.д. 37 арк.

129. Оп. 12. Спр. 536. Протоколи засідань профспілки. 30 січня 1991 р. – 31 травня 1991 р. 170 арк.

2.Відомчий архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

130. Звіт про роботу інституту у 1989-1993 рр. 1993 р. 75 арк.

131. Протоколи засідань вченої ради інституту за 1986 р. 284 арк.

132. Протоколи засідань вченої ради інституту за 1987 р. 257 арк.

133. Протоколи засідань вченої ради інституту за 1989 р. 189 арк.

Відомчий архів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

134. Звіт про роботу бібліотеки за 1985 рік. Б.д. 21 арк.

135. Документи (протоколи, стенограми, рішення та інше) засідань Ради інституту. 30 серпня – 25 вересня 1986 р. 135 арк.

136. Звіт про роботу бібліотеки за 1986 рік. Б.д. 12 арк.

137. Документи (протоколи, стенограми, рішення та інше) засідань Ради інституту. 29 січня – 23 квітня 1987 р. 151 арк.

138. Документи (протоколи, стенограми, рішення та інше) засідань Ради інституту. 28 травня – 20 жовтня 1987 р. 156 арк.

139. Звіт про роботу бібліотеки за 1987 рік. Б.д. 32 арк.

140. Звіт про роботу бібліотеки за 1988 рік. Б.д. 22 арк.

141. Стенограми засідань вченої ради та документи до них за 1989 рік. Т. 1. 15 січня – 24 лютого 1989 р. 246 арк.

142. Стенограми засідань вченої ради та документи до них за 1989 рік. Т. 2. 31 березня – 28 вересня 1989 р. 222 арк.

143. Звіт про роботу бібліотеки за 1989 рік. Б.д. 3 арк.

144. Стенограми засідань вченої ради та документи до них за 1990 рік. Т. 1. 8 січня – 22 березня 1990 р. 184 арк.

145. Стенограми засідань вченої ради та документи до них за 1990 рік. Т. 2. 5 квітня – 30 серпня 1990 р. 227 арк.

146. Стенограми засідань вченої ради та документи до них за 1990 рік. Т. 3. 27 вересня – 29 листопада 1990 р. 172 арк.

147. Звіт про роботу бібліотеки за 1990 рік. Б.д. 4 арк.

148. Звіт про роботу бібліотеки за 1991 рік. Б.д. 4 арк.

Відомчий архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

149. Протоколи засідань ради інституту. 30 серпня 1985 р. – 28 червня 1986 р. 86 арк.

150. Протоколи засідань ради інституту. 29 серпня 1986 р. – 26 червня 1987 р. 90 арк.

151. Протоколи засідань ради інституту. 28 серпня 1987 р. – 24 червня 1988 р. 131 арк.

152. Протоколи засідань ради інституту. 29 вересня 1989 р. – 29 червня 1990 р. 107 арк.

153. Протоколи засідань ради інституту. 28 серпня 1990 р. – 28 червня 1991 р. 93 арк.

Відомчий архів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Ф. Р. 21. Тернопільський державний педагогічний інститут імені Я. О. Галана

154. Оп. 9. Спр. 1607. Звіт про навчально-виховну роботу за 1985–1986 навчальний рік. 1986 р. 45 арк.

155. Оп. 9. Спр. 1694. Протоколи засідань ради інституту за 1985–1986 навчальний рік. 30 серпня 1985 р. – 4 липня 1986 р. 510 арк.

156. Оп. 9. Спр. 1699. Статистичний звіт (форми 3-НК, 4-НК) за 1985–1986 навчальний рік. 1986 р. 2 арк.

157. Оп. 9. Спр. 1828. Протоколи засідань ради інституту за 1986–1987 навчальний рік. 28 серпня 1986 р. – 30 червня 1987 р. 424 арк.

158. Оп. 9. Спр. 1831. Звіт про навчально-виховну роботу за 1986–1987 навчальний рік. 1987 р. 33 арк.

159. Оп. 9. Спр. 1833. Статистичні звіти (форми 3-НК, 4-НК) за 1986–1987 навчальний рік. 1987 р. 2 арк.

160. Оп. 9. Спр. 1942. Протоколи засідань ради інституту за 1987-1988 навчальний рік. 31 серпня 1987 р. – 28 червня 1988 р. 342 арк.

161. Оп. 9. Спр. 1946. Статистичний звіт (форма 3-НК) за 1987-1988 навчальний рік. 1988 р. 1 арк.

162. Оп. 9. Спр. 2054. Протоколи засідань ради інституту за 1988-1989 навчальний рік. 31 серпня 1988 р. – 27 червня 1989 р. 391 арк.

163. Оп. 9. Спр. 2058. Статистичний звіт (форма 3-НК) за 1988-1989 навчальний рік. 1989 р. 1 арк.

164. Оп. 9. Спр. 2159. Протоколи засідань ради інституту за 1989-1990 навчальний рік. 30 серпня 1989 р. – 26 червня 1990 р. 404 арк.

165. Оп. 9. Спр. 2163. Статистичний звіт (форма 3-НК) за 1989-1990 навчальний рік. 1990 р. 1 арк.

166. Оп. 9. Спр. 2261. Протоколи засідань ради інституту за 1990-1991 навчальний рік. 30 серпня 1990 р. – 25 червня 1991 р. 287 арк.

167. Оп. 9. Спр. 2265. Статистичний звіт (форма 3-НК) за 1990-1991 навчальний рік. 1991 р. 1 арк.

Опубліковані документи і матеріали, періодична преса

168. Адреса досвіду – Кам’янець-Подільський // Радянський студент. Орган партійного комітету, ректорату, комітету ЛКСМУ та профспілкової організації Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту імені В. П. Затонського. Кам’янець-Подільський, 1989. 9 вересня.

169. Актив у пасиві // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1989. 23 листопада.

170. Алекандрова М. П. Навчальний процес мусить бути керованими // Радянська школа: орган Міністерства освіти УРСР: щомісяч. наук.-пед. журн. 1989. №8. С. 80-81.

171. Андрєєва Г. Проти соціального зла // Педагогічні кадри. Орган партійного комітету, ректорату, комітету ЛКСМУ та профспілкової організації Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького. Київ, 1988. 23 травня. №22 (1245). С. 1.

172. Арінсон Г. А так краще… // Радянська освіта. Київ, 1990. 16 жовтня. №83 (4096). С. 2.

173. Афонін В. О., Борзих В. В. Моральний ідеал в комуністичному вихованні студентів (З досвіду роботи Ворошиловградського педінституту ім. Т. Г. Шевченка) // Радянська школа. 1985. №3. С. 77–81.

174. Бабенко П. Студентська здравниця // Радянська освіта. Київ, 1990. 15 червня. №48 (4061). С. 1.

175. Бабій С. Діє політклуб «Планета» // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1986. 27 лютого.

176. Бабій С. Наша допомога // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1988. 27 грудня.

177. Байдак В. Основний критерій (роздуми делегата) // Південна правда. Одеса, 1988. 16 грудня. № 289. С. 2.

178. Бараховська Н. Хто поїде до Москви? // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1989. 5 жовтня.

179. Бердянський (Осипенківський) державний педагогічний інститут (1953-1991 роки) / упоряд.: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2012. Т. V. 638 с.

180. Березовський Ю. Д. Круті стежки від аутсайдерства // Радянська школа. 1989. №12. С. 64.

181. Бикова В. Всі красуні з педінституту // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 26 січня. №5 (1272). С. 2.

182. Білецька. «До зустрічі восени!» // Радянський педагог. Орган партійного комітету, ректорату, комітету ЛКСМУ та профспілкової організації Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка. Дрогобич, 1988. 9 червня. №22 (1044). С. 1.

183. Білий С. «Діалог» нам потрібен // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 20 жовтня. №32 (1054). С. 2.

184. Біля витоків особистості вчителя // Студентський гарт. Газета рад ректорів, парткомів, комітетів ЛКСМУ вузів м. Полтави. 1990. 24 січня. №4 (1278). С. 1-2.

185. Білько Т. Травневі святкування // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 16 травня. №21 (1244). С. 1.

186. Більше уваги газеті // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1987. 15 вересня.

187. Ближче до професії // Радянська освіта. Київ, 1990. 16 березня.

№21 (4034). С. 2.

188. Боднар Г. Зустрілися через півстоліття // Прапор Жовтня. Кам'янець-Подільський, 1986. 14 червня.

189. Бойко А. М. Школа і вузівська // Радянська школа. 1986. №11. С. 76-80.

190. Борділовський О. Тобі, страждальна Вірменіє! // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 19 грудня. №39 (1262). С. 1.

191. Борисенко М. Перші серед вузів // Радянське Поділля. Хмельницький, 1985. 16 жовтня.

192. Брелик В. Звітує штаб трудових справ // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 15 вересня. №27 (1049). С. 1.

193. Бродський З. Спортивна сесія студентів // Радянська освіта. 1988. 29 квітня. №36 (3841). С.2.

194. Буднік В. Інформація в номер // Педагог. Орган парткому, ректорату, комітетів профспілок, комітету ЛКСМУ Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. Луцьк, 1990. 18 січня. №2. С. 2.

195. Буднік В. КВК: півфінал // Педагог. 1990. Луцьк, 15 березня. №7. С. 2.

196. Будувати швидко, добротно // Прапор Жовтня. Кам'янець-Подільський, 1988. 22 червня.

197. Бурбан М. Лекції відомого диригента // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 14 січня. №2 (1025). С. 2.

198. Буряк В. К., Кондрашова Л. В. Навчальна науково-дослідницька робота студентів // Радянська школа. 1990. №11. С. 87-91.

199. Бутенко М. Експеримент продовжується // Радянська освіта. 1988. 16 січня. №5 (3810). С. 1.

200. В лабораторіях НДС // Радянський педагог. Орган парткому, ректорату, профспілкових комітетів та комітету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Івано-

Франківськ, 1990. 2 квітня. №11-12 (64-65). С. 2.

201. В осередку Товариства української мови // Педагог. Луцьк, 1990. 16 жовтня. №20. С. 2.

202. «Важка ця шапка…» // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 1.

203. Василишин Б. Учитель – професія почесна // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 7 липня. №23-24 (35-36). С. 1.

204. Вегера Л. Леся Українка і світова культура // Педагог. Луцьк, 1990. 21 червня. №14. С. 2.

205. Вибори деканів // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 10 квітня. №13-15 (92-94). С. 1.

206. Вибори, вибори, вибори // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 1.

207. Виговська О. І., Маджарова М. К. Комп’ютерна техніка в педагогічній творчості (методична модель) // Радянська школа. 1990. №5. С. 71-73.

208. Вислянський М. У нашому кодексі висока дисциплінованість // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1984. 5 квітня.

209. Високі відзнаки // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 5 грудня. №38 (50). С. 1.

210. Висунуто кандидатів колективом вузу // Радянський студент. Орган парткому, ректорату, комітету ЛКСМУ, профкомів Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна. 1990. 12 січня. №3 (1270). С. 1.

211. Відбувся благодійний вечір // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1989. 28 грудня.

212. Відзнака за працю // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 14 листопада. №35 (47). С. 1.

213. Відкритий лист // Студентський вісник. Орган парткому, ректорату, профкому, комітету комсомолу Тернопільського державного

педагогічного інституту імені Я. Галана. 1990. 6 лютого. № 3-4 (82-83). С. 1.

214. Війчук Н. Від імені випускників // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 23 червня. №24 (1046). С. 1.

215. Вітаємо // Педагог. Луцьк, 1990. 1 січня. №1. С. 1.

216. Вітковський В. Манна каша… з оселедцем // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 8 грудня.

217. Войцехівський Ю. Щоб не пропасти поодинці // Освіта. Київ, 1991. 2 липня. №53 (4170). С. 2.

218. Волкова Н. П. Педагогічні класи: спроби і перспективи // Радянська школа. 1989. №6. С. 79-81.

219. Вони склали сесію на «незадовільно» // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1985. 2 лютого.

220. Воробйов А. Зростання: сторінки історії нашого інституту // Педагогічна рада. Орган парткому, ректорату, комітету комсомолу і профкомів Рівненського державного педагогічного інституту ім. Д. З. Мануїльського. Рівне, 1989. 1 вересня. №1. С. 1.

221. Всесоюзный съезд работников народного образования // Современная высшая школа. – 1989. – № 3. – С. 190-198.

222. Вступ до вузу: нові підходи // Радянська освіта. Київ, 1990. 5 червня. №44 (4057). С. 1-2.

223. Вуз особливого призначення // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 31 серпня. №25 (37). С. 1.

224. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 14 березня. №11 (1234). С. 1.

225. Гаврилів Б. М., Домбровський С. В. З досвіду роботи народного музею освіти // Радянська школа. 1985. №6. С. 74-76.

226. Гартувати ідейно // Педагогічна рада. 1989. 29 грудня. №5. С. 1.

227. Гедеон Н., Орищич М. Переможених не було // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 14 січня. №2 (1025). С. 2.

228. Гей М. І., Кондратик Й. Й. Регламентована дискусія // Радянська школа. 1990. №2. С. 85-86.

229. Гість кафедри // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 11 лютого. №5 (1027). С. 2.

230. Гоженко Л. І. Допрофесійне становлення особистості майбутнього вчителя // Радянська школа. 1989. №7. С. 77-79.

231. Голод – теж зброя? // Радянська освіта. Київ, 1990. 5 жовтня. №80 (4093). С. 3.

232. Гості нашого вузу // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 14 лютого. №5-6 (84-85). С. 1.

233. Гості нашого свята // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 13 квітня. №13-14 (66-67). С. 1-2.

234. Гошовський Я. Дещо про ентузіазм, листопад і… віники // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 17 листопада. №37 (1057). С. 1.

235. Грамоти воїнам-інтернаціоналістам // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 8 березня. №9-10 (1276-77). С. 3.

236. Гришаєнко Н. І. З досвіду організації методичного кабінету у пединституті // Радянська школа. 1985. №7. С. 79-80.

237. Грінберг В. І знову – «золото» // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 8 червня. №23 (1290). С. 1

238. Громов В. Віч-на-віч з НДР // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 19 вересня. №27 (1250). С. 1.

239. Гуленко Т. Запрошує «Сократ» // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 31 січня.

240. Гуренко І. Контролювали безпорядки // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 17 березня. №10 (1032). С. 2.

241. Гуртом будуємо – гуртом бідуємо // Радянська освіта. Київ, 1990. 2 листопада. №88 (4101). С. 3.

242. Даже гимназия? // Педагогические кадры. Киев, 1989. 18 декабря. №39-42 (1302-1305). С. 3.

243. Дацюк С. Музично-педагогічному – 25! // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 21 квітня. №16 (1038). С. 1.

244. Дашківський О. Конкурс дівочої краси // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 1 травня. №17-18 (1280-1281). С. 3.

245. 2000 співрозмовників // Радянська освіта. 1988. 9 серпня. №64 (3869). С. 2.

246. Дем'яненко І. Доброчинство по-комсомольськи // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 15 червня. №24 (1291). С. 1.

247. Дем'янчук Б., Опаленик Р. Чи порозуміються ситі з голодуючими? // Радянська освіта. Київ, 1990. 19 жовтня. №84 (4097). С. 1-2.

248. Демократичні депутати у місцевих радах // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 лютого. №7–8 (85-86). С. 2;

249. Демчук В. С., Скульський Р. П. Орієнтації учнів на професію вчителя – наукову основу // Радянська школа. 1990. №7. С. 87–89.

250. День відкритих дверей // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 13 квітня. №13-14 (66-67). С. 2.

251. Десятников В. У зоні розумової напруги: Як викладачі суспільствознавчих кафедр Черкаського педагогічного інституту досліджують актуальні проблеми сучасності // Черкаська правда. 1986. 10 грудня.

252. Дідик О. Відгомін суботника // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 24 квітня. №15 (68). С. 2.

253. Дідик О. Квіти вдячності ветеранам // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 15 травня. №17 (70). С. 1.

254. Дідик О. Хлопці, що пройшли вогонь боїв // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 13 лютого. №5 (58). С. 1.

255. Дідич В. На Шевченківському святі // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 3 квітня.

256. Діє міст: школа – педвуз // Радянська школа. 1989. №6. С. 3-6.

257. Дієво захищати інтереси трудівників // Радянський педагог. Івано-

Франківськ, 1989 . 10 жовтня. №31 (43). С. 1.

258. Дмитренко П. Нове поповнення // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 1 вересня. №25 (1248). С. 1.

259. Дмитренко Р. Семеро сміливих // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 23 січня. №4 (1267). С. 1.

260. Дмитренко Р. Яким бути «Енею» // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 27 лютого. №9 (1272). С. 1.

261. Дмитрик С. І. Важлива умова поліпшення підготовки майбутніх учителів // Радянська школа. 1988. №1. С. 9-11.

262. До читачів // Педагог. Луцьк, 1990. 1 січня. №1. С. 1.

263. До читачів // Педагогічна рада. 1989. 1 вересня. №1. С. 1.

264. Домбровський С. В., Грицюк Б. А., Сельський В. К. Орієнтир – сільська школа // Радянська школа. 1988. №3. С. 91-93.

265. Другі Всеукраїнські збори Народного руху України (25-28 жовтня 1990 року): документи. Київ, 1990. 72 с.

266. Дубровська І. Розповідь про поета // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 2.

267. Дурманенко Є. Інформація в номер // Педагог. Луцьк, 1990. 18 січня. №2. С. 2.

268. Елем Н. Звітують науковці // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 14 лютого. №6 (18). С. 1.

269. Євтушенко О. Шана Іллічу // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 1 травня. №19-20 (1242-1243). С. 1.

270. Єнін М. Республіканський фестиваль // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 26 січня. №5 (1272). С. 2.

271. Жерноклєєв О. Гості нашого свята // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 13 квітня. №13-14 (66-67). С. 3.

272. З високою нагородою! // Деснянська правда. Чернігів, 1986. 30 вересня.

273. З вірою у серцях // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 26

грудня. №41 (53). С. 1.

274. З нагоди ювілею вождя // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 травня. №17 (1284). С.1.

275. З Новим роком! // Педагог. Луцьк, 1990. 1 січня. №1. С. 1.

276. За ім'я Драгоманова // Радянська освіта. Київ, 1990. 12 жовтня. №80 (4095). С. 2.

277. За повідомленнями окружних виборчих комісій Будник В. КВК: півфінал // Педагог. Луцьк, 1990. 29 березня. №8. С. 1.

278. Заброварний Б. З вершини півстоліття // Педагог. Луцьк, 1990. 12 квітня. №9-10. С. 1.

279. Завальнюк О.М., Комарніцький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідк.-статистич. матер. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. 112 с.

280. Завдання партійних організацій республіки по здійсненню перебудови середньої і вищої школи відповідно до рішень Лютневого (1988 р.) пленуму ЦК КПРС. Доповідь члена Політбюро, секретаря ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченка // Радянська освіта. 1988. 9 квітня. №30 (3835). С.2-3.

281. Завжди бути оптимістом. Інтерв'ю з В. І. Кононенком // Радянська школа. 1991. №8. С. 3-7.

282. Заволока С. П. Підбиваючи підсумки // Радянська школа. 1986. №5. С. 89-91.

283. Закусило С. Зблизька і на відстані // Радянська Україна. 1990. 25 жовтня.

284. Заплатников Л. Т., Пічковська А. О., Чаговець Л. В. Підготовка студентів до гігієнічного виховання учнів // Радянська школа. 1987. №2. С. 83-85.

285. Заплатников Л. Т., Чаговець Л. В. Як батьки заповіли // Радянська школа. 1990. №9. С. 85-87.

286. Засідання парткому // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 6 березня. №9-10 (88-89). С. 1.

287. Звернення до депутатів Верховної Ради Союзу РСР // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 6 березня. №9-10 (88-89). С. 1.

288. Звід законів Української РСР. Київ: Політвидав України, 1988. Т. 3. 809 с.

289. Звітна наукова // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 23 березня. №12 (1279). С. 1.

290. Здоровенко В. Сьомий факультет // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 2.

291. Зенкова Н. Міжвузівська наукова // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 1.

292. Зима Т. Не знає пам’ять сивини // Педагогічна рада. 1989. 1 вересня. №1. С. 2.

293. Зустріч з делегатами // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 5 грудня. №38 (50). С. 1.

294. Іванів І. Призначено іменні стипендії // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 6 лютого. №4 (57). С. 1.

295. Іванів М. І. Увага молодим учителям // Радянська школа. 1986. №6. С. 91-92.

296. Іващенко Ю. Виконавець чи творець // Радянська освіта. Київ, 1990. 23 лютого. №15 (4028). С. 2.

297. ІІ з’їзд конфедерації студентів // До світла: вид. Тернопільського відділення Української студентської спілки. Тернопіль, 1990. 1 березня. №1. С. 1.

298. Ілляшенко В., Арцішевський Р., Бондаренко Г. Його життя – душа горіння // Педагог. Луцьк, 1990. 13 лютого. №4-5. С. 3-4.

299. Ільєва Г. Чекаємо суттєвих змін // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 6 червня. №21 (33). С. 1.

300. Імені першого наркома // Радянська освіта. 1988. 4 жовтня. №80 (3885). С. 1.

301. Ініціатива поки що за профкомом //Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1989. 14 лютого..

302. Інститут за 15 років // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 25 січня. №4 (1227). С. 1-2.

303. Інститутська хроніка // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 9 травня. №19-20 (1282-1283). С. 1.

304. Інститутська хроніка // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 25 лютого. №7 (1029). С. 1.

305. Іншого шляху немає // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 24 квітня. №15 (68). С. 1.

306. Іскра Г. Стипендіат імені Леніна //Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1989. 26 квітня.

307. Кабин Л. Барви «Проліска» // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 15 вересня. №27 (1049). С. 2.

308. Кандидатури на посаду ректора названо // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 1.

309. Київський державний педагогічний інституту імені О.М. Горького оголошує про прийом до аспірантури // Радянська освіта. 1988. 1 березня. №18 (3823). С.1.

310. Кимак Л. Досить сальвій для затишку // Освіта. Київ, 1991. 2 липня. №53 (4170). С. 2.

311. Кириченко В. Повертаються народні традиції // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 23 лютого. №8 (1275). С. 2.

312. КІД оновлює роботу // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 24 жовтня. №33 (45). С. 2.

313. Кіндрачук З., Полюк Я. Наша мова – не Попелюшка // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 26 вересня. №29 (41). С. 1.

314. Клещ Л. Батьківська вдячність // Радянський педагог. Дрогобич,

1988. 29 вересня. №29 (1051). С. 2.

315. Кліцаков І. О., Дмитрієва Р. В., Заплатніков Л. Т. Пропаганда безоплатного донорства у педвузі // Радянська школа. 1986. №5. С. 83-84.

316. Клочек Г. Письменник повертається до свого народу // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 19 жовтня. №33 (1300). С. 1.

317. Ковальова Е. Сьогодні гості – завтра студенти // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 10 квітня. №15–16 (1278-1279). С. 1.

318. Ковальчук В. Продаю… спеціаліста: Інститут на переправі // Радянська освіта. 1990. 14 грудня. № 99. С. 2.

319. Коденко Є. М. Якщо не бути байдужими // Радянська школа. 1991. №8. С. 37-39.

320. Коломієць О.М. Корені інтернаціонального дерева // Радянська школа. 1989. №1. С. 13-17.

321. Комплекс на орбіті педагогіки // Радянська освіта. Київ, 1990. 3 квітня. №26 (4039). С. 2.

322. Кому віддали голоси // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 24 жовтня. №33 (45). С. 1.

323. Комуністичний суботник // Педагог. Луцьк, 1990. 1 травня. №11. С. 1.

324. Коноваленко О. Екзаменуємо авторитетність // Радянська освіта. 1988. 26 січня. №8 (3813). С. 1.

325. Кононенко В. І. На піднесенні // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 2 квітня. №11-12 (64-65). С. 1-2.

326. Кононенко В. І. Пошук триває // Радянська школа. 1989. №3. С. 22-24.

327. Копилов А. О., Нечитайло В. В. Педвуз – школам наукового комунізму // Радянська школа. 1985. №8. С. 74-75.

328. Короткова Л. П. На рубежах тверезості // Радянська школа. 1989. №1. С. 71-74.

329. Корпанюк М. Сковородинівські читання // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 19 грудня. №39 (1262). С. 2.

330. Котляренко А. Споруджували будинки // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 14 вересня. №28 (1295). С. 2

331. Кравченко О. Принциповість чи утриманство // Радянська освіта. 1988. 29 січня. №9 (3814). С. 1-2.

332. Красницький М. Успіх перебудови – в єднанні // Студентський гарт. Газета рад ректорів, парткомів, комітетів ЛКСМУ вузів м. Полтави. 1990. 28 лютого. №9 (1283). С. 1.

333. Крашанова Т. Заслужила любов і довір'я // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 15 квітня №14 (1282). С. 1.

334. Кривонос І. Ф. Вивчаючи педагогічну спадщину А. С. Макаренка // Радянська школа. 1986. №10. С. 84-87.

335. Крикуненко М. Уроки спартакіади // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 9 лютого. №6 (1273). С. 2.

336. Криловецький А. Обрії літературної студії // Педагогічна рада. 1989. 29 грудня. №5. С. 2.

337. Кузмінець О. В. Іти до істини // Педагогічні кадри. 1988. 1 січня. №1-2 (1224-1225). С. 2.

338. Кузнецов Ю. Б. Ректор Бурчак // Радянська школа. 1988. №11. С. 79-84.

339. Курило В. М. Деякі проблеми підготовки вчительських кадрів // Радянська школа. 1985. №10. С. 11-16.

340. Лагуш О. Створили педзагони // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 10 березня. №9 (1031). С. 2.

341. Лазаренко В. «Педагог» // Радянська освіта. Київ, 1990. 7 грудня. №98 (4111). С. 4.

342. Лазаренко В. Перестаньте годувати обіцянками! // Радянська освіта. Київ, 1990. 30 листопада. №95-96 (4108-4109). С. 1.

343. Лазарович М. Повернення до «Їжака»… // Радянський студент.

Кам’янець-Подільський, 1989. 16 травня.

344. Лесюк М. … І напружені будзагонівські будні // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 22 вересня. №28 (1050). С. 1.

345. Лесюк М. Установчі збори товариства // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 21 березня. №11 (23). С. 1.

346. Ликов В. Перша психологічна конференція // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 12 жовтня. №32 (1299). С. 1

347. Лиса Е., Лоцман К. Давайте замислимося // Радянська освіта. Київ, 1990. 21 серпня. №67 (4080). С. 3.

348. Лівінська Ю. «Синтез» у ваших інтересах // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1988. 27 жовтня.

349. Лівінська Ю. Хто відповідає за газету // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1987. 27 жовтня.

350. Лізвінська Ю. Виховання починається з посмішки // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1986. 27 березня.

351. Лізвінська Ю. Єднаються серця і руки // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1986. 1 травня.

352. Літвіннікова О. І. Сприяти творчості студента // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1986. 16 жовтня.

353. Літопис вузу // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 2 квітня. №11-12 (64-65). С. 2.

354. Лозінська Г. На шляху поступу // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 6 червня. №21 (33). С. 1.

355. Лозовицький О. Викладачі радяться з випускниками // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 10 квітня. №15–16 (1278-1279). С. 1.

356. Лозовицький О. Міжвузівська конференція // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 11 квітня. №16 (1239). С. 1.

357. Любар О. О. Скористатися надійним шансом // Радянська школа. 1989. №8. С. 77–80.

358. Любар О. О. Чарка горілки – лиха ківш // Радянська школа. 1989.

№10. С. 29-31.

359. Ляшенко Ю., Пакірбаєва Л. Українські вечорниці // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 18 січня. №3 (1226). С. 1.

360. Марковська О. Відвічна ця любов // Педагог. Луцьк, 1990. 13 лютого. №4-5. С. 3.

361. Маршрутами пошуку // Радянська освіта. 1988. 8 січня. №3 (3808). С. 2.

362. Матвійчук М., Доманський В. Корчагін сьогодні // Педагогічна рада. 1989. 29 грудня. №5. С. 1.

363. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Политиздат, 1986. 352 с.

364. Материалы XXVIII съезда Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Политиздат, 1990. 207 с.

365. Мацевка В. Як розділити те, чого немає // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 29 травня. №18 (71). С. 2.

366. Мельничин І. Знайомство зблизька // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 20 жовтня. №32 (1054). С. 1.

367. Мельничук С. Наукова робота у вузі // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 6 квітня №14 (1281). С. 1-2.

368. Ми пропонуємо // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 10 квітня. №13-15 (92-94). С. 6.

369. Митюров Б. Н., Кавалерова Н. А. Роль педагогічного краєзнавства у підготовці майбутнього вчителя // Радянська школа. 1986. №3. С. 79-82.

370. Михида С. На суботнику // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 травня. №17 (1284). С. 1.

371. Міняйло І. Чиста криниця // Радянська освіта. Київ, 1990. 21 серпня. №67 (4080). С. 3.

372. Мірошниченко І. Г. Підготовка студентів-фізиків до експлуатації навчальної електронної апаратури // Радянська школа. 1985. №8. С. 93-95.

373. Мішкурова В. Школа довір'я // Радянська освіта. 1988. 1 березня. №18 (3823). С.1

374. Мороз Р. У числі найсильніших // Педагог. 1990. Луцьк, 1 березня. №6. С. 2.

375. Мурій М. Ще раз про кошти // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 4.

376. На засіданні комітету комсомолу // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 20 листопада. №35-36 (1298-1299). С. 1.

377. На перевалі: із загальних зборів колективу викладачів та ради інституту // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 12 вересня. №26 (1249). С. 1.

378. Нагачевський І. А. Реалізуємо програму «Вчитель» // Радянська школа. 1989. №8. С. 81-82.

379. Нагорода переможцям // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1990. 12 квітня.

380. Названо кращих з кращих // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 11 лютого. №5 (1028). С. 1.

381. Накреслене партією – виконаємо // Радянська школа. 1986. №3. С. 3-5.

382. Нарада у парткомі // Радянський студент. Кіровоград,1990. 12 січня. №3 (1270). С. 1.

383. Народне господарство Української РСР у 1985 р.: стат. щоріч. / відп. за вип. М. Т. Ковальчук. Київ: Техніка, 1986. 398 с.

384. Народне господарство Української РСР у 1986 р.: ювілей. стат. щоріч. / відп. за вип. М. Т. Ковальчук. Київ: Техніка, 1987. 455 с.

385. Народне господарство Української РСР у 1987 р.: стат. щоріч. Держкомстату УРСР / відп. за вип. В. В. Самченко. Київ: Техніка, 1988. 463 с.

386. Народне господарство Української РСР у 1989 р.: стат. щоріч. / відп. за вип. В. В. Самченко. Київ: Техніка, 1990. 463 с.

387. Народне господарство Української РСР у 1990 р.: стат. щоріч. / відп. за вип. В. В. Самченко. Київ: Техніка, 1991. 496 с.

388. Народне господарство Української РСР у 1991 р.: стат. щоріч. / відп. за вип. В. В. Самченко. Київ: Техніка, 1992. 468 с.

389. Народное хозяйство Украинской ССР в 1988 году: статист. ежегодн. Госкомстата УССР / отв. ред. В. В. Самченко. Киев: Техника, 1989. 471 с.

390. Наш біль і наша тривога // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 1 травня. №16 (69). С. 1-2.

391. Наша вітальна листівка // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 18 жовтня.

392. Наша сила – в єдності // До світла: вид. Тернопільського відділення Української студентської спілки. Тернопіль, 1990. 1 березня. №1. С. 2.

393. Наша студентська позиція // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 9 жовтня. №29-30 (1292-1293). С. 1.

394. Наші лауреати // Педагогічна рада. 1989. 29 грудня. №5. С. 1.

395. Нашому лазеру – 20 // Педагог. Луцьк, 1990. 1 березня. №6. С. 2.

396. Невесела хроніка // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 17 травня.

397. Неділя Л. Дорогоцінна перлина // Педагог. Луцьк, 1990. 29 березня. №8. С. 2.

398. Нема чужої біди // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 15 грудня. №38 (1060). С. 1.

399. Нестеренко С. Прощавай, ідеологіє // Радянська освіта. Київ, 1990. 31 серпня. №70 (4083). С. 1.

400. Нитка В. «Атлантида»: проблеми сьогодення // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 31 березня.

401. Ничкало Н. Г. Підготовку педагогічних кадрів – на рівень сучасних вимог // Радянська школа. 1987. №6. С. 3-9.

402. Ништа Л. Г. Факультет майбутнього вчителя // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 31 грудня.

403. Обличчя 1988-го // Радянська освіта. 1988. 30 грудня. №104 (3910). С. 1.

404. Обрали декана // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 14 січня. №2 (1025). С. 1.

405. Обрано ректора // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 27 жовтня. №33 (1055). С. 1.

406. Оголошення // Педагог. Луцьк, 1990. 18 січня. №2. С. 2.

407. Олексюк О. Проблемам колективу – особливу увагу // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 13 лютого. №5 (58). С. 3.

408. Опалко Н. Усунути формалізм // Радянська освіта. 1988. 20 травня. №41 (3846). С. 2.

409. Ополе. ВШП – ЛДПІ Спортивно-оздоровчий табір «Буревісник» // Педагог. Луцьк, 1990. 1 вересня. №17. С. 4.

410. Орієнтуємось на громадську думку // Педагог. Луцьк, 1990. 18 січня. №2. С. 1.

411. Орлик П. І., Шевченко А. В. З досвіду організації науково-дослідної роботи студентів // Радянська школа. 1987. №2. С. 85-87.

412. Орлик П. Міцніють міжнародні контакти // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 1 травня. №19-20 (1242-1243). С. 1.

413. Орлик П., Шевченко А. Вступайте до СКБ // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 1 лютого. №5 (1228). С. 2.

414. Орлик П., Шевченко А. Олімпіада з психології // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 23 жовтня. №31-32 (1294-1295). С. 4.

415. Орлик П., Шевченко А. Підсумки Всесоюзної олімпіади і конкурсу // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 31 жовтня. №33 (1256). С. 1.

416. Орлик П., Шевченко А. Пульс наукової думки // Педагогічні кадри.

Київ, 1988. 1 січня. №1-2 (1224-1225). С. 2.

417. Освітяни і науковці – народні депутати Української РСР // Радянська освіта. Київ, 1990. 3 квітня. №26 (4039). С. 1.

418. Осипчук Л. Ю. Контролювати навчальні заняття // Радянська школа. 1989. №8. С. 79-80.

419. Основи педагогічної майстерності // Радянська школа. 1987. №10. С. 3-10.

420. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране. Москва, 1987. 78 с.

421. Останній випускник // Педагог. Луцьк, 1990. 5 липня. №15. С. 1.

422. П’ятаков В. П. Партком педвузу і перебудова // Радянська школа. 1987. №5. С. 3-9.

423. П’ять успішних, напружених років (Заочний «круглий стіл») // Радянська школа. 1985. №12. С. 6-13.

424. Пам’яті видатного вченого // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 7 червня. №20-21 (99-100). С. 1.

425. Панченко Г. Д. І досвід, і знання: вечірній факультет КДПІ ім.. О.М. Горького, де готують кадри для дошкільних закладів // Дошкільне виховання.1991. №9. С. 4-5.

426. Пастухов В. П. Правові аспекти конкурсу, атестації і виборів науково-педагогічних та керівних кадрів у вузі // Радянська школа. 1988. №7. С. 88-90.

427. Пастухов В. П. Правові аспекти конкурсу, атестації і виборів науково-педагогічних та керівних кадрів у вузі // Радянська школа. 1988. №8. С. 92-95.

428. Пастушенко А. Наш «Живограй» // Педагогічна рада. 1989. 1 вересня. №1. С. 2.

429. Педагогічні класи – наш резерв // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 23 травня. №22 (1245). С. 2.

430. Педвуз – школа // Радянська школа. 1986. №4. С. 92-93.

431. Перебудовуємося. А як? // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 6 грудня.

432. Передвиборна програма демократичних кандидатів // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 14 лютого. №5-6 (84-85). С. 3.

433. Передвиборні програми кандидатів у депутати Кіровоградської обласної ради народних депутатів // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 9 лютого. №6 (1273). С. 1.

434. Переможці студентської олімпіади «Студенти і науково-технічний прогрес» // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 20 березня.

435. Переможців визначено // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 7 лютого. №5 (17). С. 1.

436. Перші Винниченківські читання // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 12 жовтня. №32 (1299). С. 1.

437. Петренко В., Яновський С. Студентський «бунт» // Радянська освіта. 1988. 16 вересня. №75 (3880). С. 2.

438. Петров В. Глибше висвітлювати зв'язки педвузу і школи // Радянська школа. 1988. №1. С. 92-94.

439. Підвищується розмір стипендій // Радянська освіта. Київ, 1990. 16 березня. №21 (4034). С. 1.

440. Підвищується розмір стипендії // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 4.

441. Підготовка до третього трудового // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 8 червня. №23 (1290). С. 1.

442. Підсумки соцзмагання серед факультетів у 1987 році // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 8 лютого. №6 (1229). С. 1.

443. Підсумки соцзмагання серед факультетів у 1988 році // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 9 січня. №2 (1265). С. 1.

444. Підсумки студентського літа // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 23 січня.

445. Пікущий І. П. Рівнятися на ректора // Радянська школа. 1986. №10. С. 9-10.

446. Повідомлення // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 29 вересня. №29 (1051). С. 2.

447. Погляд у себе // Педагог. Луцьк, 1990. 1 січня. №1. С. 1.

448. Подвійна Г. Марафон «Чорнобиль» // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 29 травня. №18 (71). С. 1.

449. Подорож у Татри і Бескиди // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 24 жовтня. №33 (45). С. 3.

450. Поздоровляємо депутатів // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 23 березня. №12 (1279). С. 1.

451. Позінкевич Р. На ФМП – уже вступні екзамени // Педагог. Луцьк, 1990. 5 липня. №15. С. 1.

452. Покась В., Цибін С. Переможці серед гуртожитків // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 7 листопада. №34 (1257). С. 1.

453. Положення молодіжного госпрозрахункового об'єднання при комітеті комсомолу Тернопільського державного педагогічного інституту імені Я. О. Галана // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 3.

454. Положення про студентське самоврядування Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту ім. В.П. Затонського // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 19 січня.

455. Положення про третій навчально-виховний семестр в Івано-Франківському педагогічному інституті імені В. Стефаника // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 19 грудня. №40 (52). С. 3.

456. Поляков А. «Хай живуть люди» // Педагогічна рада. 1989. 2 жовтня. №2. С. 1.

457. Постанова Пленуму Центрального Комітету КПРС від 18 лютого 1988 року «Про хід перебудови середньої і вищої школи та завдання

партії по її здійсненню» // Радянська освіта. 1988. 23 лютого. №16 (3821). С.1-2.

458. Постанови Верховної Ради Української РСР // Радянська освіта. Київ, 1990. 7 серпня. №63 (4076). С. 1.

459. Потапенко К. К. Не чекати «слушного часу» // Радянська школа. 1989. №8. С. 75-77.

460. Потапенко О. І. Високого тобі польоту «Аист»! // Радянська школа. 1990. №2. С. 9-10.

461. Працює студентська молодь // Кам'янець-Подільський вісник. Кам'янець-Подільський, 1993. 19 травня.

462. Примак А. Ровесник вузу // Педагог. Луцьк, 1990. 12 квітня. №9-10. С. 2.

463. Примножувати науковий доробок // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 9 січня. №1 (54). С. 1.

464. Присвячено Жовтню // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 14 листопада. №35 (47). С. 1.

465. Приток абитуриентов // Педагогические кадры. Киев, 1989. 18 декабря. №39-42 (1302-1305). С. 3.

466. Про все і ні про що // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 29 вересня.

467. Про додаткові заходи щодо поліпшення матеріально-побутових умов студентів вищих і учнів середніх спеціальних навчальних закладів // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 вересня. №26 (1293). С. 1.

468. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи: Постанова Пленуму ЦК КПРС 10 квітня 1984 р.; Постанова Верховної Ради СРСР // Про реформу загальноосвітньої школи: зб. док. і матеріалів / пер. з рос. Київ: Політвидав України, 1984. С. 9-13.

469. Про перебудову // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 29 вересня.

470. Про політичний момент. Матеріали відкритих партійних зборів

інституту // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 31 жовтня. №34 (46). С. 1.

471. Про справи гуртожитські // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 28 листопада. №37 (49). С. 1.

472. Про хід перебудови середньої і вищої школи та завдання партії по її здійсненню. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, секретаря ЦК КПРС Є. К. Лигачова // Радянська освіта. 1988. 20 лютого. №15 (3820). С. 1, 4.

473. Прус І. Т. Студентський науково-педагогічний клуб // Радянська школа. 1987. №7. С. 86-88.

474. Птіцина Л. Я. Конференція у Чернігові // Радянська школа. 1989. №6. С. 90-91.

475. Райківський І. На засіданні політичного клубу // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 28 листопада. №37 (49). С. 3.

476. Резолюція // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 24 квітня. №15 (68). С. 4.

477. Ректорат Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького // Радянська освіта. 1988. 18 березня. №23 (3828). С.4.

478. Республіканський семінар // Педагог. Луцьк, 1990. 5 липня. №15. С. 2.

479. Різне // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1990. 13 вересня.

480. Рік серед друзів // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 21 лютого. №7 (19). С. 4.

481. Ріцко А. «Я і гітара» // Педагогічна рада. 1989. 2 жовтня. №2. С. 2.

482. Рішення зборів комсомольського і профспілкового активів філологічного факультету // Радянський студент. Кам’янець-Подільський, 1989. 7 грудня .

483. Рішення партійних зборів комуністів педагогічного інституту від 16 лютого 1990 року // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 23 лютого. №8 (1275). С. 1.

484. Розширювати міжнародне співробітництво // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 29 вересня. №29 (1051). С. 1.

485. Роман Є. Крок назустріч // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 24 квітня. №15 (68). С. 3.

486. Романюк В. Гості з-за океану // Педагог. Луцьк, 1990. 7 червня. №13. С. 1.

487. Рошко М. В. О. Сухомлинський і ми // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 2.

488. Руденко А. Шляхом Жовтня // Радянська освіта. 1988. 5 лютого. №11 (3816). С. 2.

489. Русин О. Знайомство відбулося // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 18 квітня. №15 (27). С. 1.

490. Русин О. На початок – відверта розмова // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 5 вересня. №26 (38). С. 1.

491. Сабірзянова О. Дарунки для малечі // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 10 березня. №9 (1031). С. 2.

492. Савченко В. Ф. Взаємозв’язок методичної кафедри педвузу і школи // Радянська школа. 1988. №11. С. 88-89.

493. Садрук Р. У румунських друзів // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 19 грудня. №40 (52). С. 4.

494. Сало А. Серцем торкнулися подвигу // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 17 листопада. №37 (1057). С. 2.

495. Санжаревський Д. Звіт і переобрання ректора // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 25 січня. №4 (1227). С. 1.

496. Свистун О. Повноправні господарі // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 6 жовтня. №30 (1052). С. 1.

497. Свідерський Ю. Своїми руками // Радянська освіта. 1988. 19 січня. №6 (3811). С. 2.

498. Севастьянов О. Якою бути політінформації? // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 5 квітня.

499. Сеньо М. Свято народної музики // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 9 червня. №22 (1044). С. 2.

500. Сергієнко Я. На барикадах голоду // Радянська освіта. Київ, 1990. 16 жовтня. №83 (4096). С. 1-2.

501. Скиба В. Й. Самоврядування в студентському гуртожитку // Радянська школа. 1988. №2. С. 83-86.

502. Склад парткому інституту // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 24 жовтня. №32 (1255). С. 1.

503. Слимаковський О. Туристичний зліт // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 20 жовтня. №32 (1054). С. 2.

504. Слово про Шевченка // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1989. 4 квітня.

505. Сметанський М. І. Студентське самоврядування // Радянська школа. 1990. №6. С. 90-93.

506. Сніжко Л. Здобутки самодіяльних митців // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 1 січня. №1 (1263-1264). С. 1.

507. Соболь Н. Змагалися знатоки // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 7 січня. №1 (1024). С. 2.

508. Соколовський С. М. Виховання студентів на героїчних прикладах // Радянська школа. 1985. №10. С. 76-78.

509. Соляр І. «Альтернатива» пропонує // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 13 квітня. №14 (25). С. 3.

510. Соляр І. Дискутує «Альтернатива» // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 26 вересня. №29 (41). С. 2.

511. Соціалістичні зобов'язання колективу КДПІ імені О.М. Горького на 1989 рік // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 13 лютого. №7 (1270). С. 1.

512. Соя М. Підсумки третього навчального // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 19 вересня. №28 (40). С. 1.

513. Спадщина залишена для поколінь // Радянська освіта. 1988. 15 березня. №22 (3827). С.1.

514. Спортивно-оздоровчий табір «Буревісник» // Педагог. Луцьк, 1990. 26 липня. №16. С. 2.

515. Стадник С. Підводяться підсумки // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1985. 24 жовтня.

516. Становлення факультету // Радянська освіта. 1988. 29 березня. №26 (3831). С.2.

517. Створено осередок НРУ // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 20 березня. №11-12 (90-91). С. 4.

518. Стипендія ім. Ленінського комсомолу // Радянський студент. 1989. 28 лютого.

519. Стипендія ім. Ленінського комсомолу //Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1989. 21 лютого.

520. Столяр А., Мельниченко Г. Дискусія в клубі «Аргумент» // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 9 січня. №1 (54). С. 2.

521. Сторінки історії. 1930-1990 // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 28 вересня. №30 (1297). С. 1.

522. Сточанська М. П. У пам'яті з нами назавжди // Педагог. Луцьк, 1990. 13 лютого. №4-5. С. 3.

523. Стрекаль Т. Імені Горького чи Драгоманова // Радянська освіта. Київ, 1990. 14 вересня. №74 (4087). С. 3.

524. Стрекаль Т. Імені Горького чи Драгоманова // Радянська освіта. Київ, 1990. 26 жовтня. №86 (4099). С. 2.

525. Студентство вимагає // Радянська освіта. 1990. 9 жовтня. №81 (4094). С. 1.

526. Студентське братство – хто вони? // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 16 січня. №2 (55). С. 2.

527. Студентське поповнення // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 вересня. №26 (1293). С. 1.

528. Студенческий отряд: вопросы и ответы: метод. пособ. по организации деятельности студенческих отрядов / сост. Е. Ф. Артемьев. Москва: Мол. гвардия, 1987. 319 с.

529. Суровий А. Ф. Так починався «СМ» // Студентський меридіан. Кам'янець-Подільський, 2003. 30 серпня.

530. Сусюк І. Наймолодший з претендентів // Радянська освіта. 1988. 2 грудня. №96 (3902). С. 1.

531. Сьогодні – випускник, завтра – учитель // Педагог. Луцьк, 1990. 21 червня. №14. С. 1.

532. Тараненко Ю. В. Концепція української національної школи і проблеми викладання історії України // Радянська школа. 1991. №3. С. 70-75.

533. Тези доповіді на звітно-виборні партійні збори // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 27 жовтня.

534. Тимошенко О. Будують студенти // Радянська освіта. Київ, 1986. 5 серпня.

535. Тимчасове положення про вищий навчальний заклад СРСР // Радянська освіта. – 1989. – 5 вересня.

536. Тимчасове положення про профспілковий комітет студентів (учнів) вищого (середнього спеціального) навчального закладу Української РСР // Радянська освіта. Київ, 1990. 12 жовтня. №80 (4095). С. 2-3.

537. Тимченко В. Перемогла «Чорна кішка» // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1990. 24 травня.

538. Типове положення про студентські гуртожитки // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1989. 21 вересня.

539. Тіпухов В. Непередбачений суботник // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 9 червня. №22 (1044). С. 1.

540. Товариство рідної мови // Радянський педагог. Івано-Франківськ,

1989 . 7 липня. №23-24 (35-36). С. 3.

541. Тоцький І. Н., Пашко М. С. Державний екзамен з марксизму-ленінізму // Радянська школа. 1988. №5. С. 77-78.

542. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого (матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову) / [ред. рада: М. Горинь (гол.), І. Драч, В. Дончик та ін.]. Київ: редакція «Україна. Наука і культура», 2000. 496 с.

543. Троцко А. В., Нечепоренко Л. С. Ленінський приклад у підготовці вчителів // Радянська школа. 1986. №4. С. 19-22.

544. Трубайчук А. Ф. С чем идешь к мученикам? // Правда Украины. 1985. 16 июля.

545. Тягловська В. М., Венгловська К. Г. Співробітництво: школа і вуз // Радянська школа. 1990. №7. С. 72-73.

546. У гостях – всесоюзний журнал // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 13 червня. №22 (34). С. 1.

547. У дружбі з наукою // Педагог. Луцьк, 1990. 12 квітня. №9-10. С. 2.

548. У Кам'янці на риночку... // Листок прес-служби УГС. 1989. Ч. 64 (3 лютого).

549. У комітеті комсомолу // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 10 листопада.

550. У Президії Верховної Ради Української РСР // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 14 вересня. №28 (1295). С. 1.

551. У приклад іншим // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1987. 29 вересня.

552. У світлі цифр і фактів // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 13 квітня. №14 (25). С. 5.

553. Угоди про співробітництво // Радянська освіта. 1988. 26 лютого. №17 (3822). С.1-2.

554. Удосконалено структуру // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 6 лютого. №4 (57). С. 1.

555. Указ Президента СРСР «Про статус вищих навчальних закладів» // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 26 жовтня. №34 (1300). С. 1

556. Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Освіта. Київ, 1991. 24 травня. №41 (4158). С. 1.

557. Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Радянська освіта. 1988. 12 січня. №4 (3809). С. 1.

558. Умови змагання між групами і факультетами під час проведення польових робіт // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 вересня. №26 (1293). С. 2.

559. Урочиста клятва першокурсника // Педагог. Луцьк, 1990. 1 вересня. №17. С. 2.

560. Урочиста клятва студента Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 1 вересня. №25 (1047). С. 1.

561. Утверджувати покликання (заочний «круглий стіл» РШ) // Радянська школа. 1986. №5. С. 12-25.

562. Факультетські ВІА // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 1 травня. №17-18 (1280-1281). С. 3.

563. Федь О. У дні канікул // Педагог. Луцьк, 1990. 1 березня. №6. С. 2.

564. Феномен Амонашвілі // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 28 березня. №14 (1237). С. 1.

565. Хмельовський П. Як розподілити місця в гуртожитку // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 23 травня. №19 (31). С. 3.

566. Хроніка студентського життя // До світла: вид. Тернопільського відділення Української студентської спілки. Тернопіль, 1990. 1 березня. №1. С. 2.

567. Хропко П. За чистоту і розвиток мови // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 8 березня. №10-11 (1273-1274). С. 3.

568. «Це більше нагадувало мітинг» // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 28 листопада. №37 (49). С. 1.

569. Цибін Л. Твій рідний дім // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 29 березня. №13-14 (1276-1277). С. 1.

570. Цибін С. Будується база відпочинку // Педагогічні кадри. Київ, 1988. 1 вересня. №25 (1248). С. 1.

571. Цифри і факти // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 29 березня. №13-14 (1276-1277). С. 1.

572. Цюцюра Д. Поглиблюється співробітництво // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 24 листопада. №36 (1058). С. 1.

573. Чемпіонка світу // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 1 червня. №22 (1289). С. 2.

574. Черкас В. Повчальна розповідь // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 23 березня. №12 (1279). С. 1.

575. Чорнобильська трагедія: док. і матер. / [ред. рада: п. П. Толочко (гол.), Я. Д. Ісаєвич, В. А. Смолій та ін.]. Київ: Наук. думка, 1996. 783 с.

576. Шанувальники рідної мови // Педагог. Луцьк, 1990. 1 березня. №6. С. 1.

577. Шевченко Л. О. Науково-практична конференція // Радянська школа. 1991. №9. С. 91-93.

578. Шевченко П. І. Професійна спрямованість навчання в педвузі // Радянська школа. 1991. №2. С. 80-84.

579. Шептій К. М. Педагогічна професія – творча // Радянська школа. 1988. №11. С. 91-93.

580. Шкіль М. І., Калениченко Н. П. Трудівник педагогічної ниви // Радянська школа. 1990. №4. С. 94.

581. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр.. XX ст.: док. і матер. До 20-річчя незалежності України / [редкол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк, Г. І. Гончарук та ін.; упоряд.: В. М. Даниленко (кер.) та ін.]. Київ: Ін-т. іст. Укр. НАН Укр., 2011. 626 с.

582. Щедрий ужинок горьківців // Педагогічні кадри. Київ, 1989. 23 жовтня. №31-32 (1294-1295). С. 4.

583. Щербань П. М. Дискусії на заняттях // Радянська школа. 1988. №10. С. 81-84.

584. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри та їх роль у підготовці майбутніх учителів // Радянська школа. 1986. №8. С. 80-83.

585. Щербина Н. Ф., Павлова Л. Д., Борисенко С. Б. Що показали наслідки прийому в пединститут за новими правилами // Радянська школа. 1987. №3. С. 90-95.

586. Щиро поздоровляємо // Радянський студент. Кіровоград, 1990. 9 лютого. №6 (1273). С. 2.

587. «Що? Де? Коли?» // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989. 18 квітня. №15 (27). С. 2.

588. Щур О. Перша Подільська етнографічна // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 25 вересня.

589. Ювілей вузу // Радянська освіта. Київ, 1990. 13 квітня. №29 (4042). С. 2.

590. Юрченко Р. Зустріч // Радянська освіта. 1988. 12 січня. №4 (3809). С. 2.

591. Я голосую… // Студентський гарт. Газета рад ректорів, парткомів, комітетів ЛКСМУ вузів м. Полтави. 1990. 21 березня. №12 (1286). С. 1.

592. Яворівський Г. День олімпіад // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 2 квітня. №11-12 (64-65). С. 2.

593. Яворська Ю. Нарада-семінар // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 11 грудня.

594. Яворська Ю. Одержимість // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1986. 27 лютого.

595. Яворська Ю. Чи стануть вони іншими? // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1988. 17 травня.

596. Ядуха Й. Їжак в цукерковій обгортці // Радянське Поділля. Хмельницький, 1989. 1 квітня.

597. Ядуха Й. Їжак в цукерковій обгортці // Радянський студент.

Кам’янець-Подільський, 1989. 26 квітня.

598. Як виконується закон про мови? // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. 6 лютого. №4 (57). С. 1.

599. Яким буде третій навчальний // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1989 . 14 березня. №10 (22). С. 1.

600. Яковишин В. В атмосфері сердечності // Радянська освіта. 1988. 16 січня. №5 (3810). С. 2.

601. Яновський С. Як страйкували у Дрогобичі // Радянська освіта. Київ, 1990. 27 березня. №24 (4037). С. 3.

602. Яременко О. Дружать вузи // Радянська освіта. 1988. 9 серпня. №64 (3869). С. 2.

603. Ярошенко М. Природничо-географічний // Радянська освіта. Київ, 1990. 13 квітня. №29 (4042). С. 1.

604. Яцків О. Гості – вчені з Жешова // Радянський педагог. Дрогобич, 1988. 21 квітня. №16 (1038). С. 1.

Монографії, книги, брошури, статті, тези

605. Абакумова В. І. Творча інтелігенція України в період системних змін 1985–1991 рр.: монограф. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 304 с.

606. Акімова О. В. Проблеми педагогічного стимулювання всебічного розвитку студента педагогічного вузу // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: О. П. Кондратюк (відп. ред.), Я. І. Бурлака, З. М. Шалик та ін.]. Київ: Вища шк., 1987. Вип. 13. С. 14-19.

607. Алексєєв Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.): навч. посіб. Київ: «ЕксОб», 2000. 296 с.

608. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. Київ: Либідь, 1998. 560 с.

609. Анатолій Олексійович Копилов // Завальнюк О.М., Комарніцький О. Б., Стецюк В. Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: іст. нариси. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. Вип. 2. С. 338-344.

610. Андрущенко В. П. Наш університет. Київ: б.в., 2010. 328 с.

611. Антиалкогольна кампанія М. Горбачова. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Антиалкогольна_кампанія_М._Горбачова (дата звернення: 05. 11. 2018 р.).

612. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / Серія «Україна крізь віки» (т. 13). Київ: Вид. дім «Альтернативи», 1999. 304 с.

613. Бердянський державний педагогічний університет. Історія. Сьогодення / авт.: В. А. Зарва, В. М. Константінова, І. І. Лиман та ін. Бердянськ: Бердянс. держ. пед. ун-т, 2012. 286 с.

614. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.): навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 357 с.

615. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Волинська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: І. Я. Коцан (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 415 с.

616. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Житомирська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: П. Ю. Саух (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 492 с.

617. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Б. К. Остафійчук (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 335 с.

618. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.)

та ін.; редкол.: І. Ф. Прокопенко (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2009. 431 с.

619. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Миколаївська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. Д. Будак (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 311 с.

620. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Одеська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: О. Я. Чебикін (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2012. 319 с.

621. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Р. М. Постоловський (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 383 с.

622. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Тернопільська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. П. Кравець (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2011. 279 с.

623. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: В. П. Коцур (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2013. 419 с.

624. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Херсонська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: Ю. І. Бєляєв (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

625. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Хмельницька область/[ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: О.М. Завальнюк (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

626. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Черкаська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: А. І. Кузьмінський (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 351 с.

627. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернігівська область / ред. рада: В. Г. Кремень (гол.) та ін.; редкол.: М. О. Носко (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2012. 419 с.

628. Воловник С. В., Крылов Н. В. Мелитопольский пединститут: страницы истории. Мелитополь: изд. дом Мелитоп. городс. типографии, 2014. 170 с.

629. Воспитательный процесс в высшей школе: его эффективность. Социологический аспект / А. Е. Якуба, В. Л. Арбенина, А. И. Андрющенко и др. Киев: Вища шк., 1988. 275 с.

630. Герчикова В. В. Современное высшее образование: функции, реализация, перспективы. Томск: Изд-во Томс. ун-та, 1988. 164 с.

631. Головні віхи історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. URL: http://tnpu.edu.ua/about/history/ (дата звернення 12 березня 2019 р.)

632. Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2018. 278 с.

633. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Вид. 2-е / авт. кол.: В. Скотний (гол.), Ю. Кишакевич, М. Чернець та ін. Дрогобич: ред.-вид. від. Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2010. 308 с.

634. Заброварний Б. Й., Кудь В. О., Михайлюк О. Г. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки: нарис історії. Львів: Світ, 1992. 88 с.

635. Завальнюк О.М. Історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-

Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський, 1995. Т. 1. С. 5–16.

636. Завальнюк О.М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 340 с.

637. Завальнюк О.М., Комарніцький О. Б. Студенти Кам'янець-Подільського педінституту: ідеологічна, фахова і практична підготовка до роботи в школі в завершальний період радянської державності (1961-1991 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2015. Т. 22. С. 125–162.

638. Запорожець Г. В. Про реалізацію принципу наступності у вихованні // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: О. П. Кондратюк (відп. ред.), Я. І. Бурлака, З. М. Шалик та ін.]. Київ: Вища шк., 1987. Вип. 13. С. 91-96.

639. Зязюн І. А. Педагогічна освіта в сучасних умовах // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: А. М. Алексюк, І. А. Зязюн (відп. ред.), І. І. Кобиляцький та ін.]. Київ: Вища школа, 1991. Вип. 15. С. 3-9.

640. Зязюн І. А. Формування особистості радянського вчителя. Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.

641. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. С. Стефаника (Документальний нарис) / відп. за вип. П. С. Федорчак. Ужгород: Карпати, 1990. 120 с.

642. Історична довідка. URL: http://www.npu.edu.ua/ua/istoriia-universytetu (дата звернення 6 березня 2019 р.)

643. Історичний нарис. URL: *https://zu.edu.ua/if2.html (дата звернення 12 березня 2019 р.)*

644. Історія Києва. Т. 3. Кн. 2. Київ соціалістичний / [редкол. тому: м. І. Супруненко (відп. ред.), С. В. Кульчицький, А. В. Лихолат та ін.]. Київ, 1987. 456 с.

645. Історія української культури: У 5-ти т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 5. Українська культура XX – початку XXI століть. Кн. 4. Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / [редкол. тому: М. Г. Жулинський (гол. ред.), М. П. Бондар, М. М. Сулима та ін.]. 943 с.

646. Історія університету. URL: http://idgu.edu.ua/university#popup-1085(дата звернення 12 березня 2019 р.)

647. Історія Університету. URL: http://new.gnpu.edu.ua/uk/ukrainski-materialy/pro-universytet.html (дата звернення 12 березня 2019 р.)

648. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.

649. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / авт.: С. Копилов, О. Завальнюк, А. Філінюк та ін.; редкол.: С. Копилов (гол.), О. Завальнюк, Н. Коваленко та ін. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 208 с.

650. Камінський А. На перехідному етапі: «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен, 1990. 624 с.

651. Каньоса П. С., Суровий А. Ф. Педагогічний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 196 с.

652. Каппелер Андреас. Мала історія України. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kappeler_Andreas/Mala_istoriia_Ukrainy/ (дата звернення 28 березня 2019 р.).

653. Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького. 1920-1990: іст. нарис / авт. кол.: П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький. Київ: Рад. шк., 1990. 201 с.

654. Київський національний лінгвістичний університет. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Київський_національний_лінгвістичний_університет (дата звернення 6 березня 2019 р.)

655. Климов А. О., Курило В. С. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи. Луганськ: Альма-матер, 2006. 120 с.

656. Ковпак Л. В. Найближча історія: Україна 1945-2000 рр. Київ: Наш час, 2007. 248 с.

657. Козак С. Б. Омріяний дзвін: Публіцистика. Детройт: Укр. вісті, 1995. 95 с.

658. Комарніцький О. Б., Зварич Ю. М. Демократизація суспільно-політичного життя вишів Хмельниччини у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. / [редкол.: С. Копилов (гол., наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 9. С. 26-38.

659. Комарніцький О. Б., Зварич Ю. М. Діяльність самоврядних та громадських організацій у середовищі студентів закладів вищої освіти Хмельниччини у період перебудови // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. / [редкол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич, С. М. Єсюнін та ін.]. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2018. С. 124-132.

660. Комарніцький О. Б., Моштак М. В. Профспілкова організація студентів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2009. 216 с.

661. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте. Киев, Одесса: Высшая шк., 1988. 160 с.

662. Копилов С. А., Газін В. В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 76 с.

663. Корж Л. В. Історія становлення і розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Суми: Сумськ. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, 1999. 88 с.

664. Кузьменко Н. М. Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині (XVIII-XX ст.): монограф. Київ: Обрії, 2012. 342 с.

665. Кульчицький С. Знищення тоталітаризму – головний підсумок горбачовської перебудови // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи): матер. наук.-теоретич. семінару, м. Київ, 20 квітня 1995 р. / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1996. С. 3-6.

666. Лазарович М. В. Ілюстрована історія України: короткий курс лекцій. 4-те вид., перероб. і доп. Тернопіль. Джура, 2018. 616 с.

667. Лазарович М. Українське студентство історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в контексті горбачьовської перебудови // Гуманітарна освіта у вищій школі: історичний досвід, проблеми та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред., О. Завальнюк, В. Дубінський та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. С. 163-169.

668. Лахтин Г. А. Организация советской науки: история и современность. Москва: Наука, 1990. 224 с.

669. Левківський М. В. Історія педагогіки: підруч. Вид. 2-е. Київ: Центр навч. л-ри, 2006. 376 с.

670. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монограф. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с.

671. Литвин В. М. Історія України. У 3-х т. Київ: Вид. дім «Альтернативи», 2005. Т. 3. Новітній час (1914-2004). Кн. 2. 640 с.

672. Лозовий В. С., Щирба В. С. Фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 116 с.

673. Любар О. О., Стельмахович М. Г, Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Тов-во «Знання»,

2003. 450 с.

674. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). Київ: Либідь, 1992. 196 с.

675. Маля Мартін. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії. 1917-1991 / пер. з англ.: А. Д. Гриценка, П. С. Насади, З. І. Клещенка, В. П. Павленка. Київ: Мегатайп, 2000. 608 с.

676. Маркітантов Ю. О., Стецюк В. Б. Факультет української філології Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 120 с.

677. Марчишина А. А., Олійник С. В. Факультет іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 52 с.

678. Мельниченко О. С., Моргун В. Ф. Цільова програма «Учитель сільської школи» // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: А. М. Алексюк, І. А. Зязюн (відп. ред.), І. І. Кобиляцький та ін.]. Київ: Вища школа, 1991. Вип. 15. С. 16-20.

679. Мельничук С. Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект 1860-1990 рр.): монограф. Кіровоград: ред.-видав. від. КДПУ ім. В. Виниченка. 2006. 248 с.

680. Микола Іванович Шкіль: біографічний нарис / укл.: Н. І. Тарасова. Київ: вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 105 с.

681. Нагорна Л. «Термідор» по-горбачовськи: крах ілюзій // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи): матер. наук.-теоретич. семінару, м. Київ, 20 квітня 1995 р. / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1996. С. 6-13.

682. Нарис історії України XX століття / [редкол.: В. А. Смолій (гол.), П. В. Добров, В. В. Калініченко та ін.; авт. кол.: Н. П. Барановська, О.М. Веселова, М. М. Вівчарик та ін.]. Київ: Генеза, 2002. 472 с.

683. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / авт.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. Київ: Навч. книга, 2005. 255 с.

684. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова: іст. нарис, 1920-2000 / укл.: П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. Київ: Четверта хвиля, 2000. 220 с.

685. Нежинский государственный университет шимени Николая Гоголя. URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/Нежинский_государственный_университет_имени_Николая_Гоголя (дата звернення 13 березня 2019 р.).

686. Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинскогого. URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/Николаевский_национальный_университет_имени_В._А._Сухомлинского (дата звернення 13 березня 2019 р.).

687. Новітня історія України (1900-2000): підруч. / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. Київ: Вища шк., 2000. 663 с.

688. Орищенко В. Г. Специфические цели применения методов активного обучения в педагогическом институте // Методические рекомендации по разработке и внедрению в учебный процесс методов активного обучения. Киев, 1988. Ч. 1. С. 85-87.

689. Островський І., Черненко С. Великий злам. Хроніка «революції на граніті». 2-17 жовтня 1990 року. Київ: «Агенство «Україна», 2000. 124 с.

690. Педагогічний: віхи розвою: іст. нарис /відп. за вип., упоряд. П. С. Каньоса. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 204 с.

691. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. 1817-2007: історичний поступ. Сучасність. Майбутнє / [ред. рада: О. Я. Чебикін (гол.), І. Г. Захарченко, Н. В. Яблонська та ін.; авт.: О. Я. Чебикін, І. А. Болдирєв, А. О. Добролюбський та ін.]. Одеса: Друк. дім «Фаворит», 2007. 240 с.

692. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. URL:https://www.pdpu.edu.ua/xx-stolittia/1980-1994.html (дата звернення 13 березня 2019 р.).

693. Подготовка и использование научно-педагогических кадров высшей квалификации в СССР / Гос. ком. по народ. образов.; сост.: А. И. Галаган, В. Е. Яценко. Москва, 1990. 44 с.

694. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. /[редкол.: І. Ф. Курас (гол.), Ю. І. Шаповал, Ю. А. Левенець та ін.]. Київ: Генеза, 2003. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / [авт.: В. П. Андрущенко, В. К. Баран, О. Д. Бойко та ін.]. 696 с.

695. Потапенко К. К. Вища педагогічна школа України: практика перебудови // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: А. М. Алексюк, І. А. Зязюн (відп. ред.), І. І. Кобиляцький та ін.]. Київ: Вища шк., 1991. Вип. 15. С. 9-15.

696. Прокопчук В. С. Перші кроки Центру огієнкознавства // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна / [редкол.: О.М. Завальнюк (гол.), Є. І. Сохацька (відп. ред.), М. С. Тимошик та ін.]. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. на. ун-т ім.. І. Огієнка, 2005. Вип. ІІ. С. 229-235.

697. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам’янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: іст. нарис. Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.

698. Пути реализации воспитательного потенциала вуза: методология, методика, опыт / И. Е. Таранов, В. И. Чигринов, Н. Ф. Николаевский и др. Харьков: Вища шк., изд-во при Харьков. гос. ун-те, 1988 с. 191 с.

699. Рибак І. В. Демократичні процеси у Кам’янці-Подільському в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. // Кам’янеччина в контексті історії Поділля: наук. зб. / [редкол.: Л. В. Баженов (відп. ред.), С. О. Борисевич, І. С. Винокур та ін.]. Кам’янець-Подільський, 1997. Т. 1. С. 41-43.

700. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. 156 с.

701. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині: монографія / [редкол.: І. Ф. Прокопенко (гол.), В. І. Євдокимов, В. В. Корнілов; авт. кол.: В. І. Євдокимов та ін.]. Харків: Харк. держ. пед. ін-т ім. Г. С. Сковороди, 1992. 334 с.

702. Русначенко А. Нариси новітньої історії України. Київ: вид. О. Філюк, 2015. Кн. 4. 540 с.

703. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 1999. 278 с.

704. Сбытнов В. Ф., Быков С. Н., Чупров В. И. Социальное развитие советской научной интелегенции. Киев, 1988. 112 с.

705. Серобаба В. Я. Советская Украина. Киев: Политиздат Украины, 1986. 120 с.

706. Серобаба В. Я. Советская Украина. Киев: Политиздат Украины, 1987. 72 с.

707. Серобаба В. Я. Советская Украина. Киев: Политиздат Украины, 1988. 88 с.

708. Серобаба В. Я. Советская Украина. Киев: Политиздат Украины, 1989. 88 с.

709. Серобаба В. Я. Советская Украина. Киев: Политиздат Украины, 1990. 80 с.

710. Сіренко Геннадій Олександрович. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Сіренко_Геннадій_Олександрович (дата звернення 18 жовтня 2018 р.).

711. Січкаренко Г. Г. Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985-2005 рр.): монограф. Ніжин: Лисенко М. М., 2014. 360 с.

712. Смаль В. З. Підготовка педагогічних кадрів у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС і вимог реформи школи // Вища і середня педагогічна

освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: О. П. Кондратюк (відп. ред.), Я. І. Бурлака, З. М. Шалик та ін.]. Київ: Вища шк., 1987. Вип. 13. С. 3-7.

713. Солопчук М. С., Комарніцький О. Б. Факультет фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1949-2008 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 164 с.

714. Струбицький В. В., Бондар О. В. Учитель радянської школи (історико-педагогічний аспект). Львів: Вища шк., 1987. 208 с.

715. Сушко О. 70-річчя Київського педінституту ім. О.М. Горького // Укр. іст. журн. 1990. №7. С. 134-136.

716. Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 1920-1995: іст. нарис / авт. кол.: П. П. Хропко, О. Г. Лозовицький; редкол.: М. І. Шкіль (гол.) та ін. Київ, 1995. 169 с.

717. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Уманський_державний_педагогічний_університет_імені_Павла_Тичини (дата звернення 13 березня 2019 р.)

718. Федьков О. Людина і громадянин // Наукова звитяга у щоденному вимірі: до 60-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка Валерія Степановича Степанкова / укл. О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. С. 217-220.

719. Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди / [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка]. Харків: ОВС, 2001. 176 с.

720. Харьковский национальный педагогический университет имени Сковороды. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Харьковский_национальный_педагогический_университет_имени_Сковороды (дата звернення 12 березня 2019 р.).

721. Херсонський державний університет: URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Херсонський_державний_університет

(дата звернення 13 березня 2019 р.).

722. Херсонський державний університет: іст. нарис (1917-20070 / авт. кол.: Ю. І. Бєляєва, О. В. Мішуков, В. Л. Федяєва, І. В. Самсакова. Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2007. 352 с.

723. Хропко П. Київський педагогічний: кафедра української літератури від КІНО до УДПУ імені М. П. Драгоманова // Слово і час. Київ, 1991. №8. С. 77–84.

724. Черевичний Г. С. Вища освіта в Україні на зламі епох (1985–1991 рр.): монограф. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2002. 122 с.

725. Черкасов В. Ф. Становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні (1962-1991 рр.): монограф. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. 376 с.

726. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Історія. Звершення. Особистості / [редкол.: А. І. Кузьмінський (гол.), В. І. Бойко, Л. В. Швидка та ін.]. Київ: Світ успіху, 2009. 208 с.

727. Шалик З. М. Роль педагогічної практики у розвитку педагогічних умінь і здібностей студентів // Вища і середня педагогічна освіта: республ. наук.-метод. зб. / [редкол.: О. П. Кондратюк (відп. ред.), Я. І. Бурлака, З. М. Шалик та ін.]. Київ: Вища шк., 1987. Вип. 13. С. 78-82.

728. Шкурко И. И. Идейно-политическое воспитание будущего учителя: учеб.-метод. пособ. / отв. ред. Д. Я. Шелухин. Киев: Киев. гос. пед. ин-т, 1987. 72 с.

729. Щербань П. М. Активні методи підготовки майбутніх учителів. Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1988. 48 с.

730. Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: іст. нарис / авт.: П. Ю. Саух, В. В. Власенко, О. А. Дубасенюк та ін. Житомир: Косенко, 2004. 232 с.

731. Юрчук В. Курс на «перебудову» і нинішній стан духовно-культурного розвитку українського суспільства // Перебудова: задум і

результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи): матер. наук.-теоретич. семінару, м. Київ, 20 квітня 1995 р. / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1996. С. 32-38.

732. Ящук І. П. Виховний процес у вищих педагогічних навчальних закладах України: знахідки і проблеми (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.): монограф. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 416 с.

733. Ящук І. П. Напрями підготовки майбутніх учителів в Україні у 60-80 роки ХХ століття // Педагогічні науки: зб. наук.пр / [редкол.: В. І. Шахов (гол.) та ін.]. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. Вип. 30. С. 463-470.

Автореферати дисертацій

734. Архипенко Л. М. Педагогічна освіта в Україні в період завершення переходу до обов'язкової загальної середньої освіти (суспільно-політичний аспект): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.02 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1993. 23 с.

735. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років ХХ ст.: історіографія: автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.

736. Горбачова О. С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку: автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2008. 16 с.

737. Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002 рр.): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2009. 19 с.

738. Донченко М. В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.): автореф. дис… канд. пед.

наук: 13.00.01 / Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 22 с.

739. Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009. 20 с.

740. Куцаєва Т. О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965–1985 рр.): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 22 с.

741. Майборода В. К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917-1992 рр.): автореф. дис… докт. пед. наук: 13.00.01 /Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1993. 58 с.

742. Марчук В. В. Національно-демократичні традиції в державотворчому процесі України (друга половина 1980-х – перша половина 90-х років): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.05 / Інститут національних відносин і етнології НАН України. Київ, 1996. 22 с.

743. Пелячик И. Ф. Педагогические основы деятельности молодежных клубов по коммунистическому воспитанию студентов педвузов: дисс… канд. пед. наук: 13.00.01 / Киев. гос. пед. ин-т им А. М. Горького. Киев, 1986. 158 с.

744. Рарог Ю. В. Державна політика у галузі вузівської науки в Україні у 80-х – на початку 90-х років: автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1994. 16 с.

745. Трибулькевич К. Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917-2010 рр.): автореф. дис… докт. пед. наук: 13.00.01 / Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2017. 39 с.

746. Чередник О. В. Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга

половина ХХ століття): автореф. дис… канд. пед. наук: 13.00.01 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковорода. Харків, 2012. 18 с.

747. Шаповал В. В. Молодіжна демократична ініціатива в контексті відродження національної свідомості та формування державницької ідеології в Україні (друга половина 1980-х рр. – 2000-ні рр.): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2008. 20 с.

748. Шевчук О. А. Український національно-культурний рух (друга половина 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний університет. Запоріжжя, 1998. 19 с.

Довідкові видання

749. Андрущенко В. П. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова // Енциклопедія історії України / [редкол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін.]. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. Мл-О. С. 322-325.

750. Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічн. покажч. /укл.: О. Бондаренко, Н. Тарасова, Г. Шаленко. Київ: вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 96 с.

751. Україна: хроніка ХХ століття: Роки 1986–1990: довідк. видання. / [авт. кол.: О. В. Андрощук, О. Г. Бажан, Г. Б. Басара та ін.]. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2006. 408 с.

752. Україна наприкінці ХІХ ст. – у 30-х рр. ХХ ст. (наукова школа): бібліографічний покажчик / укл.: І. М. Конет, О. Б. Комарніцький, Л. А. Онуфрієва та ін. Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун-т імені Івана Огієнка, редакц.-видавн. від., 2009. 128 с.

753. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка: з минулого в майбутнє: бібліограф. покажч. / [укл. Н. Ф. Головатенко, відп. ред. Г. Г. Макарова]. Чернігів, 2010. 32 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік педагогічних інститутів УРСР (1985–1991 рр.)

[9, арк. 79; 20, арк. 74; 608, с. 530-531]

1. Бердянський ім. П. Д. Осипенко.
2. Вінницький ім. М. О. Островського.
3. Ворошиловградський ім. Т. Г. Шевченка.
4. Глухівський ім. С. М. Сергєєва-Ценського.
5. Горлівський іноземних мов.
6. Дрогобицький ім. І. Я. Франка.
7. Житомирський ім. І. Я. Франка.
8. Івано-Франківський ім. В. С. Стефаника.
9. Ізмаїльський.
10. Кам’янець-Подільський.
11. Київський ім. О.М. Горького.
12. Київський іноземних мов.
13. Кіровоградський ім. О. С. Пушкіна.
14. Криворізький.
15. Луцький ім. Лесі Українки.
16. Мелітопольський.
17. Миколаївський ім. В. Г. Бєлінського.
18. Ніжинський ім. М. В. Гоголя.
19. Одеський ім. К. Д. Ушинського.
20. Полтавський ім. В. Г. Короленка.
21. Рівненський ім. Д. З. Томського.
22. Слов’янський.
23. Сумський ім. А. С. Макаренка.
24. Тернопільський ім. Я. О. Галана.
25. Уманський ім. П. Г. Тичини.
26. Харківський ім. Г. С. Сковороди.
27. Херсонський ім. Н. К. Крупської.
28. Черкаський ім. 300-річчя об’єднання України з Росією.
29. Чернігівський ім. Т. Г. Шевченка.

Додаток Б

Розподіл деяких педінститутів на факультети (станом на 1987 р.)

Назви педінститутів	***Перелік факультетів, що входили до складу педінститутів***
Вінницький [13, арк. 45-46]	філологічний, фізико-математичний, підготовки вчителів початкових класів, загальнотехнічних дисциплін, історичний, природничо-географічний, фізичного виховання, музично-педагогічний
Глухівський [1, арк. 4-5]	підготовки вчителів початкових класів, підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін
Горлівський педінститут іноземних мов [13, арк. 16]	англійської мови, французької мови, іноземних мов
Дрогобицький [12, арк. 16-17]	підготовки вчителів початкових класів, іноземних мов, фізико-математичний, підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін і праці, філологічний, музично-педагогічний
Житомирський [9, арк. 18]	філологічний, фізико-математичний, природничий, підготовки вчителів початкових класів, іноземних мов
Івано-Франківський [11, арк. 36-37; 353]	фізико-математичний, історичний, філологічний, підготовки вчителів початкових класів, іноземних мов, музично-педагогічний, художньо-графічний
Кам’янець-Подільський [110, арк. 18]	історичний, філологічний, підготовки вчителів початкових класів, фізико-математичний, фізичного виховання
Київський [9, арк. 66-67; 14, с. 134, 137]	музично-педагогічний, історичний, фізико-математичний, природничо-географічний, дефектологічний, філологічний, педагогічний, загальнотехнічних дисциплін і праці, вечірній; післядипломного стажування вчителів російської мови з ПНР, підвищення кваліфікації організаторів народної освіти, викладачів методик фізики, математики, загальнотехнічних і музичних дисциплін педінститутів
Київський педінститут іноземних мов [12, арк. 2-3]	англійської мови, французької мови, німецької мови, іспанської мови, підвищення кваліфікації викладачів
Миколаївський [13, арк. 40]	історичний, фізико-математичний, фізичного виховання, філологічний, підготовки вчителів

	початкових класів
Тернопільський [13, арк. 43-44]	природничий, фізико-математичний, підготовки вчителів початкових класів, фізичного виховання, філологічний, загальнотехнічних дисциплін
Харківський [12, арк. 139-140]	фізичного виховання, підвищення кваліфікації, філологічний, природничий, педагогічний, фізико-математичний
Херсонський [10, арк. 114-115]	філологічний, іноземних мов, підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін і праці, фізико-математичний, природничий, підготовки вчителів початкових класів
Чернігівський [25, арк. 48]	історичний, хіміко-біологічний, фізичного виховання, фізико-математичний, підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін і праці, підготовки вчителів початкових класів

Додаток В

Дані про керівний склад педінститутів

Назви педінститутів	***Ректори***	***проректори***
Бердянський [179, с. 282, 293, 338, 398, 400; 613, с. 95]	А. В. Дергаль (1981-1987 рр.), Ю. М. Лизогуб (з вересня 1987 р.)	Є. І. Щербакова – проректор із навчальної роботи; Ю. В. Войцехівський – проректор із заочного навчання; В. І. Гусєв – проректор з наукової роботи; з 1990 р. – В. І. Гусєв – проректор із навчальної роботи; С. А. Могильний – проректор з наукової роботи
Вінницький [13, арк. 45]	Н. М. Шунда	П. М. Зузяк – з навчальної роботи; Н. Л. Іваницька – із наукової роботи; П. К. Гороль – із заочного навчання
Глухівський [1, арк. 4; 647]	Л. В. Гнатюк (1985–1990 рр.), М. П. Волос (в.о.) (1990 р.), В. М. Куриленко (з 1990 р.)	Т. В. Гуренкова – з навчальної і наукової роботи; Є. І. Горбенко – із заочного навчання; П. М. Карпенко – із АГЧ
Горлівський іноземних мов [13, арк. 15]	І. А. Кліцаков	Л. І. Шевченко – з навчально-виховної роботи; С. В. Кравченко – з АГР
Дрогобицький [12, арк. 16; 633, с. 10]	В. Ф. Надім'янов (до 5 серпня 1988 р.). З 26 січня 1989 р. – В. Г. Скотний	Ю. Л. Кишакевич – з навчальної роботи; В. П. Яцишин – з наукової роботи; І. М. Уздиган – із заочного навчання; Л. В. Мудрик – з АГР

Житомирський [9, арк. 70; 58, арк. 8; 616, с. 80; 730, с. 19;]	П. С. Горностай (1973-1986 рр.), І. М. Кучерук	Н. М. Осадчий – з навчальної роботи; А. І. Падалко – з наукової роботи; А. А. Вешицький – із заочного навчання; В. П. Белохвастов – з АГЧ
Івано-Франківський [11, арк. 36; 617, с. 252]	В. І. Кононенко	Б. В. Василишин – з навчальної роботи; П. С. Федорчак – з наукової роботи; Л. М. Шараневич – із заочної освіти
Ізмаїльський [58, арк. 8]	Мельник В. І. (в.о.)	
Кам’янець-Подільський [10, арк. 1; 648, с. 140; 651, с. 16; 690, с. 9]	А. О. Копилов	І. Й. Козак – з навчальної роботи; В. О. Гнатюк – з наукової роботи; А. С. Хоптяр – із заочного навчання; П. А. Білий – з АГЧ
Київський [9, арк. 66,68]	М. І. Шкіль	В. З. Смаль – з навчальної роботи; А. Г. Слюсаренко – з навчальної роботи; П. І. Орлик – з наукової роботи; В. Г. Нижник – із заочної і вечірньої форм навчання; О. С. Падалка– з АГЧ
Київський іноземних мов [12, арк. 2]	О. К. Романовський, Г. І. Артемчук	Г. І. Артемчук – з навчальної роботи; М. П. Дворжецька – з наукової роботи; О. В. Кокойло – з навчальної роботи та міжнародних зв’язків; Т. Б. Гуляр – із заочного навчання; В. Г. Плоткін – з АГР
Кіровоградський [58, арк. 8]	Поляруш О. Є.	

Криворізький [58, арк. 8].	Шевченко П. І.	
Луганський [58, арк. 8]	Климов А. О.	
Луцький [58, арк. 8].	Заброварний Б. Й.	
Мелітопольський [58, арк. 8]	Тоцький І. Н.	
Миколаївський [13, арк. 40-41; 619, с. 149, 150]	В. Ф. Байдак	І. І. Федьков – з навчальної роботи; В. Д. Будак – з навчальної роботи; С. С. Сущенко – із заочної роботи; О. Г. Павлов – з АГР
Ніжинський [58, арк. 8]	Арван Ф. С.	
Одеський [58, арк. 8]	Орищенко В. Г.	
Рівненський [621, с. 235]	В. В. Павлюк (1974-1986 рр.), Б. С. Колупаєв (1986–1998).	
Слов'янський [58, арк. 8]	Нечволод М. К.	
Сумський [58, арк. 8]	Качан І. Т.	
Тернопільський [13, арк. 43]	Ю. В. Іващенко, з 1990 р. – В. П. Кравець	В. П. Кравець – з навчальної роботи; А. М. Ломакович – з наукової роботи; А. С. Дробоцький – із заочного навчання; П. З. Панчук – із АГЧ
Уманський [58, арк. 8]	Кузь В. Г	
Харківський [12, арк. 139]	І. Ф. Прокопенко	В. І. Євдокимов – з навчальної роботи; А. М. Микитюк – з наукової роботи; А. В. Троцко – з навчальної роботи; В. Н. Лук'яненко – з АГР
Херсонський [10, арк. 114]	А. І. Ніцой	Ю. В. Бондарчук – з навчальної роботи; Н. О. Левашева – із заочного навчання; І. А. Граділь – з АГЧ
Черкаський [626, с. 213; 726, с. 26]	Ф. Ф. Боєчко	
Чернігівський [58, арк. 8]	О. Ф. Явоненко	

Додаток Д

Професорсько-викладацький склад пединститутів у 1984-1985 н.р.

[674, с. 151-152]

Назва інституту	***Всього штатних викладачів***	***З них мають***			
		Наукове звання		***Науковий ступінь***	
		професора	***доцента***	***доктора наук***	***кандидата наук***
Бердянський	101	1	27	1	44
Вінницький	394	7	99	6	146
Глухівський	103	1	23	1	21
Горлівський іноземних мов	122	1	19	1	39
Дрогобицький	283	4	68	4	85
Житомирський	230	4	78	4	101
Івано-Франківський	282	7	92	7	123
Ізмаїльський	123	-	25	-	42
Кам’янець-Подільський	219	7	46	6	79
Київський	547	30	202	29	305
Київський іноземних мов	349	11	110	11	145
Кіровоградський	293	3	72	4	122
Криворізький	286	2	82	2	127
Луганський	368	9	99	8	160
Луцький	322	5	88	5	115
Мелітопольський	110	5	41	3	60
Миколаївський	254	3	68	3	91
Ніжинський	225	6	63	5	92
Одеський	270	11	99	8	116
Полтавський	256	3	84	2	89
Рівненський	231	6	11	8	79
Слов’янський	187	3	57	1	80
Сумський	260	6	76	6	108
Тернопільський	281	4	81	3	124
Уманський	120	1	32	1	45
Харківський	293	15	138	8	143
Херсонський	253	7	87	6	117
Черкаський	202	7	72	5	97
Чернігівський	242	8	69	6	90

Додаток Е

Професорсько-викладацький склад педінститутів на 1 січня 1986 р.

[2, арк. 36]

Назва інституту	***Всього штатних викладачів***	***З них***		
		Доктори наук	***Кандидати наук***	***% з науковим ступенем***
Бердянський	151	4	55	39
Вінницький	420	9	169	42,3
Ворошиловградський	418	9	174	44,3
Глухівський	115	1	32	28,7
Горлівський іноземних мов	140	1	48	35
Дрогобицький	329	5	107	34,1
Житомирський	242	5	109	47,1
Івано-Франківський	312	9	118	40,7
Ізмаїльський	127	-	41	33,1
Кам’янець-Подільський	225	5	84	39,6
Київський	621	32	330	56,7
Київський іноземних мов	390	12	165	45,4
Кіровоградський	307	3	148	39,2
Криворізький	315	2	137	44,1
Луцький	370	7	131	37,3
Мелітопольський	182	3	73	41,8
Миколаївський	276	4	99	37,3
Ніжинський	253	5	95	39,6
Одеський	312	8	128	43,6
Полтавський	306	6	119	40,9
Рівненський	264	8	84	34,9
Слов’янський	207	1	83	40,6
Сумський	290	6	120	43,5
Тернопільський	317	4	146	37,3
Уманський	126	1	51	41,2
Харківський	343	12	168	52,5
Херсонський	303	6	136	46,2
Черкаський	224	5	101	47,3
Чернігівський	260	4	105	41,9
Загалом	8145	177	3354	43,4

Додаток Ж

Професорсько-викладацький склад педінститутів на 1 січня 1987 р. і на 1 жовтня 1989 р [45, арк. 79]

Назва інституту	На 1 січня 1987 р.				На 1 жовтня 1989 р.			
	Всього штатних викладачів	**Докторів наук, професорів**	**Кандидатів наук, доцентів**	**% з науковими ступенями вченими і вченими званнями**	**Всього штатних викладачів**	**Докторів наук, професорів**	**Кандидатів наук, доцентів**	**% з науковими ступенями вченими і вченими званнями**
Бердянський	155	5	59	41,3	191	7	61	35,6
Вінницький	457	10	170	39,4	538	15	188	37,7
Ворошиловградський	409	10	187	48,2	476	12	211	46,8
Глухівський	131	3	40	32,8	147	1	40	27,9
Горлівський іноземних мов	147	1	52	36,1	231	1	63	27,7
Дрогобицький	320	4	121	39,1	370	6	134	37,8
Житомирський	260	7	110	45,0	278	9	112	43,5
Івано-Франківський	301	12	117	42,8	326	13	129	43,5
Ізмаїльський	126	-	47	37,3	159	1	56	35,8
Кам’янець-Подільський	228	5	84	39,0	274	6	103	39,8
Київський	604	40	326	61,4	704	46	372	59,4
Київський іноземних мов	374	16	175	51,1	436	16	205	50,7
Кіровоградський	311	3	148	48,9	362	3	177	49,7
Криворізький	350	2	141	40,9	467	5	174	38,3
Луцький	364	7	141	40,6	479	8	166	36,3
Мелітопольський	171	3	82	49,7	247	4	85	36,0
Миколаївський	276	4	103	38,8	314	6	110	36,9
Ніжинський	263	4	90	35,7	316	9	103	35,4
Одеський	293	13	135	50,5	342	15	154	49,1
Полтавський	309	5	111	37,5	-	-	-	-
Рівненський	250	10	88	39,2	331	10	124	40,5
Слов’янський	232	2	94	41,4	335	2	107	32,5
Сумський	294	6	127	45,2	410	9	145	37,5

Тернопільський	330	5	154	48,2	408	7	185	47,1
Уманський	127	2	49	40,1	137	2	49	37,2
Харківський	352	20	180	56,8	439	34	207	54,9
Херсонський	294	4	141	49,5	413	6	156	39,2
Черкаський	238	11	98	45,8	291	15	115	44,7
Чернігівський	293	9	102	37,9	370	11	125	36,7
Переяслав-Хмельницька філія Київського педінституту	-	-	-	-	107	2	30	29,9
Загалом	8258	223	3472	44,7	9898	281	3886	42,1

Додаток З

Дані про розподіл педагогічних кадрів по галузях наук пединститутів республік (станом на 1 січня 1987 р., 1 жовтня 1989 р.) [45, арк. 75, 82]

Галузь науки	На 1 січня 1987 р.				На 1 жовтня 1989 р.			
	Всього викладачів	**Докторів наук**	**Кандидатів наук**	**% з науковими ступенями**	**Всього викладачів**	**Докторів наук**	**Кандидатів наук**	**% з науковими ступенями**
Фізико-математичні	840	15	416	51,3	906	16	456	52,1
Хімічні	134	5	74	58,9	186	7	80	46,8
Біологічні	428	24	258	65,9	477	25	289	65,8
Геолого-мінералогічні	28	2	18	71,4	31	2	17	61,3
Технічні	271	1	123	45,7	298	-	131	43,9
Сільськогосподарські	50	-	40	80	52	1	35	69,2
Історичні	508	24	311	65,9	541	25	330	65,6
Економічні	223	6	141	65,9	268	5	155	59,7
Філософські	480	14	258	56,7	506	16	278	58,1
Філологічні	2088	48	739	37,7	2352	58	770	35,2
Географічні	196	2	59	31,1	150	3	65	45,3
Юридичні	19	1	5	31,6	24	2	10	50,0
Педагогічні	2190	21	773	36,2	2630	27	852	33,4
Медичні	258	18	127	56,2	270	22	126	54,8
Фармацевтичні	2	-	-	-	3	-	1	33,3
Мистецтвознавство	557	1	33	6,1	648	-	32	4,9
Архітектура	4	-	1	25,0	2	-	1	50,0
Психологічні	247	4	127	53,0	299	6	134	46,8
Інші	56	1	-	-	66	-	-	-
Загалом	8258	223	3472	44,7	9898	281	3886	42,1

Додаток И

Дані про роботу підготовчого відділення Кам'янець-Подільського педінституту (1985–1988 рр.) [106, арк. 7; 111, арк. 6; 115, арк. 2]

	Навчальні роки		
	1985–1986	***1986–1987***	***1987-1988***
1. Всього прийнято у т.ч. на	98	100	104
- денну форму навчання	50	50	54
- заочну форму навчання	48	50	50
2. Склад слухачів (%) - робітники	53	48	33,6
- колгоспники	21	25	26,9
- демобілізовані з армії	24	27	21,7
- піонерважаті	-	-	18,8
3. Партійність (члени і кандидати в члени КПРС)	8	13	12
4. Кількість слухачів, які закінчили навчання	85	*	90
5. Кількість слухачів, які вступили на І курс інституту	85	*	90

Додаток К

Інформація про надходження заяв у педінститути республіки (1986 р. – на 5 серпня 1987 р.) [80, арк. 114-121]

	Назва педінституту	***1987 р.***		***1986 р.***	
		План прийому	***Кількість заяв***	***План прийому***	***Кількість заяв***
	Бердянський	325	832	325	820
	Вінницький	1235	2703	1185	2280
	Ворошиловградський	960	2486	875	2173
	Глухівський	375	734	375	619
	Горлівський іноземних мов	375	645	355	523
	Дрогобицький	700	1468	675	1386
	Житомирський	650	1177	575	1178
	Івано-Франківський	730	1822	645	1492
	Ізмаїльський	355	612	290	624
	Кам’янець-Подільський	650	1620	595	1392
	Київський	1545	4463	1185	3964
	Київський іноземних мов	390	813	365	731
	Кіровоградський	795	1562	835	1591
	Криворізький	925	1700	810	1580
	Луцький	995	2311	895	2129
	Мелітопольський	400	830	350	712
	Миколаївський	735	1771	725	1468
	Ніжинський	740	1152	660	1093
	Одеський	525	1401	500	1313
	Полтавський	870	1781	790	1603
	Рівненський	600	1434	565	1244

	Слов’янський	540	1374	475	1302
	Сумський	775	1513	760	1433
	Тернопільський	850	1773	740	1700
	Уманський	275	708	250	580
	Харківський	910	2301	870	2076
	Херсонський	785	1860	825	1713
	Черкаський	590	1428	590	1301
	Чернігівський	775	1600	700	1260

Додаток Л

Дані про освітній рівень зарахованих на І курс педінститутів у 1987-1990 рр. [19, арк. 8зв.; 29, арк. 7; 34, арк. 1-1зв.; 3зв.; 48, арк. 9, 24; 63, арк. 10]

Рік/форма навчання	***Кількість зарахованих***	***У т.ч. закінчили***		
		Середні школи	***технікуми чи інші середні спеціальні навчальні заклади***	***ПТУ***
1987 р. (денна форма)	20982	19366	1009	607
1988 р. (денна форма)	21157	19741	903	513
1988 р. (заочна форма)	11046	3623	6838	253
1989 р. (денна форма)	21497	19927	1002	567
1989 р. (заочна форма)	10869	3575	6385	561
1990 р. (денна форма)	22617	20615	1467	535
1990 р. (заочна форма)	11774	4300	6883	258

Додаток М

Дані про кількісний склад студентів деяких педінститутів у у 1986–1991 рр.

Назва педінституту	***Загальна кількість студентів у:***				
	1986–1987 н.р.	***1987-1988 н.р.***	***1988-1989 н.р.***	***1989-1990 н.р.***	***1990-1991 н.р.***
Вінницький [95, арк. 172]	1936[2]	*	*	*	*
Івано-Франківський [552]	*	*	5679	*	*
Кам'янець-Подільський [106, арк. 8; 111, арк. 7; 279, с. 24; 625, с. 279]	4105	4331	4580	5200	5482
Київський [74, арк. 68; 135, арк. 10; 141, арк. 75; 142, арк. 164; 302, с. 2; 571]	*	12599	12757	13374	*
Київський іноземних мов [74, арк. 70]	*	*	*	*	3,3 тис.
Кіровоградський [521]	*	*	*	5704	*
Луцький [447]	*	*	*	7413	*
Полтавський [640, с. 8]	*	*	*	5773	*
Сумський [20, арк. 61]	*	3717	*	*	*
Тернопільський [154, арк. 35; 156, арк. 1; 159, арк. 1; 161, арк. 1; 163, арк. 1; 164, арк. 322;	2834[1]	3076[1]	3288[1]	6521	4107[1]

167, арк. 1]					
Уманський [82, арк. 133; 717]	*	3035	2835	*	*
Чернігівський [25, арк. 48]	*	4653	*	*	*

*Даних не виявлено

[1] Студенти денної форми навчання

[2] Студенти заочної форми навчання

Додаток Н

Рішення зборів комсомольського і профспілкового активів філологічного факультету Кам'янець-Подільського педінституту (грудень 1989 р.)

«1. Скоротити на 50% кількість годин, відведених для медпідготовки. Проводити цей курс факультативно. Екзамен з медицини замінити на залік. 2. Курс цивільної оборони проводити факультативно. Диференційований залік замінити звичайним. Для студентів, які відслужили у лавах Радянської Армії, заняття з цивільної оборони відмінити. Практичні заняття з профілактики врятування населення від ураження зброєю масового знищення та стихійного лиха проводити для всіх категорій студентів. 3. Курс громадських наук скоротити на 15%. Замінити курс марксистсько-ленінської філософії курсом історії філософської думки; курс історії КПРС – курсом соціально-політичної історії XX століття; курс атеїзму – курсом історії релігії; курс діалектології скоротити на 15 %. 4. Деканатам складати стабільні розклади навчального процесу. Право на заміну викладача надати кафедрам. Відмінити, як недоцільне, практикування проведення нульових та четвертих пар. 5. Збільшити на 20% відведений на вивчення фахових предметів час. Історію СРСР та історію УРСР викладати за періодами, які відповідають періодам вивчення літератури. 6. Ввести до навчальної програми факультету курс історії світового мистецтва. 7. Надати студентам III-V курсів день для самостійної підготовки. Навантаження навчальних годин на факультеті повинно складати: I, II, III курси – 28 годин, IV-V курси – 24 години» [482].

Додаток П

Дані про успішність студентів деяких педінститутів на літніх сесіях (1985–1991 рр.)

Назва педінституту	***Успішність студентів на літній сесії (%)***					
	1985–1986 н.р.	***1986–1987 н.р.***	***1987-1988 н.р.***	***1988-1989 н.р.***	***1989-1990 н.р.***	***1990-1991 н.р.***
Вінницький - абсолютна - якісна [93, арк. 29; 95, арк. 14; 97, арк. 36; 100, арк. 111; 104, арк. 158]	96,6 48,9	96,4 51,3	95,8 52,9	94,9 52,2	91,7 48,9	* *
Кам'янець-Подільський - абсолютна - якісна [115, арк. 168; 121, арк. 140; 123, арк. 89-90; 127, арк. 75]	96 48,6	92,8 47,3	94 47	94,4 51	93,8 54	87,6% 45
Київський - абсолютна - якісна [138, арк. 90; 141, арк. 76зв.; 377]	98,4 59,1	97,3 53,2	97,8 *	* *	* *	* *
Тернопільський - абсолютна - якісна [154, арк. 13; 155, арк. 15; 157, арк. 11; 164, арк. 11; 166, арк. 18-19]	96,5 54,3	96 51,7	* *	93,01 44,6	89,9 45,6	* *

*****Даних не виявлено

Додаток Р

Дані про надання кращим студентам педінститутів УРСР ленінських стипендій на перший семестр 1987-1988 н.р. [12, арк. 5–17]

Назва педінститутів	***Всього виділено іменних стипендій***	***У т.ч.***			
		Надано рішенням Ради Міністрів СРСР			***Надано рішенням Ради Міністрів УРСР***
		імені В. І. Леніна (100 крб щомісячно)	***імені Карла Маркса (130 крб щомісячно)***	***імені державних, партійних і громадських діячів (75 крб щомісячно)***	***імені державних, партійних і громадських діячів (65 крб щомісячно)***
Бердянський	1	1	-	-	-
Вінницький	7	5	-	М. О. Островського – 1	М. П. Стельмаха – 1
Ворошиловградський	6	4	-	Т. Г. Шевченка – 1, Н. К. Крупської – 1	-
Глухівський	1	1	-	-	-
Горлівський іноземних мов	1	1	-	-	-
Дрогобицький	4	4	-	-	-
Житомирський	4	3	-	-	І. Я. Франка – 1
Івано-Франківський	5	3	-	-	В. С. Стефаника – 2
Ізмаїльський	2	2	-	-	
Кам'янець-Подільський	5	4	-	-	М. П. Бажана – 1
Київський імені О.М. Горького	7	4	1	О.М. Горького – 1	К. Д. Ушинського – 1
Київський іноземних мов	3	3	-	-	-
Кіровоградський	4	3	-	О. С. Пушкіна – 1	-
Криворізький	4	4	-	-	-
Луцький	4	4	-	Лесі Українки – 1	-
Мелітопольський	2	2	-	-	-
Миколаївський	4	3	-	В. Г. Белінського – 1	-
Ніжинський	4	1	-	М. І. Калініна – 1 , М. В. Гоголя – 1	П. Г. Тичини – 1
Одеський	4	2	-	-	К. Д. Ушинського – 2

Полтавський	4	3	-	В. Г. Короленка – 1	-
Рівненський	4	3	-	-	Лесі Українки – 1
Слов'янський	3	3	-	-	-
Сумський	4	3	-	А. С. Макаренка – 1	-
Тернопільський	4	4	-	-	-
Уманський	4	3	-	-	П. Г. Тичини – 1
Харківський	6	4	-	-	Г. С. Сковороди – 2
Херсонський	3	2	-	Н. К. Крупської – 1	-
Черкаський	4	3	-	-	М. О. Островського – 1
Чернігівський	4	3	-	-	Т. Г. Шевченка – 1
Всього	113	85	1	12	15

Додаток С

Дані про склад Державних екзаменаційних комісій у пединститутах УРСР (1988 р.) [21, арк. 93-124]

Пединститути, у яких проводилися ДЕКи	***Пединститути та наукові інституції, представники яких очолювали ДЕКи***
Бердянський	Криворізький, Полтавський, Кам'янець-Подільський, Київський, Ніжинський, Рівненський, Дрогобицький пединститути
Вінницький	Дрогобицький, Луцький, Житомирський, Київський іноземних мов, Полтавський, Бердянський, Одеський, Миколаївський пединститути, НДІ педагогіки УРСР
Ворошиловградський	Слов'янський, Сумський, Криворізький, Кам'янець-Подільський, Полтавський, Кіровоградський, Івано-Франківський, Рівненський пединститути, Державний інститут фізичної культури, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР,
Глухівський	Слов'янський, Ворошиловградський, Рівненський, Миколаївський, Полтавський пединститути
Горлівський іноземних мов	Ворошиловградський і Житомирський пединститути, Чернівецький університет, Одеський політехнічний інститут
Дрогобицький	Рівненський, Київський іноземних мов, Полтавський, Слов'янський, Івано-Франківський, Уманський пединститути, НДІ педагогіки УРСР
Житомирський	Луцький, Кам'янець-Подільський, Ніжинський, Дрогобицький, криворізький, Мелітопольський, Київський іноземних мов, Бердянський, Ворошиловградський пединститути
Івано-Франківський	Вінницький, Луцький, Черкаський, Одеський, Кіровоградський, Слов'янський, Тернопільський пединститути, Українська сільськогосподарська академія, Інститут фізики АН УРСР
Ізмаїльський	Миколаївський, Дрогобицький, Київський іноземних мов, НДІ педагогіки УРСР
Кам'янець-Подільський	Вінницький, Кіровоградський, Тернопільський, Рівненський, Ворошиловградський, Черкаський, Глухівський, Луцький, Полтавський пединститути, Інститут історії АН УРСР,
Київський	Київський іноземних мов, Київський університет, Слов'янський пединститут, Інститути мовознавства,

	проблем матеріалознавства, напівпровідників, геофізики, історії, соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, НДІ педагогіки, психології УРСР, Центральний інститут вдосконалення вчителів Міністерство освіти УРСР
Київський іноземних мов	Запорізький, Київський університет, Кіровоградський, Київський, Луцький, Івано-Франківський, Сумський педінститути, Київська консерваторія
Кіровоградський	Миколаївський, Херсонський, Полтавський, Черкаський, Одеський, Вінницький, Уманський педінститути, Вітебський педінститут (Білоруська РСР)
Криворізький	Бердянський, Ворошиловградський, Полтавський, Слов'янський, Харківський, Кіровоградський, Полтавський, Сумський, Миколаївський, Вінницький, Одеський педінститути
Луцький	Рівненський, Херсонський, Черкаський, Житомирський, Сумський, Вінницький, Кіровоградський, Мелітопольський, Ворошиловградський, Бердянський, Тернопільський, Чернігівський педінститути, НДІ педагогіки УРСР, Інститут мовознавства АН УРСР
Мелітопольський	Ворошиловградський, Криворізький, Одеський, Тернопільський, Херсонський педінститути
Миколаївський	Київський університет, Ізмаїльський, Київський, Житомирський, Кіровоградський, Одеський, Ворошиловградський, Вінницький, Сумський, Херсонський педінститути, Інститут мовознавства АН УРСР
Ніжинський	Київський університет, Криворізький, Рівненський, Чернігівський, Херсонський, Ворошиловградський педінститути
Одеський	Одеський університет, Одеський електротехнічний інститут зв'язку, Запорізький медінститут, Кіровоградський, Миколаївський, Криворізький, Житомирський, Кіровоградський, Чернігівський, Херсонський, Ізмаїльський, Бердянський, Рівненський педінститут
Полтавський	Київський, Сімферопольський університети, Ворошиловградський, Луцький, Сумський, Херсонський, Тернопільський, Глухівський, Рівненський педінститути, Інститут історії АН УРСР
Рівненський	Івано-Франківський, Луцький, Криворізький, Житомирський, Ворошиловградський, Слов'янський, Одеський, Луцький педінститути

Слов'янський	Київський університет, Київський, Рівненський, Одеський, Кам'янець-Подільський, Криворізький, Миколаївський педінститути
Сумський	Ворошиловградський, Полтавський, Ізмаїльський, Луцький, Кіровоградський, Ровенський, Українська сільськогосподарська академія, Харківський сільськогосподарський інститут
Тернопільський	Інститут мовознавства АН УРСР, Тернопільський, Кіровоградський, Вінницький, Житомирський, Бердянський, Дрогобицький, Івано-Франківський педінститути, Тернопільський фінансово-економічний інститут, Львівський політехнічний інститут
Уманський	Уманський сільськогосподарський інститут, Вінницький, Луцький, Чернігівський педінститути
Харківський	Харківський університет, Харківський сільськогосподарський інститут, Київський інститут фізичної культури, радіоастрономічний інститут АН УРСР
Херсонський	Кам'янець-Подільський, Житомирський, Сумський, Черкаський, Ворошиловградський, Криворізький, Слов'янський, Полтавський, Київський, Миколаївський педінститути, НДІ педагогіки УРСР
Черкаський	Чернівецький університет, Київський іноземних мов, Криворізький, Миколаївський, Кам'янець-Подільський, Київський, Херсонський, Ніжинський педінститути
Чернігівський	Миколаївський, Ворошиловградський, Слов'янський, Івано-Франківський, Херсонський, Луцький педінститути, Харківський університет, Київський політехнічний інститут, Інститут історії АН УРСР.

Додаток Т

Дані про випуск спеціалістів у деяких пединститутах УРСР (1985–1991 рр.)

Назва пединститутів	***Кількість випускників у:***						
	1985 р.	***1986 р.***	***1987 р.***	***1988 р.***	***1989 р.***	***1990 р.***	***1991 р.***
Вінницький - денна ф.н. - заочна ф.н. - загалом [95, арк. 12-13; 96, арк. 37; 97, арк. 85; 104, 158, 167]	794 * *	* * *	715 250 935	* * 857	* * *	788 507 1295	* * *
Кам'янець-Подільський - денна ф.н. - заочна ф.н. - загалом [106, арк. 6; 111, арк. 171; 115, арк. 92; 123, арк. 92; 279, с. 30]	499 363 862	443 347 790	386 362 749	410 425 835	410 416 826	410 343 753	398 333 731
Київський - денна ф.н. - заочна і вечірня ф.н. - загалом [141, арк. 74; 146, арк. 62]	* * *	942 1006 1948	1101 992 2093	* * *	* * *	* * 2210	* * *
Луцький - денна ф.н. - заочна ф.н. - загалом [421; 531]	* * *	* * *	* * *	* * *	* * *	1350 650 2000	* * *
Тернопільський - денна ф.н. - заочна ф.н. - загалом [154, арк. 2; 156, арк. 1; 159, арк. 1; 161, арк. 1; 163, арк. 1; 167, арк. 1]	592 376 968	455 310 765	464 * *	549 * *	559 * *	* * *	* * *

*Даних не виявлено

Додаток У

Дані про захист дисертацій викладачами педінститутів у 1987-1989 рр. [45, арк. 84; 78, арк. 58; 94, арк. 223; 95, арк. 209; 97, арк. 135; 101, арк. 201; 121, арк. 43; 123, арк. 23; 142, арк. 58; 144, арк. 173; 160, арк. 190; 162, арк. 165; 164, арк. 183; 166, арк. 166; 180; 273; 298, с. 4; 338, с. 80; 586; 627, с. 316]

Назва педінституту	***Кількість захищених докторських дисертацій***	***Кількість захищених кандидатських дисертацій***
Бердянський	-	9
Вінницький	2	31
Ворошиловградський	4	34
Глухівський	1	3
Горлівський іноземних мов	-	8
Дрогобицький	2	23
Житомирський	1	10
Івано-Франківський	2	25
Ізмаїльський	-	10
Кам’янець-Подільський	1	23
Київський	4	24
Київський іноземних мов	1	38
Кіровоградський	2	33
Криворізький	2	24
Луцький	2	30
Мелітопольський	1	16
Миколаївський	2	12
Ніжинський	2	19
Одеський	1	36
Полтавський	-	-
Рівненський	-	29
Слов’янський	3	11
Сумський	1	19
Тернопільський	7	27
Уманський	-	7
Харківський	1	36
Херсонський	2	21
Черкаський	3	10
Чернігівський	1	18
Переяслав-Хмельницька філія Київського педінституту	-	-
Загалом	46	386

Додаток Ф

Дані про роботу аспірантури у педагогічних інститутах (на 1 січня 1987 р.) [8, арк. 3-3зв.]

Назви педагогічних інститутів	***Чисельність аспірантів на 1 січня 1987 р.***	***У тому числі***		***Випуск у 1986 р.***			***Захист дисертацій особами, які пройшли аспірантську підготовку до 1986 р.***
		З відривом від виробництва	***Без відриву від виробництва***	***Загальна кількість випускників***	***У т.ч. із захистом дисертації***	***У т.ч. із поданням до захисту***	
Ворошиловградський	21	13	8	6	-	2	-
Київський	150	95	55	36	-	22	11
Київський іноземних мов	107	81	26	15	2	8	21
Одеський	39	23	16	7	-	5	-
Харківський	35	26	9	5	-	3	5
Черкаський	5	4	1	2	-	1	-
Загалом	357	242	115	71	2	41	37

Додаток Х

Інформація про роботу гуртків і творчих колективах художньої самодіяльності деяких педінститутів УРСР

Назва педінституту	***Кількість гуртків і творчих колективах художньої самодіяльності та їхня діяльність***
Вінницький	хорова капела, «Веснянка», «Щедрик» [95, арк. 36; 172]
Дрогобицький	ансамбль бандуристок, камерний хор «Світилен», жіноче вокальне тріо у складі М. Лев, Л. Радевич-Винницької, Г. Цембали, народна хорова чоловіча капела «Бескид», народний вокально-хореографічний ансамбль «Пролісок», студентський хор «Гаудеамус», симфонічний оркестр, оркестр народних інструментів «Ліра», камерний і духовий оркестри [243; 307; 499; 633, с. 50; 732, с. 294]
Івано-Франківський	Ансамблі «Верховинка», «Росинка», «Гуцулочки», «Легінь», «Усмішки», «Опришки», які носили почесне звання «народних» [641, с. 62]
Кам'янець-Подільський	У 1985 р. – 15 колективів художньої спеціальності у кількості 457 осіб, три з яких мали звання «народний», а в 1986 р. – відповідно 18 і 569 [106, арк. 45; 107, арк. 215; 109, арк. 392-393;]
Київський	У 1990 р. – 11 клубів за інтересами і понад 50 художніх колективів, у яких займалися понад 3,5 тис. студентів. Три з них мали звання «народний»: хорова капела інституту, хор «Барвінок» фізмату, фольклорний ансамбль «Червона калина». До провідних художніх колективів належали хорова чоловіча капела, ансамбль народного танцю «Горицвіт», ансамблі скрипалів і народних інструментів, вокальний ансамбль «Чарівниця», студентський театр історичного факультету, театр філологічного факультету [141, арк. 96; 145, арк. 149; 506]
Криворізький	хорова капела, вокальний ансамбль «Лілея», ансамбль народний інструментів «Сувенір», вркально-інструментальний ансамбль «Контакт», ансамбль народного танцю «Вирій» [70, арк. 45, 53]
Луцький	Народна хорова капела «Лісова пісня», хор народної пісні «Розмай», ансамбль сопілкарів «Чарівник», ансамбль народного танцю, капела бандуристок «Дивоструни», оркестр народних інструментів, жіночий хор, фольклорний ансамбль, вокальний дівочий та вокально-інструментальний ансамблі, ансамблі патріотичної пісні, сучасного бального танцю, народного танцю тощо. Загалом, у 1988 р. у 22 колективах художньої самодіяльності брали участь бл. 1,5 тис. студентів [338; 522; 634, с. 47]

Миколаївський	мішаний хор, духовий оркестр [725, с. 188]
Ніжинський	камерний хор «Світич», народний хор, вокальний колектив «Червона калина», школа бального танцю, хореографічний гурток, студія художнього слова, вокально-інструментальні ансамблі «Юність», «Пісняри», «Червоні маки», ансамбль казахських студентів «Арман» [627, с. 319; 703, с. 197; 732, с. 296]
Полтавський	вокальний ансамбль «Джерело» [371]
Тернопільський	У 1985–1986 н.р. – 9 хорових гуртків, 4 оркестри народних інструментів, духовий оркестр, 4 інструментальні, 7 вокально-інструментальних, 3 вокальні ансамблі, 4 хореографічні гуртки, 2 драматичні, 1 образотворчого і прикладного мистецтва, 2 агітбригади, у яких займалися 1387 студентів [154, арк. 30]. У 1989-1990 н.р. – 5 колективів носили звання «народний» (дві хорових капели, ансамбль танцю «Промінь», ансамбль пісні «Галичанка», естрадний ансамбль «Молодість») [164, арк. 342]

Додаток Ц

Дані про результати педінститутів УСРР у змаганнях республіканських Спартакіад (1985, 1989 рр.)

[54, арк. 39; 55, арк. 30-31, 34-38]

Назва педінституту	***Місце вишу у заліку спартакіади***	
	XVI спартакіада (1985 р.)	***XVII спартакіада (1989 р.)***
I група		
Черкаський	1	1
Луцький	6	2
Кіровоградський	2	3
Харківський	8	4
Одеський	5	5
Вінницький	4	6
Ворошиловградський	11	7
Кам'янець-Подільський	3	8
Тернопільський	9	9
Миколаївський	7	10
Чернігівський	10	11
Сумський	12	12
Слов'янський	12	13
Переяслав-Хмельницький	-	14
II група		
Київський	2	1
Рівненський	6	2
Івано-Франківський	4	3
Херсонський	1	4
Полтавський	3	5
Бердянський	-	6
Житомирський	9	7
Криворізький	7	8
Ніжинський	13	9
Уманський	16	10
Горлівський іноземних мов	8	11
Київський іноземних мов	5	12
Дрогобицький	11	13
Мелітопольський	15	14
Ізмаїльський	10	15
Глухівський	14	16

Додаток Ш

Інформація про стан матеріально-технічної бази педінститутів (на січень 1990 р.) [60, арк. 19]

Назва педінститутів	***Загальна площа навчально-лабораторних корпусів ($м^2$)***	***У середньому на одного студента ($м^2$)***
Бердянський	19379	10,4
Вінницький	34838	5,8
Ворошиловградський	23763	5,5
Глухівський	6492	3,9
Горлівський іноземних мов	10142	5,6
Дрогобицький	29690	8,1
Житомирський	13314	4,4
Івано-Франківський	27145	7,2
Ізмаїльський	9353	6,3
Кам'янець-Подільський	26624	8,0
Київський	45993	6,3
Київський іноземних мов	23861	11,6
Кіровоградський	19499	5,1
Криворізький	25141	6,2
Луцький	29100	5,7
Мелітопольський	18898	9,5
Миколаївський	17897	5,0
Ніжинський	20936	7,0
Одеський	13349	5,0
Полтавський	-	-
Рівненський	9429	2,9
Слов'янський	30708	10,2
Сумський	25274	6,9
Тернопільський	24756	5,8
Уманський	9069	6,1
Харківський	27347	5,7
Херсонський	27240	6,7
Черкаський	18950	4,9
Чернігівський	15729	4,3
Переяслав-Хмельницька філія Київського педінституту	11030	8,3
Загалом	614946	6,3

Додаток Щ

Інформація про забезпечення студентів педінститутів гуртожитками (на січень 1990 р.) [60, арк. 19]

Назва педінститутів	***Кількість іногородніх студентів***	***Наявна кількість місць***	***% забезпеченості***
Бердянський	1120	730	65,2
Вінницький	4738	2500	52,8
Ворошиловградський	3170	2090	65,9
Глухівський	1273	850	66,8
Горлівський іноземних мов	1600	1020	63,8
Дрогобицький	2520	2205	87,5
Житомирський	2193	1974	90,0
Івано-Франківський	2937	1820	62,0
Ізмаїльський	1100	828	76,3
Кам’янець-Подільський	2584	2132	82,5
Київський	3850	2915	75,7
Київський іноземних мов	1500	1110	74,0
Кіровоградський	2579	1850	71,7
Криворізький	2190	1940	88,6
Луцький	4212	2930	69,6
Мелітопольський	1500	635	42,3
Миколаївський	2216	1795	81,0
Ніжинський	2656	1331	50,1
Одеський	1470	730	49,7
Полтавський	-	-	-
Рівненський	1788	1182	66,1
Слов’янський	1938	1320	68,1
Сумський	3011	1915	63,6
Тернопільський	3380	2360	69,8
Уманський	1054	890	84,4
Харківський	3521	1948	55,3
Херсонський	2759	1630	59,1
Черкаський	2734	1765	64,6
Чернігівський	2074	1764	85,1
Переяслав-Хмельницька філія Київського педінституту	1100	540	49,1
Загалом	68767	46699	67,9

Додаток Ю

Інформація про забезпечення студентів педінститутів їдальнями і буфетами (січень 1990 р.) [60, арк. 19]

Назва педінститутів	***Необхідна кількість місць***	***Наявна кількість місць***	***% забезпеченості***
Бердянський	370	80	21,6
Вінницький	1192	374	31,4
Ворошиловградський	861	665	77,2
Глухівський	330	92	27,9
Горлівський іноземних мов	363	350	96,4
Дрогобицький	733	364	49,7
Житомирський	605	352	58,2
Івано-Франківський	750	380	50,7
Ізмаїльський	297	201	67,7
Кам’янець-Подільський	666	462	69,4
Київський	1451	676	46,6
Київський іноземних мов	411	286	69,9
Кіровоградський	767	364	47,5
Криворізький	817	600	73,4
Луцький	1021	355	34,8
Мелітопольський	398	352	88,4
Миколаївський	715	270	37,8
Ніжинський	596	394	66,1
Одеський	535	254	47,5
Полтавський	-	-	-
Рівненський	649	116	17,9
Слов’янський	602	350	58,1
Сумський	729	630	86,4
Тернопільський	857	492	57,4
Уманський	299	216	72,2
Харківський	965	333	34,5
Херсонський	812	380	46,8
Черкаський	767	412	53,7
Чернігівський	723	368	50,9
Переяслав-Хмельницька філія Київського педінституту	265	60	22,6
Загалом	19546	10768	55,1

Додаток Я

Інформація про надану студентам Кам'янець-Подільського педінституту матеріальну допомогу, допомогу по догляду за дитиною (1985–1990 рр.) [109, арк. 251, 254, 260, 261, 271, 272, 279, 280, 282-283, 289-293, 306-307, 312, 319-320, 328-329, 330, 336-338, 360- 362, 387-389, 401-403; 113, арк. 276-278, 286-289, 293-295, 306-309, 317-319, 325-326, 329, 334, 342-343; 120, арк. 15–18, 29-30, 35- 36, 43-44, 52, 55-56, 71-73, 89, 91; 126, арк. 10-11, 18-20, 42, 47-50, 58-62, 76-79, 101-104]

Роки	***Кількість студентів, які одержали***		
	матеріальну допомогу	***допомогу на народження дитини***	***допомогу по догляду за дитиною до одного року***
1985	93	87	19
1986	57	48	5
1987	*	*	*
1988	86	49	7
1989	67	68	12
1990	86	116	*

* Даних не виявлено